

IMAGINEA VLAHILOR LA CRONICARII CRUCIADEI A IV-A. PÂNĂ UNDE RĂZBATE ECOUL DISCUȚIILOR INTELECTUALE DE LA CONSTANTINOPOL?

DE

FLORIN CURTA*

Abstract

The chroniclers of the Fourth Crusade (Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, and Robert de Clari) have much to say about the Vlachs. Much of that information results from direct contact with the Vlachs, particularly in the case of Villehardouin and Henri de Valenciennes. However, several issues characterizing the Vlachs, especially in Robert de Clari's chronicle, are remarkably similar to stories that may be found in Niketas Choniates. The paper analyzes the role attributed to the Vlachs in the French chronicles, and attempts to explain the similarity to the coverage of things Vlach in Niketas Choniates. As such, the paper offers an examination of all Byzantine sources mentioning the Vlachs before Choniates and of non-Byzantine sources such as Benjamin of Tudela, the chronicle attributed to Ansbertus, and the correspondence between Pope Innocent III and Johannitsa Kaloyan. The conclusion is that the image of the Vlachs in the French chronicles derives from stories about them circulating in 12th-century Constantinople.

Keywords: *Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, Robert de Clari, Niketas Choniates, Benjamin of Tudela, Vlachs, Bulgaria, Johannitsa Kaloyannes, Trojan legend.*

Niciun grup etnic din istoria medievală a Peninsulei Balcanice n-a stârnit mai multe discuții și confuzie printre istorici decât vlahii. Lipsiți, atât în Evul Mediu, cât și în vremuri mai recente, de propriii lor istorici care să le apere punctele de vedere, vlahii medievali au fost folosiți și manipulați în fel și chip de către diverși istorici naționaliști încă de la începutul secolului trecut. În vreme ce istoricii români și bulgari se certau cu privire la „adevărata” identitate etnică a vlahilor, medievistii din afara spațiului sud-est-european, cu foarte puține excepții, nici nu îndrăzneau să se apropie de acest subiect, pe care îl percepeau ca fiind prea contaminat de prejudecăți naționaliste pentru a putea fi supus unei cercetări serioase. În această situație se aflau nu numai cei care se ocupau de izvoare bizantine, în care vlahii își fac apariția la o dată relativ recentă, dar și cei interesați de cronicile cruciadei a IV-a scrise în limba franceză veche, și care sunt de fapt printre primele texte în proză redactate în această limbă. În ambele cazuri, tendința dominantă era aceea de a lua de-a gata informația din izvoare, fără a acorda prea multă atenție fie atitudinii autorilor medievali vizavi de vlahi, fie surselor lor de informare. Uneori, autori precum Geoffroi de Villehardouin, Robert de Clari sau Henri de Valenciennes erau chiar folosiți pentru a contracara argumente naționaliste referitoare la vlahi. Bunăoară, Constantin Höfler observa că Robert de Clari se referă în mod constant la Ioniță Caloian ca „Johans li Blaks,” ceea ce potrivit lui arăta fără nicio putință de tăgadă că Ioniță era vlah și nu bulgar. Pe de altă parte, spre deosebire de Robert de Clari și de Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes nici nu cunoaște etnonimul „bulgari” și pomeneste numai de vlahi („Blas”)¹.

Alții s-au folosit de cronicarii francezi pentru a afirma că vlahii pe care cei trei frați (Asan, Petru și Ioniță) i-au mânăat la luptă împotriva bizantinilor erau fie de la nord, fie de la sud de Dunăre, adică de pe

* University of Florida (SUA), fcurta@ufl.edu.

¹ HÖFLER 1879: 236-237. Fără a lua în seamă observațiile lui Höfler, ŽUGLEV 1949-1950: 11-26 susținea că „Blas” la Henri de Valenciennes n-ar fi de fapt decât un alt nume pentru bulgari. Pentru o excelentă trecere în revistă a disputei istoriografice româno-bulgare cu privire la vlahi, vezi TANAȘOCA 1989.

teritoriile de astăzi ale României și, respectiv, Bulgariei². Cronicarii francezi au fost de aceea îndeobște folosiți numai pentru a extrage informație istorică cu privire la evenimentele politice³. Ce-i drept, Robert de Clari adevăratește știrea conform căreia Ioniță a fost încoronat în 1204 de către trimisul papei, știre ce nu se găsește decât în corespondența papei Inocențiu al III-lea cu conducătorul statului Asăneștilor⁴. Tot astfel, informația oferită de către Robert de Clari, potrivit căreia cruciații ar fi respins oferta de ajutor militar din partea lui Ioniță, este confirmată de relatarea lui Niketas Honiates⁵. Dar cei mai mulți istorici au trecut cu vederea calitățile literare ale cronicilor franceze, ba chiar și istoria textelor lor. De exemplu, mulți au dat deplină crezare episodului din cronica lui Robert de Clari în care Pierre de Bracheux se întâlnește cu un grup de vlahi și de cumani și în care el le explică faptul că pretențiile cruciaților asupra teritoriilor ocupate de vlahi se bazează pe legenda troiană și pe faptul că Troia a aparținut cândva strămoșilor francezilor⁶. Unii datează chiar acest episod înaintea cuceririi orașului Constantinopol de către cruciați, fără a sesiza că episodul a fost intercalat în narațiune printre alte episoade ce se datează clar numai după cucerirea orașului⁷. Puțini au fost aceia care au observat că episodul cu pricina este de fapt cu totul în afara ordinii cronologice a narațiunii lui Robert de Clari și că apelul la legenda troiană, făcut pentru a justifica cruciada în sensul unui concept patrimonial de stat, este un motiv pur literar⁸. Încă și mai puțini și-au pus întrebarea dacă nu cumva acest episod este o interpolare de după 1216⁹.

S-a spus pe bună dreptate că cele trei cronicari ale cruciadei a IV-a dezvăluie faptul că experiența balcanică a cruciaților le-a dat peste cap categoriile mentale în jurul cărora era organizată lumea din care veneau¹⁰. Un rol important în această privință l-au jucat vlahii, care s-au schimbat repede dintr-un popor oarecum exotic și îndepărtat în inamicul principal al Imperiului Latin de Constantinopol. Această schimbare se datorează în primul rând victoriei obținute de Ioniță asupra cruciaților în bătălia de la Adrianopol (14 aprilie 1205). Faptul că însuși împăratul Balduin a fost luat prizonier (el se va stinge de altfel într-o închisoare din Bulgaria) i-a propulsat pe vlahi în fruntea agendei politice a noii puteri, dându-i în același timp lui Ioniță statutul de conducător al unei mari puteri regionale. Bătălia este descrisă firește și de Honiates, dar numai cronicarii cruciadei a IV-a arată îngrijorare cu privire la urmările ei, având în vedere că până atunci, inamicul principal, în ochii lor, erau „grecii” (bizantinii). Dezastrul de la Adrianopol i-a luat prin surprindere. Structura acestui articol este menită a pune în relief tocmai această *prise de conscience*. Voi examina mai întâi imaginea vlahilor în cele trei cronicari, punând accentul pe ceea ce autorii lor au de spus cu privire la ce anume fac sau nu fac vlahii, ca și la activitatea liderilor lor politici – Ioniță, Borilă și Slav. Am acordat o deosebită atenție caracteristicilor pe care cei trei cronicari le atribuie conducătorilor vlahi și modului în care comportamentul lor politic este înțeles de către cronicari. Mă voi apleca și asupra felului în care cei trei autori și-au imaginat țara vlahilor, pe care o numesc invariabil Vlahia (sau, precum Villehardouin, „Vlahia și Bulgaria”). În cea de-a doua parte a articolului, voi aborda problema imaginii vlahilor în izvoarele de limbă latină, greacă și ebraică, fie înaintea, fie după cruciada a IV-a, pentru a identifica posibile puncte de contact cu cele trei cronicari ale acelei cruciade. Țelul acestei părți a articolului de față este de a depista izvoarele pe care s-a bazat imaginea vlahilor la cronicarii francezi. Voi supune unei analize mai detaliate trei astfel de izvoare, unul de limbă latină (corespondența papei Inocențiu al III-lea cu Ioniță),

² De pildă, BREZEANU 1980: 664, potrivit căruia „Blaquie” la Robert de Clari se referă la teritoriul dintre lanțul munților Balcani (Stara Planina) și Dunăre. Pentru discuțiile privitoare la apartenența teritoriilor nord-dunărene la statul Asăneștilor, vezi BREZEANU 1980: 651-660.

³ IORGA 1968: 130-141; BRĂTIANU 1980: 64-84.

⁴ Robert de Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144; papa (“li apostoiles”) a trimis un cardinal (“un cardounal”) pentru a-l încorona pe Ioniță (“Jehan”) ca rege (“roi”); Inocențiu al III-lea, *epp.* 230-231, in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 409-412. Vezi și observațiile lui DALL’AGLIO 2003: 136-137.

⁵ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144; VAN DIETEN 1975: 612-613. Vezi și MĂRCULEȚ 2008a.

⁶ Clari, *Conquête*, 106, in DUFOURNET 2004b: 200, 202. Vezi HENDRICKX 1970: 159-160; DALL’AGLIO 2003b: 99-100; PECICAN 2010: 81-85, 94-109; MÖLK 2011: 222.

⁷ MADGEARU 2014: 123. Pentru MEČEV 1979: 40, acest episod constituie dovada faptului că vlahii lui Clari erau de fapt bulgari, deoarece dintre toate popoarele din Balcani, numai bulgarii puteau să aibă habar de legenda troiană, care apare în secolul al X-lea la Ioan Exarhul.

⁸ SHAWCROSS 2003: 135-36; VARVARO 1989: 1425. Vezi de asemenea BEER 2014: 61.

⁹ MARKOV 2008: 35.

¹⁰ KINOSHITA 2006: 174-175.

unul de limbă greacă (*Istoria* lui Niketas Honiates) și, în sfârșit, unul de limbă ebraică (cartea de călătorii a lui Beniamin de Tudela). Analiza fiecăruia dintre aceste trei izvoare indică faptul că imaginea vlahilor provine, în fiecare caz în parte, de la Constantinopol. Păstrând în minte aceste concluzii parțiale, mă voi întoarce în ultima parte a articolului la funcția și rolul vlahilor din cele trei cronici ale cruciadei a IV-a. Robert de Clari, care scria la o oarecare distanță de evenimente (atât în spațiu, cât și în timp), relatează o seamă de lucruri despre Ioniță, care sunt foarte asemănătoare cu relatările corespunzătoare din *Istoria* lui Honiates. Întrucât o legătură directă dintre cele două izvoare este exclusă, voi propune o altă explicație, anume că atât Honiates, cât și Clari colportau povești despre Ioniță și despre vlahi care circulau printre oamenii învățați de la Constantinopol. Mergând pe urmele ideii că vlahii ar fi de origine romană, voi pătrunde deci în mediul cultural de la Constantinopol din cursul secolului al XII-lea, ce este de fapt răspunzător de imaginea vlahilor în cele mai multe din izvoarele analizate în acest articol. Îmi propun să demonstrez că ecoul discuțiilor savante ce avuseseră loc în capitala Imperiului în decursul secolului al XII-lea, repetat, reciclat și rearanjat atât de către refugiații de la Niceea (precum Honiates), cât și de către cronicarii celei de a IV-a cruciade a ajuns până foarte departe, fiind încă de recunoscut în izvoare atât de diferite unul de altul precum *Istoria Campaniei Împăratului Frederic* și *Sefer Masa'oth* atribuită lui Beniamin de Tudela.

VLAHII ÎN CRONICILE DE LIMBĂ FRANCEZĂ ALE CRUCIADEI A IV-A

Niciun istoric nu pare a fi realizat încă faptul că prima mențiune clară a vlahilor dintr-un izvor de limbă franceză i se datorează trubadurului Raimbaut de Vaqueiras. Vlahii apar în două poeme scrise în 1204 și, respectiv, 1205. În cel dintâi, intitulat *Conseil don a l'emperador*, vlahii ("li Blac") apar printre dușmanii lui Bonifaciu de Montferrat, alături de cumani și de ruși¹¹. Tot printre vrăjmașii lui Bonifaciu de Montferrat sunt menționați vlahii și în celălalt poem, *Nom' agrad' iverns ni pascors*, alături, de data aceasta, de "Drogoiz", un nume sub care se ascund, foarte probabil, drugubiții de neam slav din împrejurimile Salonicului¹².

Percepția vlahilor ca dușmani nu îi este însă caracteristică numai lui Raimbaut de Vaqueiras. Ei apar de 12 ori ca inamici în cronica lui Villehardouin, scrisă la o dată neprecizată după 1207¹³. De cele mai multe ori nu apar singuri, ci întovărășiți de bulgari („Bougres”, de trei ori), de cumani („Conmain”, de patru ori) sau de cumani și greci („Conmain” și „Grieu” de patru ori)¹⁴. Vlahii nu apar de unii singuri decât o dată, anume atunci când atacă oștirea împăratului Henric I ce le invadase țara¹⁵. Alături de bulgari, vlahii sunt îndeobște oșteni în armatele pe care Ioniță le aruncă asupra cruciaților în diferite momente ale narațiunii¹⁶. Alături de cumani, ei încep și încheie bătălia de la Adrianopol, călăresc la vreme de noapte pentru a ajunge la Rousion, iau pradă și robi (femei și bărbați) din împrejurimile orașului Constantinopol, provocând „si grant essil que onques nus hom n’oï parler de si grant”¹⁷. În sfârșit, atunci când sunt întovărășiți de cumani și de greci, vlahii îi urmăresc pe supraviețuitorii dezastrului de la Adrianopol sau atacă ariergarda cruciată la Rousion, unde provoacă mari pierderi printre caii armatei cruciate. Se întorc apoi la Rousion cu toți caii și

¹¹ LINSKILL 1964: 226. În vreme ce vlahii sunt menționați la plural, atât cumanii, cât și rușii au nume la singular.

¹² LINSKILL 1964: 244. Vezi AGRIGOROAEI 2009: 57-58; VATTERONI 2013. Pentru drugubiți, vezi CURTA 2011: 19, 76, 108, 117, 251, 270 cu nota 7, 285-286.

¹³ Ultimul eveniment la care face referire cronica este moartea lui Bonifaciu de Montferrat. Villehardouin își va fi sfârșit deci cronica după 1207, dar data morții cronicarului nu este cunoscută, așa încât nu se știe până când ar putea fi întins diapazonul cronologic pentru o posibilă datare. Dintre toate cele 6 manuscrise ale cronicii, cele mai timpurii sunt databile paleografic în decursul secolului al XIII-lea. Vezi J. Dufournet, *Présentation*, in DUFOURNET 2004a: 28, 34. Pentru termenii de "Blas" și "Blac" pe care Villehardouin îi folosește alternativ pentru vlahi, vezi STABILE 2010: 94-97.

¹⁴ Potrivit lui DUFOURNET 1973: 263, vlahii apar laolaltă cu cumanii și cu grecii, mai ales acolo unde Villehardouin dorește să sublinieze gravitatea primejdiei. De îndată ce se plasează pe sine însuși în narațiune, dușmanii principali sunt cumanii, vlahii și grecii. Cu toate acestea, în descrierea bătăliei de la Adrianopol apar numai cumanii, foarte probabil din cauza faptului că intenția lui Villehardouin este de a diminua meritele lui Ioniță, care n-ar fi reușit să-i înfrângă pe cruciați decât cu ajutorul unor barbari păgâni.

¹⁵ Villehardouin, *Conquête*, 493, in DUFOURNET 2004a: 308. În acest caz, vlahii cu pricina sunt „dou país.”

¹⁶ Villehardouin, *Conquête*, 352, in DUFOURNET 2004a: 228 (cu ajutorul a 14.000 de cumani); 459, in DUFOURNET 2004a: 290 (alături de un mare număr de cumani, o oaste mai mare decât oricare dintre cele adunate mai înainte).

¹⁷ Villehardouin, *Conquête*, 359 și 363, in DUFOURNET 2004a: 232, 234; 406, in DUFOURNET 2004a: 260; 419, in DUFOURNET 2004a: 268. Pentru analiza descrierii pe care Villehardouin o dă bătăliei de la Adrianopol, vezi ANDONOV 2008: 365-367. PRIMOV 1971: 51 credea că vlahii ce au participat la bătălia de la Adrianopol veniseră de la nord de Dunăre.

armurile luate de la inamic¹⁸. Vlahii lui Villehardouin sunt așadar eminentamente războinici. Cronicarul nu are nimic altceva de spus despre ei, despre înfățișarea, armele sau caracterul lor¹⁹. Această tăcere este cu atât mai surprinzătoare cu cât e mai mult ca sigur că Villehardouin i-a văzut pe vlahi în carne și oase, de vreme ce se descrie pe el însuși ca participant la bătălia de la Adrianopol²⁰.

Singurul personaj care se distinge în mulțimea vlahă e Ioniță. El este prezentat drept „rois de Blasquie et de Bougerie”, dar ulterior e numit de mai multe ori numai „rois de Blasquie” (niciodată, totuși, numai „rois de Bougerie”)²¹. Ioniță e înfățișat cel mai adesea în postură militară, în fruntea oștirilor sale de vlahi, bulgari și cumani îndreptându-se împotriva „Romaniei”; așezându-și tabăra în imediata apropiere a armatei cruciate; atacând sau asediind orașele Adrianopol, Aspros sau Salonic; distrugând Serres sau Didymoteichon; pustiind împrejurimile orașului Adrianopol²². Ioniță are la dispoziția sa mașini de război pe care le aduce la asediul orașului Serres²³. El are de asemenea flamura sa personală, pe care o arborează pe zidurile Adrianopolului²⁴. Ioniță dispune după plac de cumanii săi, pe care îi trimite când să-i hărțuiască pe cruciați, când înapoi la ei acasă, după terminarea campaniei²⁵. La dispoziția sa se află și săpători, pe care îi pune să năruie pe dedesubt zidurile Adrianopolului²⁶. Comportamentul său despotice iese în evidență mai ales în felul în care își tratează prizonierii, pe care îi trimite la moarte fără a clipi măcar, deși pe unii îi atrăsese prin daruri de partea sa²⁷. Aceasta, potrivit lui Villehardouin, constituie „mortel traïson”. Se înțelege că nimeni nu se poate încrede în Ioniță, nici măcar atunci când se face că respectă regulile comportamentului cavaleresc. Altfel spus, Ioniță știe de bună seamă ce înseamnă ospitalitatea, schimbul de daruri și mila față de cei prinși. Dacă el preferă totuși să nu respecte nici una din aceste norme sociale, este numai din cauza răutății sale și a faptului că își urmărește propriile sale interese. Potrivit lui Villehardouin, el nu se deosebește prin urmare de greci, care sunt prin excelență „desloial”²⁸. Cu toate acestea, Villehardouin are și lucruri pozitive de spus despre Ioniță, în speță că e un rege bogat și abil („que roi s'en estoit fez riches et sages”), ce stăpânește „moult grant partie ... de la tere” pe care a pus mâna în urma răscoalei împotriva tatălui și a unchiului său, cu care s-a războit timp de 20 de ani²⁹. Pământurile acestea au devenit între timp „son païs”

¹⁸ Villehardouin, *Conquête*, 363, in DUFURNET 2004a: 234; 407, in DUFURNET 2004a: 260; 407, in DUFURNET 2004a: 261; 410, in DUFURNET 2004a: 263.

¹⁹ Dimpotrivă, despre cumani, Villehardouin ne spune că „n'estoient mie baptisé” (*Conquête*, 352, in DUFURNET 2004a: 228). Nu există nicio informație de acest gen despre vlahi.

²⁰ Villehardouin, *Conquête*, 362, in DUFURNET 2004a: 234. Pentru Villehardouin ca martor ocular, vezi ZINK 1985: 209-210; BEER 2014: 40-41.

²¹ Villehardouin, *Conquête*, 273, DUFURNET 2004a: 186; 276, DUFURNET 2004a: 186; 333, DUFURNET 2004a: 220; 350, p. 228; 374, p. 240; 389, p. 248; 399, p. 254; 404, p. 258; 442, p. 280; 497, DUFURNET 2004a: 311. Pentru „rois de Blasquie”, vezi Villehardouin, *Conquête*, 311, DUFURNET 2004a: 206; 335, DUFURNET 2004a: 220; 345, DUFURNET 2004a: 226; 352, DUFURNET 2004a: 228; 359, DUFURNET 2004a: 232; 371, DUFURNET 2004a: 238; 392, DUFURNET 2004a: 250; 412, DUFURNET 2004a: 262; 413, DUFURNET 2004a: 264; 424, DUFURNET 2004a: 271; 443, DUFURNET 2004a: 280; 444, DUFURNET 2004a: 280; 451, DUFURNET 2004a: 286; 456, DUFURNET 2004a: 288; 459, DUFURNET 2004a: 290; 461, DUFURNET 2004a: 290; 472, DUFURNET 2004a: 298; 475, DUFURNET 2004a: 299.

²² Villehardouin, *Conquête*, 273, DUFURNET 2004a: 186; 311, DUFURNET 2004a: 206 (unii dintre locuitorii orașului s-au întors deja împotriva lui); 352, DUFURNET 2004a: 228; 355, DUFURNET 2004a: 230; 371, DUFURNET 2004a: 238; 374, DUFURNET 2004a: 240; 389, DUFURNET 2004a: 250; 392, DUFURNET 2004a: 250; 413, DUFURNET 2004a: 264; 424, DUFURNET 2004a: 271; 442, DUFURNET 2004a: 280; 444, DUFURNET 2004a: 282; 456, DUFURNET 2004a: 288; 459, DUFURNET 2004a: 290; 461, DUFURNET 2004a: 290.

²³ Villehardouin, *Conquête*, 394, DUFURNET 2004a: 252.

²⁴ Villehardouin, *Conquête*, 350, DUFURNET 2004a: 228.

²⁵ Villehardouin, *Conquête*, 359, DUFURNET 2004a: 232; 389, DUFURNET 2004a: 248.

²⁶ Villehardouin, *Conquête*, 472, DUFURNET 2004a: 298.

²⁷ Villehardouin, *Conquête*, 345, DUFURNET 2004a: 226; 394, DUFURNET 2004a: 252; 401, DUFURNET 2004a: 256. Prizonierii din Aspros și Rhodostos sunt mânați cu forța în „Blasquie” (Villehardouin, *Conquête*, 414, DUFURNET 2004a: 264; 416, DUFURNET 2004a: 266). Vezi și DUFURNET 1973: 285-289.

²⁸ Despre greci („li Grec”) ni se spune că sunt perfizi, răi și vicleni, mai ales după capitolul 28. În capitolul 333, ei trimit soli la Ioniță promițându-i că i se vor supune și că îi vor ucide pe toți cruciații aflați prin împrejurimi dacă va binevoi să le vină în ajutor (DUFURNET 2004a: 218 și 220). Acestea sunt împrejurările în care Villehardouin îi etichetează drept „moult ... desloial”. Grecii nu și-au scos din inimă și din trup simțul trădării („n'orent mie la felonnie hors dou cors ne dou cuer”). Vezi DALL'AGLIO 2003b: 100; CHOSSON 2004: 122-123.

²⁹ Villehardouin, *Conquête*, 202, DUFURNET 2004a: 144; 276, DUFURNET 2004a: 186 (Villehardouin atribuie

unde Ioniță se reîntoarce după primul atac asupra Salonicului³⁰. Villehardouin chiar numește Vlahia „la terre Johannis”³¹. În interiorul ei se află un munte („la montaigne de Blasquie”) și un oraș numit Eulin, pe care Ioniță tocmai l-a întărit și l-a populat cu o mulțime de oameni³².

Numele țării, „Blaquie”, apare și la Henri de Valenciennes, a cărui *Istorie a Împăratului Henric de Constantinopol* a fost scrisă fie în același timp cu cronică lui Villehardouin, fie câțiva ani mai târziu³³. Aidoma lui Villehardouin, Henri de Valenciennes vede „Blasquie” ca pe țara conducătorului ei, Burile (Borilă), ce ar fi uzurpat drepturile și pământurile vărului său Esclas (Slav)³⁴. În acest conflict, împăratul Henric ia partea lui Esclas, cotropеște țara lui Borilă (Blasquie) și îi acordă lui Esclas teritoriile astfel cucerite. Planul său pare a fi de a-l face stăpân peste toată țara, în locul lui Borilă, moment în care țara nu se va mai numi Vlahia, ci „Blakie la Grant” (Vlahia mare)³⁵. Dar Henri de Valenciennes asociază numele conducătorului nu cu țara, ci cu locuitorii ei, vlahii³⁶. Numiți când „Blacois”, când „Blas” sau „Blac”, vlahii apar de 18 ori în *Istoria* lui Henri de Valenciennes, de 12 ori fiind întovărășiți de cumani³⁷. Dimpotrivă cu ei, ca la Villehardouin, vlahii apar numai în episoade militare, invadând țara împăratului Henric, atacându-i pe cruciați la Philippopolis sau trăgând în ei cu săgeți „huant et glatissant et faisant une noise si grant k’avis estoit que toute la plaigne en tremblast”³⁸. Dar spre deosebire de vlahii și cumani lui Villehardouin, cei din *Istoria* lui Henri de Valenciennes nu sunt întotdeauna victorioși. Dimpotrivă, se retrag, ba chiar fug sau se risipesc precum potârnicile când văd uliul apropiindu-se („ausi come les aloes font por les esperviers”)³⁹. Când apar, arareori, de unii singuri, vlahii („Blas”) atacă pe neașteptate, ca, de exemplu, la Megalgară, unde iau mulți prizonieri și-iucid pe toți cei rămași în viață⁴⁰. Vlahii (dar nu și cumani) au trâmbețe în care suflă cu tărie înainte de bătălie⁴¹ și sunt înarmați cu spade făcute în Cehia⁴². Ei reprezintă, prin urmare, o primejdie reală pentru împăratul Henric, mai ales atunci când se aliază cu rebeli de teapa lui Hubert, contele

aceste cuvinte lui Bonifaciu de Montferrat); 404, DUFURNET 2004a: 258. Pentru cuvântul „sage” ca însemnând „isteț” sau chiar „abil”, vezi BRUCKER 1987: 221-223.

³⁰ Villehardouin, *Conquête*, 399, DUFURNET 2004a: 254. Locuitorii acestui „païs” sunt „li Blac” care atacă armata invadatoare a lui Henric I (Villehardouin, *Conquête*, 493, DUFURNET 2004a: 308).

³¹ Villehardouin, *Conquête*, 451, DUFURNET 2004a: 286.

³² Villehardouin, *Conquête*, 491, DUFURNET 2004a: 306, 308. Vezi CIOBANU 1986: 160. Potrivit lui MADGEARU 2014: 142, Eului sau Eulin (Aulin, Aule) ar fi fortificația de la Terziisko, la vreo 20 km de Gorno Aleksandrovo (Bulgaria), pe drumul spre pasul Vârbița ce trece prin munții Stara Planina. Dimpotrivă, PETRE 1990: 139 crede că, în concepția lui Villehardouin, țara lui Ioniță nu are nici un fel de determinare geografică.

³³ Henri de Valenciennes, *Histoire*, 505, in LONGNON 1948: 29. *Terminus post quem* pentru *Istoria* lui Henri de Valenciennes este data la care a murit împăratul (11 iunie 1216). Întrucât autorul pare să fi scris pentru cavalerii și domnițele din Flandra și Hainaut, iar scopul său a fost nu numai de a informa, ci și propaganda în favoarea Imperiului Latin de la Constantinopol, Jean Longnon a propus ca dată finală a redactării *Istoriei* luna septembrie a anului 1209, când Pierre de Douai, pe care Henri de Valenciennes ne spune că-l slujea în calitate de vasal, s-a întors în Flandra. Vezi J. Longnon, *Introduction*, in LONGNON 1948: 12; ZUFFEREY 2004: 349. Dimpotrivă, BRATU 2007: 283, susține că Henri n-ar mai fi avut timp să dea o formă finală *Istoriei* sale, care a rămas în ciornă. Ce-i drept, *Istoria* debutează brusc cu reluarea conflictului cu Asăneștii și se încheie, tot atât de abrupt, cu negocierile dintre împăratul Henric și despotul Epirului, Mihail I Angelos Dukas. Lucrarea lui Henri de Valenciennes este îndeobște văzută ca o continuare a cronicii lui Villehardouin, deoarece ea a fost așezată imediat după aceasta în cinci manuscrise, dintre care cel mai vechi este din secolul al XIII-lea. Vezi SCHON 1960: 73, 104.

³⁴ Valenciennes, *Histoire*, 505, in LONGNON 1948: 29. Aidoma lui Ioniță, Borilă este prin excelență „trahitour, qui empereur se faisait contre Dex et raison” (Valenciennes, *Histoire*, 528, in LONGNON 1948: 40). DUFURNET 1978: 201 îl vedea chiar ca aflat în opoziție simetrică față de „boin empereur Henri” (Valenciennes, *Histoire*, 527, LONGNON 1948: 39).

³⁵ Valenciennes, *Histoire*, 548, in LONGNON 1948: 49: „et vous otroi avoec toute la conquest que nous avons faite ichi, par tel maniere que vous en serés mes hom et m’en servirés. Et si vous otroi avoec, Blakie la Grant, dont je vous ferai seigneur, se Diu plaist et je vif.” După SCHON 1960: 107, indicațiile geografice din *Istoria* lui Henri de Valenciennes sunt foarte precise, pentru că autorul ar fi folosit notițe pe care și le-a luat la fața locului.

³⁶ Valenciennes, *Histoire*, 528, in LONGNON 1948: 40; 536, in LONGNON 1948: 43: „la gent Burile”.

³⁷ Pentru numele folosite de Henri de Valenciennes pentru vlahi, vezi STABLE 2010: 94-97.

³⁸ Valenciennes, *Histoire*, 504, in LONGNON 1948: 28-29; 515, in LONGNON 1948: 34-35; 518, in LONGNON 1948: 35; 519, in LONGNON 1948: 36. DUFURNET 1978: 200 cu nota 51 și DUFURNET 2004c: 42 observă faptul că verbul „glatir” (care în limba franceză veche se referă la lătratul câinilor) apare și în *Cântecul lui Roland*.

³⁹ Valenciennes, *Histoire*, 521, in LONGNON 1948: 36; 540, in LONGNON 1948: 45.

⁴⁰ Valenciennes, *Histoire*, 515, in LONGNON 1948: 34; 565, in LONGNON 1948: 58.

⁴¹ Valenciennes, *Histoire*, 536, in LONGNON 1948: 43.

⁴² Valenciennes, *Histoire*, 532, in LONGNON 1948: 41: „glaives vers a fiers lons de Bohaigne.”

de Biandrate⁴³. Uneori, în prim plan, apare și câte un vlah individualizat, precum cel ucis de către Henric, când împăratul sare în ajutorul cavalerului său Lienars⁴⁴. Vlahii sunt chiar comparați cu cruciații: în timp ce aceștia din urmă, sub conducerea împăratului Henric sunt ca niște șoimi bine dresați, vlahii par niște păsări de pradă ce nu pot fi domesticate și deci nu sunt de niciun folos la vânătoare⁴⁵. Cititorului atent nu-i poate scăpa faptul că Henri de Valenciennes îi cunoaște îndeaproape pe vlahi, pe care i-a văzut fără îndoială în bătălia de la Philippopolis la care a luat și el parte⁴⁶.

Spre deosebire de Villehardouin, Henri de Valenciennes are două personaje vlahi. Pe de o parte, Burile (Borilă) e imaginea în oglindă a lui Ioniță la Villehardouin – un uzurpator care s-a declarat pe el însuși rege împotriva lui Dumnezeu și a rațiunii, luând în stăpânire pământurile lui Slav prin înșelăciune. Ca și în cazul lui Ioniță la Villehardouin, viclenia lui Borilă îl apropie de greci⁴⁷. Pe câmpul de bătălie de la Philippopolis, el se află în fruntea a 33.000 de oșteni, ceea ce nu-l ajută câtuși de puțin, căci Borilă este înfrânt și umilit⁴⁸. Pe de altă parte, Slav este un „hault home” demn de sprijinul militar al împăratului Henric⁴⁹. El se va căsători de altfel cu fiica împăratului, care îi și promite că-l va face „segneur” în țara sa⁵⁰. Când vine să ceară mâna prințesei, Slav se laudă că are pământ, argint și aur și că oamenii din țara sa îl consideră nobil („assés me tient on en mon pais por jentill home”)⁵¹. Cu toate acestea, înainte de a o trimite la Slav, împăratul Henric are o discuție între patru ochi cu fiica sa, pe care o previne că viitorul ei soț e „cam sălbatic” („auques sauvage”)⁵². El îi atrage atenția că nu va putea înțelege limba lui și nici el pe a ei, cu toate că scene anterioare din *Istoria* lui Henri de Valenciennes ni-l înfățișează pe împărat în dialog direct cu Slav, fără intermedierea vreunui tâlmaci⁵³.

Tâlmaciul lipsește și din scena întâlnirii lui Pierre de Bracheux cu Ioniță, vlahii și cumanii săi. Această scenă apare în cronică la Robert de Clari, scrisă după moartea împăratului Henric, ce este de altfel menționată în text⁵⁴. Ioniță și cumanii săi, ne spune Robert, prădau pământurile stăpânite de împăratul Henric și și-au făcut tabără la vreo două mile distanță de armata împăratului. Auzind ei despre „Monseigneur Pierron de Braiechoel et de sa boine chevalerie,” vlahii și cumanii („li Blak et li Commain”) s-au hotărât să-i trimită soli invitându-l la o întâlnire și oferind ostategi pentru a garanta bunele lor intenții vizavi de Pierre de Bracheux și de oamenii săi. Pierre a încălecat pe un armăsar zdravăn și dimpreună cu trei cavaleri s-a dus la întâlnire. Când s-a apropiat de armata vlahilor („comme il vint pres de l’ost as Blaks”), Ioniță i-a venit în întâmpinare laolaltă cu „haus hommes de Blakie”. Cu toții i-au dat binețe lui Pierre și i-au urat bun-venit („si le saluerent et bienvignierent”), chiar dacă nu se puteau uita cu ușurință la el, căci era foarte înalt. După ce-au schimbat câteva vorbe, vlahii l-au întrebat de ce venise în țara lor pentru a cuceri pământuri și dacă nu cumva avea deja destul pământ la el acasă. Drept răspuns, Pierre i-a întrebat dacă au auzit vreodată de marea Troie și de felul în care ea a fost cucerită. „’Ba ouil!’ fisent li Blak e li Commain”

⁴³ Valenciennes, *Histoire*, 601, in LONGNON 1948: 77; 688, in LONGNON 1948: 118.

⁴⁴ Valenciennes, *Histoire*, 509, in LONGNON 1948: 31. Acest individ trebuie văzut în contrast cu „toz les Blas” (Valenciennes, *Histoire*, 511, in LONGNON 1948: 32), o expresie ce slujește drept echivalent pentru „la gent Burile”.

⁴⁵ Valenciennes, *Histoire*, 520, in LONGNON 1948: 36 („bruhiers”); CRISTEA 2002: 249.

⁴⁶ Valenciennes, *Histoire*, 531, in LONGNON 1948: 41; vezi și in LONGNON 1948: 10. Pentru această bătălie ce a avut loc pe 31 iulie 1208, vezi ANDONOV 2008: 370-373.

⁴⁷ Valenciennes, *Histoire*, 689, in LONGNON 1948: 419

⁴⁸ Valenciennes, *Histoire*, 532, in LONGNON 1948: 41.

⁴⁹ Valenciennes, *Histoire*, 505, in LONGNON 1948: 29. După cât se pare, împăratul dorea să pornească război împotriva lui Borilă, „car Johanisses, ses oncles [adică al lui Borilă], li avoit occis son frère [adică al lui Henric], l’empereour Bauduin” (Valenciennes, *Histoire*, 504, in LONGNON 1948: 28). Aceasta este singura mențiune a lui Ioniță din *Istoria* lui Henri de Valenciennes.

⁵⁰ Valenciennes, *Histoire*, 548, in LONGNON 1948: 49. Slav devine astfel vasalul lui Henric și va participa mai târziu la campaniile militare ale acestuia, dimpreună cu Eustache, fratele împăratului.

⁵¹ Valenciennes, *Histoire*, 547, in LONGNON 1948: 49.

⁵² Valenciennes, *Histoire*, 558, in LONGNON 1948: 54. Vezi MÜLLER 2001: 231. Potrivit GILLES 2010: 61 și 68, pentru Henri de Valenciennes distanța culturală dintre vlahi și cruciați era mai mare decât cea dintre aceștia din urmă și bizantini.

⁵³ De pildă, scena în care Slav vine să depună jurământ de credință împăratului (Valenciennes, *Histoire*, 546, in LONGNON 1948: 48).

⁵⁴ Beer 2014: 57. Singurul manuscris în care se păstrează cronică la Robert de Clari este GKS 487 2° de la Biblioteca Regală din Copenhaga, manuscris datat la sfârșitul secolului al XIII-lea sau la începutul celui următor (http://www.kb.dk/da/nb/materialer/haandskrifter/HA/e-mss/gks-2_487.html, 16.03.2015). Vezi MARKOV 2008: 14; MÖLK 2009; MÖLK 2011: 214.

care, recunoscând că știa de Troia, îi atrag atenția asupra faptului că aceste evenimente avuseseră loc cu foarte mult timp în urmă. Dar Pierre le întoarce vorba: Troia, zise el, aparținuse „strămoșilor noștri” („Troie fu a nos anchiseurs”), căci unii dintre cei care au scăpat din războiul troian s-au așezat mai târziu în ținuturile de unde au venit acum cruciații. Altfel spus, aceștia din urmă au venit să-și ia ceea ce era de drept al lor („et pour che que fu a nos anchiseurs, sommes nous chi venu conquerre tere”)⁵⁵. Scena întâlnirii lui Pierre de Bracheux cu vlahii este una din multele situații de dialog în cronica lui Robert de Clari, dar această scenă include și o neobișnuită manipulare a pronumelui de persoana I plural⁵⁶. Pe de o parte, vlahii spun de două ori „nous nous merveillons mout” și această repetiție trădează una dintre strategiile retorice preferate ale lui Robert de Clari. Pe de altă parte, Pierre de Bracheux se referă la „strămoșii noștri” („fu a nos anchiseurs”). O astfel de ambiguitate a pronumelui personal de persoana I plural nu se mai întâlnește nicăieri în cronica lui Robert de Clari. Scena este de asemenea unică în întreaga cronică prin faptul că aici se regăsește singura mențiune a vlahilor, de unii singuri („l’ost as Blaks”). În toate celelalte cazuri, ei apar laolaltă cu cumanii, ca de exemplu atunci când se războiesc cu Bonifaciu de Monterrat⁵⁷. De altfel, cumanii apar mult mai des în cronica lui Robert de Clari decât vlahii, care nu mai sunt menționați în afara scenei întâlnirii cu Pierre de Bracheux. În vreme ce nu există niciun fel de descriere a aspectului fizic al vlahilor, ni se spune că baronii cruciaților i-au confundat pe cumanii îmbrăcați în piele de oaie cu un cârd de copii: „Quant chil de l’ost virrent ches Commains a ches plichons vestus, si ne les douterent ne ne priserent plus que un trope d’enfans”⁵⁸. Dacă vlahii lui Villehardouin și ai lui Henri de Valenciennes apar numai ca războinici, ei aproape că nu apar deloc în cronica lui Robert de Clari⁵⁹. În mod sigur, Robert nu i-a văzut niciodată, căci el se întorsese deja în Franța la vremea la care Ioniță îl lua prizonier pe împăratul Balduin pe câmpul de luptă de la Adrianopol. Descrierea evenimentelor ce au succedat acelei bătălii se bazează în mod evident pe izvoare de mâna a doua⁶⁰. Robert de Clari n-a avut prin urmare prilejul să-i cunoască în mod direct pe vlahi, ceea ce explică faptul că atenția sa se îndreaptă spre două personaje principale – Ioniță și Borilă. Ca și Villehardouin, Robert de Clari îl înfățișează pe cel dintâi drept un om bogat și puternic („comme chis qui estoit rikes hons et qui auques pooir i avoit”)⁶¹. Ca și la Villehardouin, și în cronica lui Robert de Clari Ioniță apare în postură exclusiv militară, jefuind ținuturile aflate în stăpânirea împăratului Henric sau a lui Bonifaciu de Monterrat

⁵⁵ Clari, *Conquête*, 106, in DUFOURNET 2004b: 200, 202. Troia mai este menționată și în capitolul 40, unde Clari pretinde că „marea Troie” era unde este acum Abydos („Bouke d’Ave”), la intrarea în strâmtoarea Sf. Gheorghe. Cât despre Pierre de Bracheux, el este super-eroul lui Robert de Clari, cel care, dintre toți cruciații, de orice rang, s-a făcut remarcat prin cele mai multe fapte de vitejie, devenind intruchiparea idealului cavaleresc francez. Vezi SHAWCROSS 2003: 128 și 135-136, care crede că această scenă a fost inserată ulterior de către Robert de Clari, la o dată apropiată momentului în care el va fi sfârșit dictarea întregii cronici.

⁵⁶ DEMBOWSKI 1963: 115. Folosirea frecventă a persoanei I plural în expresii formulaice de tip „și acum vă vom spune...” sau „așa cum am mai spus mai înainte” indică faptul că Robert de Clari avea în minte o prezentare orală a povestirii sale. Beer 2014: 62 și 128-129 cu nota 13, susține că discursul lui Pierre de Bracheux este marcat de „realism burghez”, ceea ce ar arăta influența *fabliau*-ului și a *Romanului Vulpii* (*Roman de Renart*).

⁵⁷ Clari, *Conquête*, 116, in DUFOURNET 2004b: 210. Vrăjmașii împăratului Henric, cei cu care el încearcă să se împace trimițând soli la „Burus” (Borilă) sunt „Blaks et Commains”.

⁵⁸ Clari, *Conquête*, 112, in DUFOURNET 2004b: 206, 208. Cronica lui Robert de Clari conține o descriere detaliată a cumaniilor (capitolul 65), în care se amintește de faptul că ei nici nu ară, nici nu seamănă, că trăiesc în corturi în loc de case, că beau lapte și că mănâncă brânză și carne și că țara lor e plină de muște și de țânțari. PAUPHILET 1931: 296 vedea în această lungă digresiune despre cumani dovada interesului lui Robert de Clari sau al publicului său pentru romanul cavaleresc și popoarele exotice. Cu toate acestea, în interiorul unei cronici care nu mai conține nicio digresiune etnografică, capitolul despre cumani este nelalocul lui. După ce toată acțiunea este narată cu ajutorul perfectului simplu, descrierea cumaniilor din capitolul 65 este făcută atât la timpul prezent, cât și la viitor (BRATU 2007: 167-168). Mai mult, așa cum arăta Nikolai Markov, informația din capitolul 65 este foarte asemănătoare cu cea din capitolul 4 al cronicii lui He’um, *La Flor des estoires de la terre d’orient*, pentru care vezi RECUEIL 1906: 124-125. Întrucât He’um și-a terminat cronica în 1307, la aproape un secol după Robert de Clari, Markov vede în capitolul 65 o interpolare mult mai târzie datorată unui alt autor. Vezi BUNDY 1986-1987: 223 și 228-229; MARKOV 2008: 35.

⁵⁹ Vlahii lui Robert de Clari nu fac nimic de unii singuri, căci apar aproape întotdeauna în tovărășia cumaniilor. Într-un caz, Robert de Clari chiar încearcă să evite să-i numească, preferând formula „chele gent” (Clari, *Conquête*, 112, in DUFOURNET 2004b: 208; vezi de asemenea 116, in DUFOURNET 2004b: 120). Această uzanță surprinde cu atât mai mult cu cât ea nu se întâlnește în cazul altor etnonime, precum venețienii sau genevezii (de pildă Clari, *Conquête*, 37, 39, 40, 41 etc.). Pentru numele „Blaks” la Robert de Clari, vezi și STABILE 2010: 94-97.

⁶⁰ SCHON 1960: 41-42; BEER 2014: 57.

⁶¹ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 143. După cât se pare, „rikes hons” nu este echivalentul lui „haut home”. Ioniță, cu alte cuvinte, era „un om avut, un om puternic” (DEMBOWSKI 1963: 71).

ori aducând mașini de război sub zidurile Salonicului⁶². Spre deosebire, totuși, de Villehardouin, la Robert de Clari numele lui Ioniță apare întotdeauna însoțit de epitetul „Vlahul” („Jehans li Blakis”)⁶³. Cunoștințele lui Robert de Clari privitoare la biografia lui Ioniță sunt mult mai ample decât cele ale lui Villehardouin. Robert de Clari știe, de pildă, că Ioniță fusese cândva un sergent de-al împăratului bizantin, ce avea în grijă una din crescătoriile de cai ale acestuia („et estoit chus Jehans uns serjans l’empereur qui wardoit une huiriere l’empereur”)⁶⁴. La cererea împăratului, Ioniță îi trimitea din crescătorie de la 60 până la 100 de cai. El avea de asemenea obligația de a se prezenta la curte o dată pe an. La un moment dat, însă, când s-a înfățișat dinaintea împăratului la Constantinopol, Ioniță a fost biciuit peste față de către un curtean, ceea ce i-a adus mult prejudiciu („li fist un lait fait”)⁶⁵. Supărat foc pe cele întâmplate („il eut molt grant duel”), Ioniță părăsi mândios curtea imperială („s’en part Jehans li Blakis par mautalent”) și s-a întors acasă, în Vlahia⁶⁶. Acolo a început să-i adune în jurul său pe „hau homes de Blakie” pe care i-a atras cu daruri de partea sa. La scurt timp după aceea, locuitorii Vlahiei au devenit supușii săi și l-au recunoscut drept stăpânul lor („et fist tant que tout chil du país furent tot sujet a lui, et tant que il fu sires d’aus”)⁶⁷. Ioniță s-a dus apoi la cumani, reușind să și-i facă prieteni, să obțină sprijinul lor militar și chiar să devină stăpânul lor: „Quant il fu sires d’aus, si traist il as Commans, si fait il tant, que par un que par el, qu’il fu leur amis et que ils furent tot en s’aiwe et que il fu ansi comme tous sire d’aus”⁶⁸. Odată înstăpânit peste vlahi și peste cumani, Ioniță a dorit de acum să obțină o recunoaștere internațională și trimise soli la cruciați, cerându-le să-l recunoască drept rege în țara sa („sires de se tere de Blakie”). În schimb, el se recunoscă la rândul său vasalul și aliatul lor împotriva bizantinilor și promise un ajutor militar de 100.000 oameni înarmați⁶⁹. După ce se sfătuiră, baronii cruciaților („li baron de l’ost”) hotărâră însă să-i respingă oferta, căci n-aveau nevoie nici de credința, nici de ajutorul lui, ba chiar îl amenințară: „mais bien seust il que il ne greveroient et que il mal li feroient s’il pooient”⁷⁰. Știind prea bine cum avea să se sfârșească lucrurile, Robert de Clari nu se poate opri să nu comenteze: „che fu molt grans deus et molt grans damages”⁷¹. În ceea ce-l privește pe Ioniță, refuzul baronilor nu pare să-l fi afectat prea tare, căci a trimis soli la Roma, care să ceară o coroană. Papa („li apostoiles”) i-a trimis un cardinal care să-i pună coroana pe cap: „si fu coronés a roi”⁷². Pentru Robert de Clari, Ioniță nu este deci numai un om puternic și cu stare; el este regele vlahilor, iar țara lui este de acum numită „li roiaumes de Blakie”⁷³. Ioniță nu are de fapt nicio trăsătură negativă. Robert de Clari, spre deosebire de Villehardouin, știe și cum și-a găsit Ioniță sfârșitul, anume străpuns de lancea Sf. Dimitrie pe când dormea în cortul său⁷⁴.

⁶² Clari, *Conquête*, 106, in DUFOURNET 2004b: 200; 112, in DUFOURNET 2004b: 206; 116, in DUFOURNET 2004b: 210.

⁶³ HÖFLER 1879: 236.

⁶⁴ Clari, *Conquête*, 64, in DUFOURNET 2004b: 142.

⁶⁵ Clari, *Conquête*, 64, in DUFOURNET 2004b: 142. Clari nu e sigur cine anume era curteanul cu pricina, fie un eunuc („uns escouillés”), fie un ușier („uissiers”) de-al împăratului.

⁶⁶ „Molt grant” e un binom tipic pentru proza lui Robert de Clari, adică o combinație de două cuvinte cu același înțeles. Robert de Clari folosește în mod frecvent asemenea combinații cu scopul de a obține un efect retoric echivalent cu anafora (DEMBOWSKI 1963: 93).

⁶⁷ Clari, *Conquête*, 64, in DUFOURNET 2004b: 142.

⁶⁸ Clari, *Conquête*, 64-65, in DUFOURNET 2004b: 142, 144. Spre deosebire de Villehardouin, Robert de Clari nu folosește totdeauna verbul *être* la prezent ca și cum ar fi la trecut (DEMBOWSKI 1963: 52). În descrierea felului în care Ioniță s-a împrietenit cu cumanii, „traist” și „fait”, amândouă la prezent, proiectează înainte narațiunea, în timp ce „fu”, la perfectul simplu, oglindește aspectul permanent al trecutului. Altfel spus, Robert de Clari vrea să comunice publicului său ideea potrivit căreia Ioniță mai este încă stăpân al cumaniilor la momentul prezent al narațiunii.

⁶⁹ Clari, *Conquête*, 64, in DUFOURNET 2004b: 142. După cum observa MARKOV 2008: 22-23, e greu de crezut că Ioniță va fi putut cu adevărat să înțeleagă relațiile feudale în așa fel încât să se declare vasalul baronilor cruciați.

⁷⁰ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144.

⁷¹ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144. Aluzia e, firește, la bătălia de la Adrianopol, descrisă în capitolul 112. Potrivit lui JACQUIN 1993: 757, Clari condamnă nu nesăbuinta baronilor, ci insolența lor.

⁷² Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144.

⁷³ Clari, *Conquête*, 116, in DUFOURNET 2004b: 210.

⁷⁴ Clari, *Conquête*, 116, in DUFOURNET 2004b: 210. Robert de Clari știe de asemenea că o mare cantitate de mir curge din când în când din mormântul Sf. Dimitrie de la Salonic și că acest mir are proprietăți miraculoase. Mirul era de fapt adunat în *ampullae* pentru pelerinii ce veneau la mormântul sfântului. Cele mai vechi *ampullae* nu pot fi datate înainte de cca. 1000. Sf. Dimitrie, izvorătorul de mir, este amintit în mai multe izvoare bizantine de la sfârșitul secolului al XII-lea, ca de exemplu în imnurile și în

La moartea lui Ioniță, unul dintre nepoții săi pe nume „Burons” sau „Burus” (Borilă) a preluat puterea, devenind astfel „rois de Blakie”, aidoma predecesorului său. Când în sfârșit s-a hotărât să recunoască noua putere, împăratul Henric a cerut mâna fiicei lui Borilă, cu toate că până atunci refuzase ideea unei căsătorii cu o femeie de neam atât de prost („femme de si bas parage”). El a fost însă între timp bine sfătuit de baronii săi, care i-au arătat că vlahii erau de acum cea mai mare putere din acea parte a lumii, dacă nu cumva din toată lumea: „car che sont le plus fort gent et la plus doutee de l’empire ne de la tere”⁷⁵. Robert de Clari are despre Borilă mai puține informații decât despre Ioniță, dar statutul și puterea celui dintâi rezultă cu pregnanță din descrierea numeroasei suite pe care Borilă a trimis-o dimpreună cu fiica sa la Constantinopol și cu o zestre cărată pe spatele a 60 de animale de povară, fiecare dintre ele acoperit cu o stofă de culoare roșie și încărcat de bogății – aur, argint, mătase și podoabe („soisante sommier tous carkies d’avoir et d’or et d’argent et de dras de soie et de rike joiaux; ne n’i avoit sommier qui ne fust couvers d’un vermel samit”)⁷⁶.

Unde se afla “regatul Vlahiei”? Digresiunea etnografică privitoare la cumani din capitolul 65 se deschide cu a descriere a Cumaniei, despre se spune că se învecinează cu Vlahia („une tere qui marchist a Blakie”)⁷⁷. Aceasta din urmă nu va fi fost prea departe nici de Bizanț, întrucât Isaac, unul dintre cei trei frați Angelos prigoniti de către împăratul Andronikos I, a fugit în Vlahia („s’en ala ... en une tere que on apele Blakie, chi avoit non Kyrzac”)⁷⁸. Clari descrie această țară ca fiind „puternică”, deoarece e înconjurată de munți, pe care nu-i străpunge decât o singură trecătoare („Si est Blakie une molt fort tere qui toute est enclose d’une montaignes, si que on n’i puet entrer ni issir fors par un destroit”)⁷⁹. La început, țara a fost a împăratului bizantin („une tere qui est du demaine l’empereur”). Tocmai acest lucru va fi fost în mintea baronilor cărora Ioniță le-a oferit ajutor militar în schimbul recunoașterii titlului său regal, dar care l-au refuzat. Altfel spus, motivul refuzului lor va fi fost faptul că în ochii lor Ioniță era de fapt un uzurpator. Cu toate acestea, la vremea morții lui Ioniță sub zidurile Salonicului, țara sa devenise un regat independent recunoscut ca atare atât de către papă, care l-a și încoronat, cât și de către împăratul Henric, cel care dorea să se alieze cu Borilă, urmașul lui Ioniță.

Sunt multe asemănări între cei trei cronicari francezi în privința imaginii vlahilor, dar totodată și importante deosebiri. Și unele și altele ridică problema izvoarelor pe care le-au folosit cei trei autori pentru descrierea vlahilor, a țării și a conducătorilor lor. Cât din această descriere se bazează pe propria lor experiență și cât pe izvoare secundare, poate chiar scrise, ori pe zvonuri? Pentru a răspunde acestei întrebări, este nevoie să ne aplecăm acum asupra chestiunii imaginii vlahilor dinaintea cronicilor franceze, adică dinaintea de 1205. Să fi folosit cei trei cronicari izvoare latine ce le-ar fi stat la dispoziție chiar și înaintea venirii lor la Constantinopol și la Salonic?

encomiile, precum și în *Căderea Salonicului* – toate scrise de Eustatie, arhiepiscopul orașului de la sfârșitul anilor '70 și până la mijlocul anilor '90 ai secolului al XII-lea. Vezi MACRIDES 1990: 191; BAKIRTZIS 1990: 147; 183. Robert de Clari nu este totuși cel mai vechi izvor de altă limbă decât cea greacă care să se refere la minunea mirului de la mormântul Sf. Dimitrie. Mirul izvorând din mormânt apare și în traducerea latină a vechii Pătimiri (*Passio alter*) a sfântului, traducere efectuată în jurul anului 1160 de către un anume preot numit Bernhard de Speyer (DELEHAYE 1897). Acest text se găsește într-un singur manuscris aflat la Biblioteca Națională de la Viena (Cod. 377, f. 110v). Țin să mulțumesc d-lui Péter Tóth de la King’s College (Londra) pentru informațiile pe care mi le-a dat și pentru lămuririle privind cele mai vechi mențiuni latine ale mirului de la mormântul Sf. Dimitrie din Salonic.

⁷⁵ Clari, *Conquête*, 116, in DUFOURNET 2004b: 210.

⁷⁶ Clari, *Conquête*, 117, in DUFOURNET 2004b: 212. Pentru “verme(i)” ca și vopseaua roșie folosită pentru cele mai alese stoffe regale, vezi CURTA 2004: 47.

⁷⁷ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144. PETRE 1990: 65 exagerează atunci când susține că, potrivit lui Robert de Clari, Vlahia este țărâmul de tranziție spre Cumania. Potrivit lui MADGEARU 2014: 66, această scurtă descriere trebuie interpretată ca o dovadă a faptului că, după Clari, Vlahia se găsea între Dunăre și lanțul munților Balcani (Stara Planina), adică în partea de nord a Bulgariei de astăzi.

⁷⁸ Clari, *Conquête*, 21, in DUFOURNET 2004b: 76. „Kyrzac” este contractia a două cuvinte grecești, “kyr(ios)” și Isaak(os) (DEMBOWSKI 1963: 63).

⁷⁹ Clari, *Conquête*, in DUFOURNET 2004b: 121. Oricum vom vrea să traducem „si” (fie ca adverb, fie drept conjuncție), acesta e una din cazurile tipice de inversiune a subiectului, care apar destul de des în cronică lui Robert de Clari (DEMBOWSKI 1963: 55). PETRE 1990: 65 se folosește de această descriere pentru a susține că, spre deosebire de Villehardouin, la Robert de Clari Vlahia are o determinare geografică precisă. În realitate, nu există la Robert de Clari nicio mențiune a vreunei distanțe, ca de exemplu cea dintre Picardia și Veneția ori dintre Veneția și Constantinopol (VARVARO 1989: 1419). Cu alte cuvinte, nu se poate vorbi de determinare geografică la Robert de Clari.

VLAHII ÎN ALTE IZVOARE DECÂT CELE FRANȚUZEȘTI
DINAINTE ȘI DUPĂ CEA DE-A IV-A CRUCIADĂ

În pofida unor păreri greșite, dar larg răspândite printre istorici, cele mai vechi izvoare narrative despre vlahi sunt latine, nu grecești. În cea de a doua parte a analelor de la Bari, scrisă pe la mijlocul secolului al XI-lea de către un autor necunoscut, probabil un călugăr din acel oraș, în anul 1027 „Oreste *koitonites*” a adus în Italia o mare armată al cărei scop era cucerirea Siciliei. Armata era formată din „ruși, vandali, turci, bulgari, vlahi, macedoneni și alții”⁸⁰. Vlahii din armata bizantină vor fi făcut parte probabil dintr-o tagmă, adică dintr-o unitate militară ai cărei soldați fuseseră recrutați de pe teritoriul imperiului, fapt ce consună cu ceea ce se știe de altminteri despre atribuțiile lor militare⁸¹. Nu există totuși niciun indiciu cum că vreunul dintre cei trei cronicari ai cruciadei a IV-a va fi cunoscut și citat Analele de la Bari. Dimpotrivă, ceea ce acești cronicari au de spus despre vlahi se aseamănă în chip izbitor cu informațiile dintr-o cronică de la sfârșitul secolului al XII-lea atribuită unui anume Ansbertus, care descrie participarea lui Frederic Barbarossa și a oștirii sale la cea de-a III-a cruciadă. De exemplu, după ce a traversat Dunărea la Braničevo la data de 11 iulie 1189, armata imperială s-a confruntat imediat pe parcursul traseului său prin „lunga pădure bulgară” cu „grecoteii („Greculi”), bulgarii, sârbii și vlahii pe jumătate sălbatici („Flachos semibarbaros”) care stăteau la pândă, năpustindu-se cu săgețile lor otrăvite din ascunzișurile lor tănuite asupra celor care rămăseseră în tabără sau a slugilor care se duseseră să culeagă de-ale gurii pentru oameni ori pentru cai”⁸². Pe când armata imperială își croia drum prin Peninsula Balcanică, trei regiuni importante se desprindeau de Imperiu: Isaac Dukas Komnenos prelua puterea în Cipru, Teodor Mangaphas ocupa Philadelphia, iar „Kalopetru vlahul și fratele său Asan, dimpreună cu vlahii supuși lor, își instaurau tirania asupra celei mai mari părți a Bulgariei, mai ales în regiunea unde Dunărea se varsă în mare”⁸³. Kalopetru este mai mult ca sigur Petru, fratele mai mare al lui Ioniță, despre care ni se spune că a trimis scrisori și soli la Frederic Barbarossa. Tot așa cum, la Robert de Clari, Ioniță își oferă ajutorul militar baronilor armatei cruciate în schimbul recunoașterii titlului său regal, Petru promite împăratului un sprijin militar de credință („*fidelis auxilium*”)⁸⁴. Ceva mai târziu în decursul aceluiași an, Petru trimite din nou o solie în tabăra împăratului de la Adrianopol. De data aceasta, Petru îi cere lui Frederic coroana regatului Greciei în schimbul unui ajutor militar de 40.000 de vlahi și cumani înarmați cu arcuri și săgeți⁸⁵. Împăratul nu pare să fi dat curs acestei oferte și nu se știe cum au luat sfârșit demersurile diplomatice ale lui Petru⁸⁶. Povestea ofertei de ajutor militar făcută lui Frederic Barbarossa de către Petru în schimbul obținerii unei coroane regale este oglinda

⁸⁰ *Analele de la Bari*, s.a. 1027, in PERTZ 1849: 53. Un *koitonites* era un funcționar al dormitorului imperial, iar despre Orestes se știe că a fost unul dintre cei mai devotați eunuci ai împăratului Vasile al II-lea. Vezi GYÓNI 1951b: 240. Deoarece la capătul acestei scurte informații din *Anale*, moartea împăratului Vasile al II-lea (un eveniment ce a avut loc în 1025) apare după ce armata a fost adusă în Italia, data inițială (1027) este în mod evident greșită. Din această cauză, ca și din pricina altor datări eronate (ce n-ar fi fost cu puțință dacă autorul ar fi trăit la vremea respectivă), e limpede că cea de-a doua parte a *Analelor de la Bari* este de fapt o compilație târzie a cel puțin două izvoare mai vechi. Vezi CHURCHILL 1979: 79.

⁸¹ GYÓNI 1951b: 242-244; CVETKOVIĆ 2012: 30-36; MADGEARU 2013.

⁸² *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, in CHROUST 1928: 28. Numele de Ansbertus apare într-o notă de la sfârșitului manuscrisului care pomenește de un cleric din Austria, probabil ultimul compilator al cronicii. Autorul necunoscut (altul decât Ansbertus) care a scris partea de cronică în care apar vlahii va fi fost fără doar și poate un participant la cruciada lui Frederic Barbarossa. Vezi BÜHLER 2002: 48.

⁸³ CHROUST 1928: 33: „in Bulgaria maxima parte ac versus Danubium quosque mare inluit, quidam Kalopetrus Flachus ac frater eius Assanius cum subditis Flachis tyrannizabat”. Oricare va fi fost înțelesul cuvântului „tyrannizare” pentru autorul cronicii, și oricât de mult se va fi întins stăpânirea primilor Asănești, nu este lipsit de semnificație în acest context faptul că lui Kalopetru i se atribuie epitetul de „vlah” tot așa cum și Robert de Clari îi spune lui Ioniță „li Blaquis”. Pe de altă parte, e limpede că a spune că vlahii, Kalopetru și Asan, și-au instaurat tirania asupra Bulgariei reprezintă un punct de vedere bizantin, nu german (cruciat).

⁸⁴ CHROUST 1928: 33.

⁸⁵ CHROUST 1928: 58.

⁸⁶ Câteva luni mai târziu, Dietpold, episcopul de Passau, care îl însoțea pe împărat în cruciadă, i-a scris o scrisoare ducelui Leopold de Austria pentru a-l informa despre mersul expediției militare. Potrivit scrisorii, în mâinile cruciaților se aflau deja multe orașe și fortificații, împăratul se pregătea să ierneze la Philippopolis, iar „vlahii sunt cu noi” („Blaci nobiscum sunt”). Această scrisoare este reprodușă în cronică lui Magnus Presbyter, s.a. 1189, in PERTZ 1861: 510. Vezi, de asemenea, IOSIPESCU 1994: 268. În același timp, însă, cronică lui „Ansbertus” face referire la un atac al trupelor comandate de episcopul de Würzburg și de conții de Salm împotriva „țării vlahilor” („versus terram Blacorum”), unde au prădat trei fortificații (*Historia de expeditione*, p. 63). Potrivit lui MADGEARU 2014: 85, această „țară a vlahilor” făcea parte din Vlahia Asăneștilor.

perfectă a ceea ce Robert de Clari ne spune despre relațiile lui Ioniță cu cruciații și cu papa de la Roma. Va fi aflat oare Clari din vreun izvor de mâna a doua despre negocierile lui Petru cu Frederic Barbarossa? Va fi schimbat el oare personajele (Ioniță în loc de Petru și cruciații din 1203 în loc de cei din 1189) pentru a adapta această poveste propriilor sale scopuri narrative⁸⁷? E greu de crezut că el va fi cunoscut cronicarului „Ansbertus” și nu există vreo dovadă că ar fi avut vreun oarecare contact cu cruciații din 1189 de la care ar fi putut afla despre vlahii lui Petru⁸⁸. De fapt, izvorul poveștii lui Robert de Clari despre Ioniță trebuie căutat într-altă parte.

Ioniță a luat măsuri diplomatice excepționale pentru a obține nu numai o recunoaștere internațională a autorității sale, dar și o coroană ca simbol al independenței sale politice. Potrivit lui Robert de Clari, el a reușit să dobândească amândouă aceste lucruri de la papă, fiind încoronat de către un cardinal. Această informație este într-adevăr corectă: pe data de 8 noiembrie 1204, legatul papal Leon Brancaleone, ce fusese numit cardinal al Sfintei Cruci din Ierusalim în 1202, a așezat coroana regală pe capul lui Ioniță în numele papei Inocențiu al III-lea. Detaliile sunt cunoscute din două scrisori trimise papei, prin intermediul cardinalului, de către Vasile, noul arhiepiscop de Târnovo și, respectiv, de către însuși Ioniță⁸⁹. Clari nu putea avea nicidecum acces la aceste scrisori, dar știrea încoronării lui Ioniță a ajuns până în Ungaria și la Constantinopol, unde puterea sa militară inspira deja teamă. La numai cinci luni după încoronarea sa, Ioniță a obținut la Adrianopol o victorie răsunătoare asupra armatei cruciate. Însuși împăratul Balduin a fost luat prizonier și adus la Târnovo. Aceasta este bătălia la care a luat parte Villehardouin. Robert de Clari se afla însă la vremea aceea în Picardia, unde, la aflarea veștii, cronicarul scria cu amărăciune despre înfrângerea cruciaților pe care o atribuia aroganței baronilor: „ii fu perdus li empereres”, dar, de asemenea, și contele Ludovic de Blois, precum și mulți alți „haus hommes” și un număr necunoscut, dar de bună seamă ridicat de oșteni de rând⁹⁰.

Correspondența papei Inocențiu al III-lea cu Ioniță este izvorul principal privitor la evenimentele care au dus la victoria celui din urmă pe câmpul de bătăie de la Adrianopol. Prima scrisoare a papei către căpetenia vlahă este datată între decembrie 1199 și ianuarie 1200. Prin această scrisoare, papa îi cerea lui Ioniță să-l primească pe trimisul său, Dominic de Brindisi, și să-i asculte pledoaria în favoarea bisericii Romei⁹¹. Nimic din această epistolă nu lasă însă să se înțeleagă că Ioniță va fi avut inițiativa corespondenței cu papa, deși, în prima parte a scrisorii sale, Inocențiu al III-lea face o scurtă remarcă referitoare la biografia lui Ioniță ce merită a fi citată direct: „Auzind noi că spița strămoșilor tăi se trage din nobilul oraș al Romei și că tu ai preluat de la ei, ca printr-o moștenire, atât mărinimia sângelui, cât și aplecarea spre sincera devoțiune pe care o ai față de Sfântul Scaun, ne stătea în gând de multă vreme să-ți trimitem scrisori și soli”⁹². Acest pasaj este îndeobște interpretat ca o dovadă a faptului că vlahii erau conștienți de originea lor romană. Potrivit unei asemenea interpretări, solii pe care Ioniță i-ar fi trimis la papă i-au dat acestuia informații cu privire la originea lor etnică. Odată cu confirmarea primirii acestei solii, papa și-ar fi început scrisoarea lui de răspuns cu o politicoasă recunoaștere a acelui element esențial al identității politice a adresantului său –

⁸⁷ Faptul că numele lui Kalopetru este un calc după Kaloian(nis), porecla lui Ioniță, pare a sugera, dimpotrivă, că portretul lui Petru din cronică lui „Ansbertus” a fost de fapt modelat după cel al lui Ioniță, așa cum apare el la cronicarii celei de a IV-a cruciade. Epitetul său, „Vlahul”, nu e poate întâmplător. Cronică zisă a lui „Ansbertus” a fost scrisă în jurul anului 1200 sau ceva mai devreme, la finele secolului al XII-lea. Vezi G. A. Loud, *Introduction*, in LOUD 2010: 1.

⁸⁸ Cronică lui „Ansbertus” apare numai în două manuscrise, unul de la mănăstirea Sf. Lamprecht din Stiria, celălalt de la mănăstirea Milevsko din Cehia, amândouă datate la începutul secolului al XIII-lea (BÜHLER 2002: 48; LOUD 2010: 1).

⁸⁹ Inocențiu al III-lea, *epp.* 231 și 230, in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 411 și 409. Pentru data acestor scrisori, vezi DALL’AGLIO 2003: 132.

⁹⁰ Clari, *Conquête*, 112, in DUFOURNET 2004b: 208.

⁹¹ Inocențiu al III-lea, *ep.* 255, in HAGENEDER, MALECZEK, STRNAD 1979: 485-486.

⁹² Inocențiu al III-lea, *ep.* 255, in HAGENEDER, MALECZEK, STRNAD 1979: 485: „Nos autem audito, quod de nobili urbis Rome prosapia progenitores tui originem traxerint et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris et sincere devotionis affectum, quem ad apostolicam sedem gens quasi hereditario iure, iam pridem te proposuimus litteris et nuntiis visitare”. Traducerea în limba engleză a acestui pasaj, ce se găsește în WOLFF 1949: 190 nu este tocmai corectă. Cu toate acestea, până și această traducere lasă să se înțeleagă că scrisoarea papei nu era un răspuns imediat la vreo altă scrisoare trimisă în prealabil de către Ioniță. Wolff a înțeles prea bine faptul că papei îi stătea de mult timp în gând să ia legătura cu Ioniță și că tocmai se hotărâse să-i scrie. Dacă aceasta va fi fost vreo modalitate de a se scuza pentru un răspuns întârziat ori, dimpotrivă, o descriere a unei stări de fapt, reprezintă o cu totul altă problemă. Că aceasta este de fapt prima scrisoare din corespondența papei cu Ioniță este un fapt recunoscut deja de către HINTNER 1976: 22.

originea romană a lui Ioniță – pentru a aduce vorba despre posibila convertire a acestuia la catolicism⁹³. Alții au susținut că papa s-a referit la originea romană a lui Ioniță numai ca o figură de stil menită a-l măguli pe cel din urmă și nu ca o recunoaștere a conștiinței sale etnice. Cu alte cuvinte, povestea originii romane a vlahilor va fi fost inventată de cancelaria papală cu scopul de a-l convinge pe Ioniță să recunoască autoritatea papei de la Roma⁹⁴. Chiar dacă nu se poate distinge ușor între retorică și compliment, pe de o parte, și *Realpolitik* și considerente practice, pe de altă parte, ar fi timpul însă pentru o întrebare de o cu totul altă natură: de unde a aflat papa Inocențiu al III-lea despre originea romană a stirpei lui Ioniță? Va fi citit el despre aceasta în vreo scrisoare pierdută a acestuia din urmă, trimisă înainte de scrisoarea papei din 1199? Ori va fi auzit el această poveste din gura solilor trimiși de Ioniță la Roma? Ioniță însuși nu pare să fi fost preocupat cu originea sa romană, cel puțin nu la începutul corespondenței cu papa. Într-o scrisoare de la mijlocul anului 1202, el își exprimă recunoștința față de papă pentru faptul că acesta i-a amintit de sângele și de patria sa (care, se presupune, ar fi fost Roma)⁹⁵. Pe de altă parte, aceasta este scrisoarea despre care se afirmă că ar fi fost tradusă din limba „bulgară” în cea greacă și apoi în latină, adică în limba versiunii păstrate până în zilele noastre. Scrisoarea e plină de citate din Biblie, toate în exact același paragraf în care e vorba și de originea romană a lui Ioniță. A aduce pe cineva înapoi la amintirea sângelui și a patriei sale este de fapt o aluzie subtilă la un vers din Cartea Facerii, în care Iacob aflat pe patul de moarte îi spune lui Iosif că Dumnezeu „vă va duce înapoi în țara părinților voștri”⁹⁶. Nu se poate desigur stabili dacă referința la originea romană a lui Ioniță era combinată cu citatul biblic în originalul „bulgar” al scrisorii ori dacă nu cumva cele două vor fi fost adăugate ulterior traducerii latinești. Oricum ar fi, totuși, în aceeași scrisoare, Ioniță îi amintește pe predecesorii săi, Petru (927-969) și Samuil (997-1014) care ar fi primit coroane regale de la Roma, așa cum el (Ioniță) a putut afla din „cărțile noastre” („in libris nostris”)⁹⁷. E greu de imaginat cum i-ar fi putut Ioniță da papei ideea originii sale romane, de vreme ce el însuși avea nevoie ca papa să-i amintească de aceasta. Lui Ioniță nici nu prea pare să-i fi păsat prea mult de această origine, preocupat fiind să găsească în „cărțile noastre” dovada faptului că predecesorii săi fuseseră deja încoronati ca regi ai Bulgariei de către papa de la Roma.

Va fi fost oare informația despre originea romană doar un zvon, răspândit, pasămite, de solii trimiși de Ioniță la Roma? În locul formulei ce apare îndeobște în scrisorile papei atunci când vine vorba de sursa

⁹³ BĂNESCU 1932: 77; WOLFF 1949: 190-191. NĂSTUREL 1977-1984: 233; MĂRCULEȚ 2008b: 23; MADGEARU 2014: 110. Cei care preferă această interpretare uită faptul că într-o altă scrisoare, papa susține că sângele roman curge nu numai prin vinele vlahilor, ci și prin cele ale bulgarilor: „Bulgarorum et Blachorum populis tanto nos reputamus specialius debitores, quanto non solum fidei catholicam per sedem apostolicam olim devotius receperunt, sed descenderunt etiam ex sanguine Romanorum, quarum sumus profectui et ministerio specialius deputati, qui tamquam peculiaris populus noster nobis tam in spiritualibus quam temporalibus nullo subiacent mediante” (ep. 8 din 25 februarie 1204, in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 25). În aceeași scrisoare, Inocențiu vorbește atât despre bulgari, cât și despre vlahi ca fiind urmași „din carnea” nobililor romani („cum secundum carnem descenderint ex nobilibus Romanorum”; in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 23).

⁹⁴ USPENSKII 1879: 210-211. Merită subliniat în acest context faptul că părerea papei s-a schimbat odată cu trecerea timpului. În 1204, așadar la cinci ani de la deschiderea corespondenței cu Ioniță, acesta din urmă era pentru Inocențiu al III-lea de viță nu numai romană, dar chiar și regală: „donec novissime duo fratres, Petrus videlicet et Iannitus, de priorum regum prosapia descendentes” (ep. 127 din 15 septembrie 1204, in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 205).

⁹⁵ Inocențiu al III-lea, ep. 114, in HAGENEDER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993: 225: „Unde multas egimus gratias omnipotenti Deo, qui... reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus”. Dimpotrivă, Vasile, arhiepiscopul de Târnovo, pare a fi învățat mult mai repede ce anume să-i scrie papei pentru a-i fi pe plac. Într-o scrisoare de la mijlocul anului 1202, arhiepiscopul îi descrie pe Ioniță și pe supușii săi ca descendenți de sânge roman: „nos omnes... quia ipse ac totum imperium eius bonam devotionem ac ecclesiam Romanam habent, tamquam heredes descendentes a sanguine Romano” (ep. 116, in HAGENEDER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993: 230).

⁹⁶ *Facerea* 48: 21: „reducetque vos ad terram patrum vestrorum”. DALL’AGLIO 2003: 65 observă pe bună dreptate că un alt citat din Biblie (Psalmul 18: 11) apare la începutul scrisorii și că acest citat mai este folosit și în scrisoarea pe care domnitorul sârb Vukan a trimis-o papei în iulie ori în august 1199 (Inocențiu al III-lea, ep. 167, in HAGENEDER, MALECZEK, STRNAD 1979: 324). În această scrisoare, Vukan pretindea nu numai că era de viță regească, dar și că era o rudă de-a papei („Interea noverit paternitas vestra, quia augustali stemate undique insignimur et, quod gloriosus et beatius est, vestri generosi sanguinis affinitatem habere cognovimus”). Paralela dintre cele două cazuri e mult prea precisă pentru a fi o pură întâmplare.

⁹⁷ Inocențiu al III-lea, ep. 114, in HAGENEDER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993: 226. Avem de-a face bineînțeles cu o afirmație propagandistică, căci nici Petru, nici Samuil n-au primit vreo coroană de la Roma. Pe de altă parte, Ioniță îi amintește pe cei doi, dimpreună cu țarul Simion în scrisoarea sa din 8 septembrie 1203 (sau de mai târziu). Toți trei, potrivit lui, fuseseră țari atât ai bulgarilor, cât și ai vlahilor. Vezi ep. 6, in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 9; vezi, de asemenea, ep. 4 (din septembrie 1203), in HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997: 14; DUIČEV 1942: 84.

sa de informare („pervenit ad audientiam nostra” sau alte variante ale aceleiași formule⁹⁸), scrisoarea din 1199 face o referire clară la faptul că papa a aflat despre originea romană din auzite (și nu din scris). Aceeași referire apare și într-o altă scrisoare trimisă lui Ioniță, ceea ce lasă loc posibilității în virtutea căreia informația cu privire la originea romană nu provine de la Ioniță, ci dintr-altă parte⁹⁹. De unde anume va fi putut ea să parvină rezultă, între altele, din examinarea limbajului folosit într-o altă scrisoare, pe care Inocențiu o începe prin a spune că a auzit de cât de mult respect se bucură Biserica în Ungaria: „Cum enim – sicut audivimus – ecclesia Dei in regno Ungarie in tanta reverential olim haberi...”¹⁰⁰. În acest caz este limpede că știrea cu pricina nu i-a parvenit papei de la solii regelui Ungariei, de vreme ce papa n-a aflat despre situația bisericii din Ungaria din audiența acordată solilor unguri. El va fi auzit literalmente știrea, probabil transmisă din vorbă în vorbă, la vreo întâlnire cu membrii clerului înalt la care vor fi participat și reprezentanți ai bisericii Ungariei. Altfel spus, această știre nu era, strict vorbind, oficială, căci ea nu a fost niciodată confirmată în mod oficial. Aceasta n-o va fi făcut-o însă mai puțin credibilă, dat fiind faptul că ea provenea totuși din surse demne de crezut. Tot astfel, informația privitoare la originea romană a lui Ioniță nu provenea, mai mult ca sigur, din țara acestuia, ci din surse demne de încredere aflate într-altă parte. Voi reveni mai jos la chestiunea originii bizantine a ideii potrivit căreia vlahii sunt de origine romană, dar aici aș vrea să sugerez faptul că informatorii papei erau din Constantinopol, probabil membrii comunității latine ce se afla în acel oraș cu mult timp înainte ca el să fie cucerit de către cruciați în 1204¹⁰¹. De fapt, Inocențiu a purtat corespondență nu numai cu patriarhul Ioan al X-lea Kamateros și cu împăratul Alexios al III-lea Angelos¹⁰², dar și cu latinii din Constantinopol. Din scrisoarea trimisă acestora din urmă rezultă că papa era la curent cu cele mai recente evenimente din capitala imperiului¹⁰³.

Dar ce știau oare locuitorii de limbă greacă din Constantinopol despre vlahi? Cel mai vechi izvor narativ de limbă greacă referitor la vlahi le este în mod fățiș ostil. Manualul numit convențional *Strategikon* și atribuit lui Kekaumenos a fost scris în timpul domniei împăratului Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078), dar înaintea morții patriarhului Ioan Xiphilinos în august 1075¹⁰⁴. Ultimele evenimente menționate în *Strategikon* se referă la revolta vlahilor din Tesalia (1066), în legătură cu care Kekaumenos amintește că, potrivit obiceiului, turmele vlahilor din acea regiune, dimpreună cu familiile lor, urcă la munte, în locuri răcoroase, între lunile aprilie și septembrie ale fiecărui an¹⁰⁵. Potrivit lui Kekaumenos, în vremurile de demult vlahii se numeau daci și bessii, prezența lor în Grecia centrală datorându-se unei migrații din părțile

⁹⁸ De pildă *epp.* 89 din 21 iunie 1199 (in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 187), în care papa menționează că a aflat despre ultragiul și vătămarea corporală a episcopului de Vác din Ungaria; 249 din 15-17 decembrie 1199 (in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 475) în care papa explică cum a aflat despre cucerirea de către regele Lewon al Armeniei a fortăreței Baghra (Gaston) ce fusese mai înainte în stăpânirea templierilor; 254 de la sfârșitul lunii decembrie 1199 sau de la începutul lunii ianuarie 1200 (in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 484), în care papa anunță că a fost informat despre faptul că un cleric de la Lorch pe nume Hartmann l-ar fi prădat pe un *canonicus* pe nume Albert.

⁹⁹ Inocențiu al III-lea, *ep.* 115 din 27 noiembrie 1202, in HAGENER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993: 227: „qui tam te, qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse”. Vezi de asemenea PRINZING 1972: 29-30.

¹⁰⁰ Inocențiu al III-lea, *ep.* 388 din 20 octombrie 1198, in HAGENER, HAIDACHER 1964: 586.

¹⁰¹ PRINZING 1972: 29-31 susține că informația cu pricina va fi parvenit papei fie din Serbia, fie din Ungaria, dar până la urmă pune întreaga chestiune pe seama lui Ioniță care ar fi încercat, chipurile, să imite presupusele pretenții ale unor familii aristocratice bizantine de a se trage din strămoși romani. LATSIOS 2009: 207 crede, dimpotrivă, că ideea originii romane a vlahilor vine din Bizanț, dar că Ioniță (și nu papa Inocențiu al III-lea) va fi aflat despre ea în timpul șederii sale la Constantinopol ca ostatic. Se înțelege de la sine că nu există nici un fel de indiciu al faptului că informația cu pricina ar proveni din Serbia ori din Ungaria, și nici că Ioniță ar fi încercat în vreun fel sau altul să-i imite pe aristocrații bizantini ori să se laude cu originea sa romană, înainte ca papa să-i fi „amintit” despre ea.

¹⁰² Inocențiu al III-lea, *ep.* 204 din 16 noiembrie 1199, in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 399-400.

¹⁰³ Inocențiu al III-lea, *epp.* 200 din 12 noiembrie 1199, in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 382-389; 202 din 13 noiembrie 1199, in HAGENER, MALECZEK, STRNAD 1979: 394-397. Pentru cronologia corespondenței papei cu împărații bizantini Alexios III, Isaac II și Alexios IV, precum și cu patriarhii Gheorghe II Xiphilinos și Ioan X Kamateros, v. PRINZING 2002: 184.

¹⁰⁴ ROUECHÉ 2000: 204. Lucrarea se păstrează într-un singur manuscris copiat în secolul al XIV-lea la Trapezunt ori undeva în apropierea orașului și este de fapt alcătuită din maxime călăuzitoare și sfaturi utile pentru gospodărie și societate, precum și din îndrumări pentru judecătorii de provincie. Autorul pare să fi fost un ofițer în vârstă din armata bizantină, ce a primit în tinerețe sa o educație solidă, chiar dacă nu la cel mai înalt nivel, în special în gramatică și retorică.

¹⁰⁵ Kekaumenos, *Strategikon*, IV 175, in SPADARO 1998: 210. Pentru răscoala vlahilor din 1066, vezi LITAVRIN 1956; LAZAROU 1979; MADGEARU 1999; MADGEARU 2003-2004.

de nord ale Peninsulei Balcanice¹⁰⁶. În afară de detalii de istorie etnică și de etnografie a practicilor transhumante, Kekaumenos nu are totuși nimic bun de spus despre neamul vlahilor. Ei nu sunt, zice el:

demni de niciun fel de încredere, ci corupți și lipsiți de credință atât față de Dumnezeu, cât și față de împărat, de vreo rudă sau de vreun prieten, străduindu-se să înșele pe oricine, spunând o mulțime minciuni și furând cât pot mai mult, jurându-se în fiecare zi prietenilor lor pe ce-i mai sfânt, dar rupând toate jurămintele cu prima ocazie, făcându-se frați de cruce și nași de botez ai multora, dar urzind ca prin astfel de mijloace să-i îmbrobodească pe cei mai neștiutori decât ei.

Ei sunt „foarte lași, cu inimă de iepure, dar se fălesc nespun, tot din lașitate”¹⁰⁷. S-a scris mult despre acest pasaj și despre semnificația lui în istoria atât a românilor, cât și a vlahilor balcanici¹⁰⁸. Mulți comentatori au luat de-a gata textul lui Kekaumenos fără a înțelege nici natura, nici scopurile sale. Descrierea vlahilor este de fapt modelată după un *psogos* („invectivă”), cel de-al șaptelea exercițiu din *progymnasmata*¹⁰⁹. Mult mai important pentru subiectul acestui articol este însă modul în care este construit portretul negativ al vlahilor. Principala lor trăsătură de caracter este *apistia*, lipsa de credință atât față de Dumnezeu, cât și față de împărat. Prin aceasta, Kekaumenos nu vrea cătuși de puțin să spună că vlahii ar fi păgâni ori anarhici ci, mai degrabă, că, neavând credință față de nimeni, ei sunt în esență niște barbari. Proasta lor reputație vine din faptul că s-au răscolit împotriva autorității imperiale, atât cea din trecut, cât și cea de acum. Nu știm desigur cât de răspândite vor fi fost asemenea idei la sfârșitul secolului al XI-lea printre membrii elitelor învățate de la Constantinopol, căci lucrarea lui Kekaumenos e singurul izvor narativ care îi menționează pe vlahi¹¹⁰. Nici nu ne putem dea seama câtă influență vor fi exercitat ideile lui Kekaumenos despre vlahi asupra altor autori bizantini, precum Niketas Honiates. Având în vedere că lucrarea nu s-a păstrat decât într-un singur manuscris, e de crezut totuși că despre Kekaumenos nu se știa aproape nimic în secolele de mai târziu. Dacă așa stau lucrurile, atunci orice asemănare dintre portretul negativ pe care li l-a făcut vlahilor și alte descrieri ale acestora în izvoare mai târzii nu poate fi pusă pe seama făuririi de către Kekaumenos a unui stereotip etnic ci, mai degrabă, a faptului că el a folosit și manipulat retoric clișee mentale deja existente la acea dată la un anumit nivel al societății bizantine.

O astfel de interpretare este susținută și de materialul privitor la vlahi ce poate fi datat în decursul secolului al XII-lea. S-a demonstrat mai demult că știrea privitoare la asasinarea în 976 a lui David, fratele lui Samuil, de către niște vlahi „călători”, undeva între Kastoria și Prespa, nu face parte din textul original al cronicii lui Ioan Skylitzes, scrisă la sfârșitul secolului al XI-lea, ci este o interpolare de secol XII a unui alt autor¹¹¹. S-ar putea ca motivul unei asemenea interpolări să fi fost tocmai proasta reputație pe care o aveau vlahii printre membrii elitelor intelectuale de la Constantinopol. Anna Komnena, care și-a încheiat *Alexiada* în 1148, povestește că atunci când, în 1094, cumanii au traversat Dunărea, împăratul Alexios Komnenos a fost înștiințat despre mișcările lor de către un anume Poudila, o căpetenie a vlahilor¹¹². În același timp, însă,

¹⁰⁶ Kekaumenos, *Strategikon*, IV 187, in SPADARO 1998 226. Spre deosebire de papa Inocențiu al III-lea, Kekaumenos nu îi descrie pe vlahi ca fiind de origine romană. Dimpotrivă, el insistă chiar asupra ideii potrivit căreia vlahii n-au fost credincioși nimănui, nici măcar vechilor împărați, precum Traian, care i-a și înfrânt. Ideea originii romane a vlahilor nu se bucură de îndeajuns de multă popularitate la finele secolului al XI-lea pentru a fi amintită într-un manual precum cel scris de Kekaumenos.

¹⁰⁷ Kekaumenos, *Strategikon*, IV 187, in SPADARO 1998 224, 226.

¹⁰⁸ GYÓNI 1945; SOULIS 1963; SPĂTĂRELU 1985; DJUVARA 1991; CZAMAŃSKA 2004: 327. Pentru literatura mai veche, vezi ARMBRUSTER 1993: 27 cu nota 28.

¹⁰⁹ ROUECHÉ 2000: 212, care adaugă la aceasta folosirea retorică a referinței lui Dio Cassius la războaiele lui Traian cu dacii. Opera lui Dio Cassius era în mare vogă la Constantinopol în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea, ceea ce întărește ipoteza potrivit căreia Kekaumenos ar fi trăit și ar fi scris în capitala imperiului (GYÓNI 1945: 160-167).

¹¹⁰ Un manuscris de secol XI din biserica Sf. Clement de la Ohrid este semnat de un oarecare Ioan, „preot al preasfintei episcopii a vlahilor”, iar scandalul păstorilor vlahi ce și-au adus nevestele la Muntele Athos datează din vremea domniei lui Alexios I Komnenos (1081-1118) și a patriarhului Nicolae III Grammatikos (1084-1111). Vezi NĂSTUREL 1979: 102, 108.

¹¹¹ THURN 1973: 329. Interpolarea apare în patru manuscrise, toate datate în secolul al XII-lea și poate fi pusă pe seama unui autor cunoscut convențional sub numele de „Skylitzes interpolatus”, care pare să fi cunoscut destul de bine atât geografia, cât și istoria Bulgariei. Vezi observațiile lui Hans Thurn, in THURN 1973: XXIX-XXXIV; MURNU 1905: 100; PANAITESCU 2000: 122-124; NĂSTUREL 1979: 91; LĂZĂRESCU 1979: 359. Pentru vlahii „călători”, vezi BOGREA 1920; BREZEANU, ZBUCHEA 1997: 23, 111.

¹¹² Anna Komnena, *Alexiada*, X 2.6, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 286: „Poudilou tinos ekkritou tōn Blachōn”.

cumanii au aflat de potecile prin pasurile munților de la (alți) vlahi din partea locului¹¹³. Există o vagă asemănare a acestor știri cu ideea lui Kekaumenos potrivit căreia vlahii nu sunt demni de niciun fel de încredere, uneltind tot timpul cum să-i îmbrobodească pe cei mai neștiutori decât ei. Într-un alt pasaj, Anna povestește cum în martie 1091, împăratul Alexios i-a poruncit lui Nikephoros Melissenos să ridice o oaste împotriva pecenegilor care invadaseră din nou Peninsula Balcanică. Melissenos a recrutat oșteni din rândurile bulgarilor, dar și a celor care „duc o viață de nomazi și sunt numiți în limba populară vlahi”¹¹⁴. Ceva mai târziu, recruții și-au pus tot ce aveau în căruțe trase de boi laolaltă cu merindele și cele necesare luptei și au pornit la drum spre tabăra lui Alexios de la Hireni. În momentul în care s-au apropiat însă de armata imperială, iscoadele acesteia i-au confundat cu o hoardă de „sciți” (pecenegi)¹¹⁵. Expresia „viață de nomazi” a stârnit multe comentarii, cele mai multe văzând în aceste cuvinte o aluzie la transhumanța păstorilor vlahi¹¹⁶. De fapt, remarcă Annei n-are nimic de a face nici cu transhumanța, nici cu păstoria vlahi. Merită menționat din acest punct de vedere faptul că această remarcă pregătește cititorul pentru descrierea recruților deplasându-se în marș, pe jos, alături de carele trase de boi, o imagine tipică pentru cei pe care Anna îi considera a fi cu adevărat nomazi – pecenegii¹¹⁷. Altfel spus, recruții bulgari și vlahi arătau ca niște pecenegi, pentru că se deplasau ca ei, folosind căruțele. Dar nu numai bulgarii și vlahii pot fi confundați cu pecenegii în textul *Alexiadei*. Chiar înaintea episodului de la Hireni, Anna povestește cum soldații din armata lui Alexios s-au îmbrăcat în „uniforme pecenege” pentru a-i înșela și distruge pe pecenegi la Hirovanhi. Cu toate acestea, la întoarcerea sa în capitală dimpreună cu prada și prizonierii luați după victorie, Gheorghe Paleologos și oamenii săi i-au confundat cu o hoardă de pecenegi pe însuși împăratul și oștenii săi. Ca pentru a-și preveni cititorii că urmează relatarea episodului de la Hireni, Anna strecoară în acest moment un comentariu asupra celor întâmplate la Hirovanhi: „De această dată, folosirea uniformelor scitice i-a păcălit și i-a înșelat pe-ai noștri”¹¹⁸. Povestea este deci menită a servi drept glumă (poate la adresa lui Alexios Komnenos însuși) și este de fapt o reminiscență a *parodos*-ului din piesa *Thesmophoriazusae* a lui Aristofan, în care se pune un accent deosebit pe travesti și pe schimbatul hainelor între femei și bărbați¹¹⁹.

Efectul comic reiese și din contextul celor două mențiuni ale vlahilor în așa-zisele poeme prodromice scrise în anii '60 sau '70 ai secolului al XII-lea¹²⁰. În cel de-al treilea poem, autorul își imaginează că are drept vecin un cizmar care trăiește mai bine decât el însuși, întrucât își permite să cumpere lucruri de calitate și să trăiască în huzur. În fiecare dimineață, cizmarul își trimite feciorul să cumpere cu câțiva bănuți („stamenon”) de-ale gurii pentru micul dejun: mușchi de porc și un pic de brânză vlahă, cât să cumperi cu câțiva bani („blachikon tyrin stamenarean”) ¹²¹. Efectul comic rezultă din contrastul dintre poetul sărac și

¹¹³ Anna Komnena, *Alexiada*, X 3.1, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 287.

¹¹⁴ Anna Komnena, *Alexiada*, VIII 3.4, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 242: „hopsosoi ton nomada bion heilonto (Blachous toutous hē koinē kalein oide dialektos)”.

¹¹⁵ Anna Komnena, *Alexiada*, VIII 4.5, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 244. Aceste evenimente au loc în ajunul bătăliei de la Levunio (29 aprilie 1091), în care pecenegii au fost definitiv înfrânți. Anna îi numește de obicei „sciți” pe pecenegi. Vezi STRÄSSLE 2004: 302.

¹¹⁶ GYÓNI 1952: 35-36, care își închipuia că această informație provenea din decretul emis de Alexios Komnenos în 1091. Că vlahii nu erau în realitate nomazi rezultă chiar din textul *Alexiadei*, în care se pomenește de un sat vlah numit Ezeban și aflat nu departe de Andronia, între Larissa și Trikala (Anna Komnena, *Alexiada*, V 5.3, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 154). Pentru Ezeban, vezi și GYÓNI 1948.

¹¹⁷ În timpul bătăliei de la Dristra, pecenegii se mișcau dimpreună cu carele lor, în care își țineau femeile și copiii (*Alexiada*, VII 3.9, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 212). Recruții bulgari și vlahi erau infanteriști, iar Anna menționează pedestrași pecenegi în bătălia de la Dristra. Vezi GYÓNI 1951a: 243, 246, care credea că recruții fuseseră confundați cu pecenegii tocmai pentru că erau vlahi, adică primitivi. Șovinismul unei asemenea interpretări este însă în directă contradicție cu textul *Alexiadei*, în care se precizează foarte clar că recruții erau atât bulgari cât și vlahi. Dacă Anna va fi avut în minte caracterul primitiv al barbarilor, atunci aceasta nu era o însușire exclusiv vlahă.

¹¹⁸ Anna Komnena, *Alexiada*, VIII 2.2, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 239.

¹¹⁹ Aristofan este de altminteri menționat în Anna Komnena, *Alexiada*, I 8.2, in REINSCH, KAMBYLIS 2001: 30. Vezi CURTA 2013: 155.

¹²⁰ ALEXIOU 1986: 25; EIDENER 1991: 38. Mantua vlahă din cel de-al treilea poem (Ptohoprodromos, III 273, in EIDENER 1991: 135) apare numai în două manuscrise târzii de la mijlocul sau din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Este vorba așadar de o interpolare târzie care nu are nici un fel de relevanță pentru imaginea vlahilor la Constantinopol în decursul secolului al XII-lea. Vezi EIDENER 1991: 230; KULHÁNKOVÁ 2009: 195-196; GYÓNI 1952: 30; NĂȘTUREL 1989: 67.

¹²¹ Ptohoprodromos, III 113-114, 117-118, in EIDENER 1991: 122.

flămând și cizmarul ce poate avea tot ce-și dorește, inclusiv brânză vlahă¹²². Cu alte cuvinte, brânza cu pricina este o marfă relativ scumpă, căci fiul cizmarului nu poate cumpăra decât o mica cantitate pentru micul dejun, în schimbul celor câțiva bani pe care i-a primit de la tatăl său. Această interpretare este susținută și de prezența brânzei vlahi în cel de-al patrulea poem, în care naratorul este un călugăr dintr-o mănăstire în care starețul și fiul său au cele mai alese bucate pe care și le-ar putea dori, în timp ce ceilalți călugări trebuie să se mulțumească cu lăturile. În descrierea ospățului pe care îl pune la cale starețul, apare la un moment dat o oală în care sunt puse la gătit tot felul de cărnuri laolaltă cu patru căpățâni de varză, burta unei morene de Mediterana, o bucată de piscică de mare, ceafa unei pește-spadă, cea mai bună parte a unui crap, patru bucăți dintr-un lufar de mari dimensiuni, ușor sărat, 20 de lufari proaspeți de bună calitate, un fileu de sturion, 40 de ouă, o bucată de brânză de Creta, 12 rondele de brânză de vacă și o bucată de brânză vlahă („blachikon tetartin”), la care se adaugă un litru de ulei de cea mai bună calitate și puțin piper, 12 căței de usturoi, 14 cepe, 20 de macrouri proaspete și 16 sărate, precum și vin dulce¹²³. Atât după standardele din Evul Mediu, cât și după cele de astăzi, aceasta este negreșit o rețetă cu ingrediente rare, dacă nu de-a dreptul exotice. Lista cuprinde alimente scumpe, motiv pentru care rețeta creează un efect comic între ospățul starețului și călugării flămânzi din mănăstire. Indiferent dacă brânza vlahă va fi fost ori nu asociată cu păstoritul transhumant (greu de crezut, având în vedere faptul că rețeta cuprinde și brânză din Creta), impresia pe care ne-o lasă cel de-al patrulea poem prodromic este că în secolul al XII-lea la Constantinopol, vlahii treceau drept producători de alimente exotice. Foarte probabil aceasta se datora faptului că ei înșiși erau percepuți drept exotici, o percepție care totuși trebuie să fi fost un lucru relativ nou în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, când noua imagine a vlahilor se afla încă în competiție cu mai vechiul portret negativ al unor oameni nedemni de încredere și lipsiți de credință, un stereotip etnic de la sfârșitul secolului al XI-lea de care Anna Komnena se mai folosea încă la mijlocul secolului următor.

Noua imagine exotica a vlahilor ar putea la rigoare să justifice și scurtul comentariu asupra originii lor etnice ce se găsește în *Istoria* lui Ioan Kinnamos, scrisă la câțiva timp după 1176, anul ultimului eveniment amintit în text¹²⁴. Potrivit lui Kinnamos, împăratul Manuel I i-a poruncit în 1166 lui Leon Vatatzes să-i atace pe unguri dinspre regiunea Mării Negre cu o mare armată, la care trebuia să adauge un mare număr de vlahi. Despre acești vlahi, adaugă Kinnamos, se spune că sunt coloniști aduși pe vremuri din Italia („hoi tön ex'Italias apoikoi palai einai legontai”)¹²⁵. Aceasta este de fapt prima mențiune a originii romane a vlahilor și, de la Dimitrie Onciul încoace, ea a fost folosită de către istoricii români drept o prețioasă informație referitoare la istoria națională, întrucât s-a crezut mult timp că vlahii cu pricina ar fi fost cei de la nord de Dunăre, adică din România de astăzi¹²⁶. Cu toate acestea, atacul lui Leon Vatatzes trebuia să pornească din ținuturile de la Marea Neagră, ceea ce înseamnă că recrutarea vlahilor pentru armata sa a avut loc la sud de Dunăre, foarte probabil în partea de nord-est a Peninsulei Balcanice¹²⁷. În orice caz, niciun istoric nu s-a aplecat până acum cu atenție asupra motivului pentru care Kinnamos aduce vorba despre originea romană a vlahilor. Faptul că, potrivit lui Kinnamos, „se spune” („legontai”) că vlahii sunt coloniști aduși din Italia a fost adesea luat drept un indiciu că cei care „spuneau” asemenea lucruri erau vlahii înșiși¹²⁸. Dar, ca și Kekaumenos, sursa de informare a lui Kinnamos în acest punct al *Istoriei* sale a fost Dio Cassius, potrivit căruia „Traian a întemeiat orașe acolo (în Dacia)”¹²⁹. De ce oare s-a simțit Kinnamos obligat să menționeze originea romană a vlahilor în contextul expediției lui Vatatzes împotriva Ungariei? Gennadij Litavrin credea că Vatatzes avea nevoie de vlahi drept călăuze pentru trupele sale ce au trecut Carpații și au intrat în Transilvania. Vlahii, cu alte cuvinte, ar fi fost fie buni cunoscători ai terenului accidentat de la nord de

¹²² EIDENER 1991: 228-229. BRYER 2008: 671 greșește atunci când susține că „telemeaua vlahă” din poemele prodromice ar fi o mâncare de post.

¹²³ Ptohoprodromos, IV 210-211, in EIDENER 1991: 149-150.

¹²⁴ MAGDALINO 1993: 18-20. Vezi de asemenea LIUBARSKII 2000.

¹²⁵ MEINEKE 1836: 259-260.

¹²⁶ ONCIUL 1968a: 104, 146, 161, 199, 273, 326, 597; ONCIUL 1968b: 202-203, 263; XENOPOL 1884: 117-118; PAPACOSTEA 1965: 19; ARMBRUSTER 1993: 31. Vezi de asemenea BERNARDINELLO 1978: 101.

¹²⁷ NĂSTUREL 1969; STĂNESCU 1971: 589; CÂNDEA 1999: 155; MADGEARU 2014: 31.

¹²⁸ ARMBRUSTER 1993: 31.

¹²⁹ Dio Cassius, *Historia romana*, LXVIII 14.3, in FOSTER 1927: 387. Se înțelege că locuitorii acestor orașe vor fi fost coloniști, unii dintre ei din Italia.

Dunăre, fie de neprețuit pentru că puteau comunica ușor cu populația băștinașă, formată, chipurile, tot din vlahi.¹³⁰ Aceasta nu explică totuși de ce Kinnamos pomenește de vlahi ca de coloniști aduși din Italia, un detaliu care pare legat de mențiunea regiunii Mării Negre ca punct de plecare al expediției lui Vatatzes. Vlahii nu erau parte a armatei acestuia, ci un *homilos* (o mulțime), va să zică trupe neregulate¹³¹. A-i numi coloniști veniți pe vremuri din Italia ar putea fi deci în legătură cu faptul că vlahii alcătuiesc trupe neregulate, un fel de imagine în oglindă a poveștii Annei Komnena despre Melissenos, bulgarii și vlahii recrutați pentru războiul împotriva pecenegilor. Ar putea fi vorba deci de o scuză elegantă pentru decizia luată de Vatatzes: deși erau recrutați pentru trupe neregulate, vlahii aveau aceeași viteză pe care vechii autori, în primul rând Dio Cassius, o atribuia romanilor. Cu toate acestea, se spune despre vlahi că sunt vechii coloniști din Italia și nu urmașii lor, ceea ce ne îndreaptă spre o altă explicație. Coloniștii din Italia au fost așezați atât în Balcani, cât și în Dacia. Vlahii vor fi fost de folos lui Leo Vatatzes ca și coloniști ce-și revendicau vechile pământuri din Dacia, ce erau acum ocupate de către unguri. Dacă astfel stau lucrurile, atunci, firește, aceasta este interpretarea dată de Kinnamos, nu de Vatatzes. Kinnamos, cu alte cuvinte, nu dorea decât să se mândrească cu cunoștințele sale de istorie romană, așteptându-se din partea cititorilor săi la un nivel corespunzător de cunoaștere și, mai ales, să știe că imperiul stăpânise cândva ținuturile de la nord de Dunăre prin care acum trupele bizantine treceau în marș împotriva ungarilor. Cred că o asemenea interpretare apare cu atât mai posibilă, cu cât avem în vedere explozia de interes pentru istoria romană care se manifestă în istoriografia bizantină de la sfârșitul secolului al XI-lea și din secolul al XII-lea¹³². În orice caz, remarcă lui Kinnamos referitoare la originea romană a vlahilor ne îndeamnă să credem că natura lor exotică, așa cum era ea percepută la Constantinopol, era de fapt un construct intelectual și nu rezultatul unor contacte directe, nemijlocite, cu lumea vlahilor¹³³.

Respect pentru calitățile militare ale vlahilor, o vehementă condamnare a lipsei lor de credință și a caracterului lor viclean, efecte comice bazate pe citate din Aristofan și aluzii la istoria romană, toate acestea trăsături ale portretului bizantin al vlahilor în secolele XI și XII se reîntâlnesc la Niketas Honiates, în discursurile și în *Istoria sa*, la care mai lucra încă atunci când și-a dat obștescul sfârșit în jurul anului 1217¹³⁴. Potrivit lui Honiates, barbarii „care trăiesc în apropierea muntelui Haimos” (munții Stara Planina) și cărora li se spune astăzi vlahi, erau „cândva numiți mysieni”, o aluzie la provincia romană Moesia inferior¹³⁵. Încurajați de victoriile fără număr pe care le obținuseră împotriva bizantinilor, vlahii, ne spune Honiates, puseseră mâna pe o nenumărată bogății și pe tot felul de arme bizantine și erau de acum invincibili în asalturile lor asupra împăraților¹³⁶. Punând laolaltă două citate din Biblie, Honiates se face ecoul afirmațiilor lui Kekaumenos privitoare la caracterul nestatornic al neamului vlahilor, gata oricând să-și încalce jurămintele („hē apistos autē kai moichalis genea”)¹³⁷. Boierul vlah Ivanko, venind în urma turmelor de oi behăind, poartă haine din piele de oaie și opinci din piele de vită, iar în mână un buștean în chip de băț –

¹³⁰ LITAVRIN 1972: 102. Înainte de a intra în Transilvania, trupele bizantine au trecut „prin niște ținuturi greu de pătruns și accidentate,” un „tărâm lipsit de locuitori” (MEINEKE 1836: 261).

¹³¹ MADGEARU 2014: 30-31, care amintește totuși de un sigiliu al unui strateg al vlahilor descoperit la Isaccea. În armata bizantină din jurul anului 1100, strategul era comandantul unor trupe regulate. Pentru sigiliu, vezi BARNEA 2001: 103-104.

¹³² Attaleiates credea că dreptul bizantin și modelul unui război just, bazat pe virtute, își au obârșia în Republica romană. Zonaras se interesa de istoria Republicii, în vreme ce atât scrisorile cât și *Istoriile* lui Tzetzes sunt pline de povești din istoria romană. Pentru alte exemple, vezi KALDELLIS 2007: 62, 300 și 305. Potrivit lui Kaldellis, mai mult de o treime din toate *exempla* din textele bizantine din secolul al XII-lea sunt din istoria romană.

¹³³ Acest construct se află în directă contradicție cu imaginea pe care și-a făcut-o administrația bizantină despre vlahi. O *prostaxis* a împăratului Andronikos I din februarie 1184 în beneficiul Marii Lavre de la Muntele Athos îi menționează pe păstorii vlahi coborând din munții Moglenei la câmpie („to kathelthen apo tēs planēnas”) – prima descriere clară a transhumanței vlahice. Vlahii erau scutiți de impozite în întreaga țară de Moglena. Vezi LEMERLE, GUILLOU, SVORONOS 1970: 341-345; NĂSTUREL 1979: 101; WINNIFRITH 1987: 119. Pentru această *prostaxis*, vezi și BARTUSIS 2012: 55-58.

¹³⁴ SIMSPON 2013: 13, 23.

¹³⁵ VAN DIETEN 1975: 131. DALL'AGLIO 2013a: 302 socoate că Honiates îi numește pe vlahi mysieni deoarece leagănul răscoalei lor se afla în tema Paristrion, cu cuprindea teritoriul fostei provincii romane Moesia inferior. Tot astfel, Honiates îi numește pe unguri când *Paiones*, când *Pannonen*, în afara altor denumiri precum *Ouggroi*, *Oumnoi* și *Gēpaides*. Vezi BERKES 2011: 358.

¹³⁶ VAN DIETEN 1975: 434.

¹³⁷ Honiates, *Orat. II*, în VAN DIETEN 1972: 9. Cele două citate sunt din Luca 9: 41 („O, neam fără credință și stricat ...”) și Matei 12: 39 („neam viclean și preacurvar”).

un citat direct din Aristofan¹³⁸.

În discursurile și în *Istoria* sa, Honiates dedică mai mult spațiu descrierii vlahilor decât orice alt autor bizantin dinaintea sa. Interesul său pentru acest neam a fost stimulat de extraordinarul succes al răscoalei fraților Petru și Asan, precum și de ridicarea noii puteri regionale cunoscută astăzi sub numele de cel de-„al doilea țarat bulgar”¹³⁹. Împrejurările politice de la sfârșitul secolului al XII-lea și rolul vlahilor în decăderea rapidă a puterii bizantine sub împărații dinastiei Angelos, precum și cucerirea de mai târziu a capitalei de către cruciați, i-au adus pe exoticii barbari în prim-plan. Operând încă cu instrumentele conceptuale ce stătuseră la dispoziția Annei Komnena, ba chiar a lui Kekaumenos, Honiates avea totuși de făcut față unei cu totul alte situații etno-politice. Sarcina sa era prin urmare mult mai grea: „Cine ar putea să enumere și să menționeze de câte ori prădăciunile sciților și ale vlahilor au avut loc de-a lungul unui singur an și toate ticăloșiile pe care le-au săvârșit?”¹⁴⁰. Vlahii lui Honiates sunt un dușman de temut, *l'Autre par excellence*. În *Istoria* sa, vlahii se află pe cel de-al doilea loc în privința numărului de referințe cu privire la barbari¹⁴¹. Spre deosebire de multe alte neamuri din *Istoria* sa, vlahii lui Honiates sunt nu numai barbari, dar și *allothroi*, adică vorbitori ai unei limbi străine¹⁴². Limba cu pricina este chiar descrisă ca fiind „barbarică” chiar dacă ea nu pare să fi fost vorbită numai de către barbari. Într-adevăr, unul dintre preoții luați prizonieri și cărați cu sila în munții Haimos știa limba vlahă („tēs tōn Blachōn dialektōn”) în care l-a rugat pe Asan să-i dea drumul, făcând apel la milostenia lui. Dar Asan a refuzat, pe motiv că obiceiul său era de a-i omorî pe bizantini și nu de a-i lăsa liberi¹⁴³. Acest episod pare să indice o mai mare apropiere de vlahi și de lumea lor, ce va fi avut loc cu mult timp înaintea răscoalei din 1185. Honiates se prezintă de altfel pe el însuși ca participant la bătălia ce a avut loc undeva între Basternai și Beroe între armata imperială, pe de o parte, vlahi și aliații lor „sciți”, pe de altă parte¹⁴⁴.

Vlahii lui Honiates sunt barbari posedați de demoni cărora le face plăcere să se răscoale împotriva împăratului, cu toate că, spre deosebire de Kekaumenos, la Honiates, aceasta pare să fie o chestiune de circumstanțe și nu neapărat o trăsătură de caracter ancestrală¹⁴⁵. Pe ei i-a „lovit boala răscoalei” („hoi

¹³⁸ Honiates, *Orat.* VII, in VAN DIETEN 1972: 60-61; Aristofan, *Plutus*, 474. În același discurs prezentat împăratului Alexios al III-lea Angelos în 1200, Ivanko este numit „Xanthias și un mic carian” („Xanthias houtosi kai Kariōn”), un alt citat din Aristofan (*Acarmanienii* 243; *Plutus* 624). Fără să ia în seamă tehnica intertextuală a lui Honiates și proveniența acestor citate, NĂSTUREL 1989: 67 socotea că prin aceasta Honiates îl descrie nu numai pe Ivanko, ci și pe vlahul tipic de la vremea respectivă.

¹³⁹ Există o mare cantitate de literatură istorică, în mai multe limbi, despre cel de-al doilea țarat bulgar și despre vlahi, dar cea mai bună monografie în momentul de față este MADGEARU 2014. Vezi, de asemenea, WOLFF 1949; DALL'AGLIO 2013b.

¹⁴⁰ VAN DIETEN 1975: 473. Ca și Anna Komnena, Honiates folosește denumirea de „sciți” pentru toți nomazii nordici, dar mai ales pentru cumani (vezi, de pildă, VAN DIETEN 1975: 428).

¹⁴¹ PAGE 2008: 289-290: 35 de referințe dintr-un total de 150 de referințe. Pe locul întâi se află turcii (selgiucizi), dar din punct de vedere al spațiului alocat grupurilor etnice în comparație cu frecvența mențiunilor lor în calitate de barbari (adică a densității relative a acestor referințe), cei mai barbari sunt varegii. Cu toate acestea, și în acest caz, vlahii (și, dimpreună cu ei, cumanii) sunt pe locul al doilea.

¹⁴² VAN DIETEN 1975: 430. Despre Litovoi, un soldat din armata sebastokratorului Ioan Dukas, ni se spune anume că dezertase din „trupele barbare”. Vezi BASEU-BARABAS 1996: 292.

¹⁴³ VAN DIETEN 1975: 468. Avem de a face aici cu un subtil joc de cuvinte, căci cuvântul grecesc pentru „a pune în libertate” este *lyein*, în timp ce „a ucide” este *apollyein*. MALINGOUDIS 1980: 94 susține că un asemenea joc de cuvinte ar fi posibil numai în grecește, nu și în limba vlahă în care va fi avut loc conversația dintre preot și Asan. Dar luând de-a gata această poveste, Malingoudis nu a înțeles motivul pentru care Honiates va fi adaptat un episod real scopurilor sale narrative. Pe de altă parte, despre vlahi se spune într-altă parte că vorbesc o limbă ciudată (VAN DIETEN 1975: 429).

¹⁴⁴ VAN DIETEN 1975: 397. La vremea respectivă, Honiates era secretar imperial. Bătălia în cauză îi dă prilejul de a descrie tacticile de luptă ale cumanilor: „ei poartă război după obiceiurile lor strămoșești: mai întâi trag un velleu de săgeți asupra inamicului și-l atacă cu lancea. După un timp, însă, atacul se transformă în retragere și, ademenindu-i pe dușmani ca să-i urmărească îndeaproape, ca și cum ar fi rupt-o la fugă, ei taie văzduhul mai repede decât pasările cerului și întorcându-se din drum, se aruncă asupra vrăjmașilor cu încă și mai multă vitejie. Folosindu-se în mod repetat de această tactică, ei au reușit să-i înfrângă pe romei de atâtea ori, încât de acum nici nu se mai fac că se retrag, ci, dimpotrivă se aruncă direct asupra romeilor cu săbiile scoase și, scoțând țipete înspăimântătoare, îi atacă pe neașteptate, așternându-i la pământ atât pe cel care îndrăznește să li se opună, cât și pe cel laș care o ia la fugă”. Atât velleul de săgeți de la începutul bătăliei, cât și țipetele și urletele menite a băga spaima în vrăjmași ne amintesc de ceea ce Villehardouin și Henri de Valenciennes, și ei martori oculari la bătălii asemănătoare, povestesc despre tacticile de luptă ale vlahilor. Pentru descrierea tacticilor de luptă folosite de cumani în bătălia de la Adrianopole, vezi VAN DIETEN 1975: 615-616.

¹⁴⁵ SIMSPON 2013: 328 atrage atenția asupra faptului că, deși e perfect conștient de dimensiunea etnică a răscoalei din 1185, lui Honiates nu îi pasă prea mult de aspectul „etic” al conflictului iscat în urma răscoalei. Pe de altă parte, Honiates distinge din punct de vedere etnic între vlahii „buni” și vlahii „răi”. Potrivit lui, atunci când le-a ajuns la urechi evadarea lui Andronikos din

Blachoi öknoun ta pröta kai apepëdön tën apostasin”) și „țopăie de bucurie” la gândul că pot în sfârșit să se revolte, după ce au găsit un pretext „aidoma celui invocat pe seama lui Patrocle, anume că li s-au furat vitele și că au fost tratați în mod inadmisibil”¹⁴⁶. După cât se pare, „boala răscoalei” e contagioasă, căci vlahii îi învață și pe cumani, aliații lor, cum să-i urască pe bizantini din adâncul inimii, transmitând această ură de la o generație la alta¹⁴⁷. La început codindu-se și evitând o revoltă pe față din cauza mărimii considerabile a problemelor ce se ridicau dinaintea lor, vlahii s-au lăsat în cele din urmă convinși de căpeteniile lor cu ajutorul unor mijloace neobișnuite. Petru și Asan „au clădit o casă de rugăciuni („euktëron”) pe care au închinat-o bunului Mare Mucenic Dimitrie” și au adunat acolo o mare mulțime de posedăți („daimonolëptön”) din amândouă neamurile, atât cel vlah, cât și cel bulgar, „cu ochii încrucișați și plini de sânge, cu părul vâlvoi, adică cu toate acele simptome ce apar la cei posedăți de demoni”. Acestor nebuni li s-a spus să zică că „Dumnezeu încuviințase libertatea neamurilor bulgar și vlah și că El consimțise la scuturarea jugului ce apăsa de atâta vreme pe grumazurile lor.” Cu asemenea prezicători, conchide Honiates, întreg neamul a trecut de partea rebelilor¹⁴⁸. La prima vedere, Honiates pare să spună că răsculații au luat numele Domnului în deșert, de vreme ce aveau nevoie de posedăți ca să le zică oamenilor că nu sunt liberi. Într-adevăr, în acest pasaj, Honiates pare a arunca o umbra de îndoială asupra credinței răsculaților în Dumnezeu. E totuși numai o iluzie provocată de mâiastra manipulare retorică la care se dedă Honiates. Într-altă parte a *Istoriei* sale, el recunoaște chiar că vlahii sunt tot atât de creștini pe cât sunt și bizantinii. Deoarece erau „oameni ce se închină la același Dumnezeu pe care Îl mărturisim și noi” („to men peri tën orthodoxon pisin hygies kai thermoteron”), prizonierii vlahi luați în timpul atacului asupra fortăreței de la Prosek ar fi trebuit transferați bizantinilor, deși fuseseră prinși de trupele selgiucide angajate de împăratul Alexios al III-lea Angelos pentru a-i veni în ajutor împotriva lui Dobromir Chrysos¹⁴⁹. În plus, scena posedăților se vrea a fi un preambul la povestea felului în care bizantinii au obținut primele lor victorii împotriva vlahilor. Profitând de o eclipsă de soare (probabil cea din 21 aprilie 1196), ei i-au luat pe vlahi prin surprindere și i-au pus pe fugă. De spaimă, răsculații s-au repezit spre Dunăre „ca o turma de porci din Evanghelie, care s-a aruncat în mare”¹⁵⁰. Poanta întregii construcții retorice este că vlahii sunt ca niște porci, animale iraționale care acționează ca și cum ar avea duhuri necurate¹⁵¹. Episodul prezicătorilor posedăți de demoni deci nu are decât rolul de a lămuri cum au ajuns demonii cu pricina în turma de porci.

Când nu sunt mânați de demoni, vlahii nu sunt totuși prea viteji și se biziue mai mult pe „șmecherii” („phenakismo”) ¹⁵². În munții lor, „ei se cațără pe înălțimi precum căpriorii” și aidoma „caprelor sălbătice

închisoare, vlahii l-au prins pe când încerca să ajungă la „hotarele Galiției” (Halici) și l-au dat pe mâna împăratului Manuel (VAN DIETEN 1975: 131). Acești vlahi erau fie supuși credincioși ai împăratului de la sudul Dunării, fie, mai probabil, vlahi din afara Imperiului, de la nord de Dunăre, doritori să se pună bine cu bizantinii. În orice caz, Honiates face distincție între acești vlahi și vlahii „râi” care s-au răscolat în 1185.

¹⁴⁶ VAN DIETEN 1975: 371, 368. Aceasta este cea de-a doua mențiune a lui Patrocle din *Istoria* lui Honiates, cealaltă fiind în legătură cu Amalric, regele Ierusalimului. Honiates folosește aici un proverb antic pentru a face aluzie la niște pretexte inchipuite. Vezi A. Každan, *Introduzione*, in MAISANO 1994: xx. Despre răsculații vlahi (apostatai Blachoi), vezi și VAN DIETEN 1975: 435.

¹⁴⁷ VAN DIETEN 1975: 629.

¹⁴⁸ VAN DIETEN 1975: 371. Pentru cronologia acestor evenimente, vezi PRINZING 1999-2000. Talentul retoric al lui Honiates și precizia detaliilor din această descriere pretins etnografică i-a făcut pe mulți să ia scena posedăților drept o paralelă medievală a obiceiului cunoscut sub numele de „nestinarstvo” (MALINGOUDIS 1980: 110). Este vorba de un ritual al focului cunoscut folcloriștilor ce s-au ocupat de regiunea de sud-est a Bulgariei de astăzi, de Munții Strandža și de Macedonia, care implică transe prelungite ale unor oameni despre care se crede că pot comunica cu spiritele și pot servi drept intermediari între cei vii și cei morți. Dar cititorii lui Honiates nu se gândeau deloc la obiceiuri populare ori la folclor, după cum rezultă din faptul că într-o parafrază de secol XIV a acestui pasaj, prezicătorii sunt înlocuiți cu participanții la misterele de la Eleusis. Vezi ELIAN, TANASOCA 1975: 257 cu nota 43.

¹⁴⁹ VAN DIETEN 1975: 504. Prizonierii nu au fost în cele din urmă predați bizantinilor, ci au fost luați în robie de către „satrapul orașului Ankara”.

¹⁵⁰ VAN DIETEN 1975: 372-373. Episodul la care se referă Honiates este cel în care, aflat în ținutul Gadarenilor (sau al Gherghesenilor), Iisus vindecă unul sau doi oameni cu duhuri necurate, transferându-le într-o turmă de porci ce se aruncă apoi de pe un povârniș în Marea Galileei (Matei 8: 32; Marcu 5: 13; Luca 8: 33). Într-un discurs prezentat în 1200 împăratului Alexios al III-lea Angelos, Honiates îl descrie pe Ivanko ca pe un om care, ca și porcii, se hrănea mai demult cu ghindă, dar care acum a trecut la grâu numai din cauza mărînimiei împăratului și a ajuns astfel să se îngrăse (Honiates, *Orat. VII*, in VAN DIETEN 1972: 60).

¹⁵¹ SIMPSON 2013: 328. Honiates îi numește chiar pe cumani „legiuni de duhuri”, o aluzie la același episod al demonizării din ținutul Gadarenilor (VAN DIETEN 1975: 374).

¹⁵² VAN DIETEN 1975: 373. Vlahii se pierd cu firea când îi văd pe cruciați venind împotriva lor sub conducerea împăratului

care umblă prin văgăuni, se feresc de lupta corp la corp” cu vrăjmașul¹⁵³. Vlahii au învățat destul de repede că nu e în avantajul lor să iasă din munți și să coboare în câmpie. De aceea, ei atacă de obicei în timpul nopții, ucigând pe mulți și luând un mare număr de prizonieri.¹⁵⁴ Atunci când raidurile lor de pradă sunt încununuate de succes, vlahii se dedau la cruzimi inimaginabile și la distrugeri lipsite de orice noimă. De pildă, după ce au reușit să pătrundă în regiunea orașului Agathopolis, ei au prădat fără milă întreg ținutul, săvârșind multe „fapte termeriene” („ergazomenous Termereia”)¹⁵⁵. Vlahii își merită căpeteniile. Petru și Asan vin în tabăra imperială de la Kypsella pentru a cere împăratului să le dea un domeniu de lângă munți, „care să le aducă un oarecare venit”¹⁵⁶. Cu cererea respinsă și, pe deasupra, insultați (Asan a fost „lovit peste față” la ordinul lui Ioan Dukas ca pedeapsă pentru insolența lui de barbar), cei doi s-au întors la casele lor, care trebuie să se fi aflat în partea de răsărit a munților Stara Planina, cu toate că relatarea lui Honiates este lipsită de precizie geografică¹⁵⁷. Petru și Asan, acești doi „oameni mârșavi și ticăloși”, au stârnit „întreaga nație” să se ridice la luptă, aducând astfel romeilor „prejudicii troiene” (“kakōn Iliadas”)¹⁵⁸. Amândoi se aflau printre porcii care s-au repezit spre Dunăre, după primele victorii ale bizantinilor împotriva vlahilor. Când s-au întors „cu gând să prade ținuturile de lângă Philippopolis și Beroe”, nu i-a fost greu lui Constantin Angelos Dukas, pe care împăratul îl numise general, să-i împrăștie¹⁵⁹. Cu toate acestea, după ce i-a recrutat pe „sciti” ca trupe auxiliare, Asan s-a întors în țara sa, ce fusese între timp golită de trupe imperiale. El s-a pus deci în mișcare în fruntea aliaților săi cumani, avântându-se cu încă și mai multă fanfaronadă¹⁶⁰. Petru și Asan au avut îndrăzneala să pună mâna pe stindardele romeilor, ca și pe „hainele fine și mantiile elegante ale Caesar-ului (Ioan Cantacuzino)”¹⁶¹. Verva lui Honiates se concentrează asupra lui Asan din cauza calităților militare și a înaltelor aspirații politice ale acestuia. Asan nu este numai „foarte viclan și cu deosebire priceput în a născoci tot felul de mijloace de ieși de la strâmtoare”, dar nu se mulțumește cu ceea ce are în stăpânire dimpreună cu fratele său și cu preluarea controlului imperial asupra țării sale¹⁶². Dimpotrivă, el vrea acum „să unească puterea politică a Mysiei și a Bulgariei într-o singură împărăție, cea de odinioară”¹⁶³. Asan e silit să cadă la înțelegere numai atunci când soția lui cade prizonieră la bizantini și când este silit să-și dea fratele, pe Ioniță, ca ostatic¹⁶⁴. La scurt timp după aceea, totuși, atât Petru cât și Asan au început să vorbească în batjocură despre posibilitatea

de a-l pune pe Isaakios (Isaac al II-lea Angelos) împărat peste poporului lor. Din aceasta rezultă că

Henric (VAN DIETEN 1975: 645-646).

¹⁵³ VAN DIETEN 1975: 428-429. Honiates face aluzie aici la Psalmii 18: 34 (făcând o paralelă între David și vlahi) și 104: 18 (făcându-i pe vlahi să semene cu caprele sălbatice din munții cei înalți).

¹⁵⁴ VAN DIETEN 1975: 375, 397.

¹⁵⁵ VAN DIETEN 1975: 394. Honiates face aluzie la un personaj mitologic, un hoț la drumul mare pe nume Termeros care își ucidea victimele dându-le câte o lovitură cu capul. Tezeu a reușit în cele din urmă să-i sfărâme țeasta (Plutarh, Theseus 11). Vezi ELIAN, TANAȘOCA 1975: 263 cu nota 65.

¹⁵⁶ VAN DIETEN 1975: 369. Petru și Asan cereau de fapt o *pronoia*, pentru care vezi BARTUSIS 2012: 98-101.

¹⁵⁷ Potrivit lui BASEU-BARABAS 1996: 285, descrierea întâlnirii lui Petru și Asan cu împăratul la Kypsella se folosește de tiparul mental și de stereotipurile pe care învățații bizantini le puneau pe seama barbarilor – îndrăzneți, obraznici, gata să se ridice împotriva autorității bizantine. Kypsella este pe locul actualului orașel Ipsala, lângă Keșan, nu departe de granița actuală dintre Turcia și Grecia. Că vlahii de la 1185 locuiau în partea de nord-est a Bulgariei nu mai surprinde pe nimeni, dar diverși autori au propus diverse scenarii pentru a explica felul în care vlahii ar fi ajuns în acea regiune. CANKOVA-PETKOVA 1978: 99 credea că vlahii vor fi migrați în Munții Stara Planina dinspre sud-vest. MADGEARU 2014: 47 îi aduce pe vlahi din ținuturile de la nord, aflate în apropierea Dunării, de unde vor fi fost împinși în munți de către invaziile pecenege, uze și cumane din secolele XI-XII. Se înțelege de la sine că nu există nici un indiciu în izvoarele scrise că vlahii de la 1185 ori strămoșii lor vor fi venit dintr-altă parte.

¹⁵⁸ VAN DIETEN 1975: 369.

¹⁵⁹ VAN DIETEN 1975: 435. Honiates se folosește în acest pasaj de un citat homeric (*Iliada* V 96) pe care îl mai utilizează o dată în *Istoria* sa (VAN DIETEN 1975: 569).

¹⁶⁰ VAN DIETEN 1975: 374. Se poate observa în acest pasaj o ușoară reminiscență din ceea ce Kekaumenos are de spus despre lăudăroșenia vlahilor ca fiind bazată pe lașitate.

¹⁶¹ VAN DIETEN 1975: 375-376. Învingătorii, având stindardele dinaintea lor, „au ocupat din nou câmpia”.

¹⁶² VAN DIETEN 1975: 398. Asan este cel care cotopește provinciile din regiunea râului Strymon și a orașului Amphipolis, unde vlahii îl iau prizonier pe Sebastokratorul Isaac (VAN DIETEN 1975: 468).

¹⁶³ VAN DIETEN 1975: 374. Bulgaria („ton Boulgarōn”) din acest pasaj se referă la thema bizantină cu același nume care se afla mult mai la vest, de-a lungul râului Morava. Dimpotrivă, „împărăția” („dynasteia”) de odinioară este, desigur, Bulgaria țarilor Boris, Simion și Petru.

¹⁶⁴ VAN DIETEN 1975: 399.

*de vicleni erau ei în asemenea treburi, căci rânjeau văzând decăderea puterii romeilor pe măsură ce aceștia se adânceau tot mai mult în răutățile lor... Blestemații aceștia se dădeau la profeții, spunând că atât timp cât familia Angelos va rămâne la putere, izbânzile vlahilor se vor înmulți și vor crește, iar ei vor pune mâna pe provincii și pe orașe din alte țări, iar conducătorul și principii se vor alege din spița lor*¹⁶⁵.

Încurajați de izbânzile lor, dar și de vrajba politică de la Constantinopol, Petru și Asan „au răspuns fără nici un pic de măsură” la propunerile de pace ale lui Alexios al III-lea, făcând în același timp contra-propuneri, „care romeilor li se păreau imposibile și umilitoare”¹⁶⁶. Honiates pune în gura lui Asan un discurs politic ce începe cu un citat din Herodot și în care Asan se compară pe sine însuși cu Alexios al III-lea¹⁶⁷. Cu un simț al anticipării rezervat numai lui Honiates, Asan știe că romeii „au atras asupra capetelor lor mânia lui Dumnezeu” și că „vor fi curând tăiați în bucăți de către dușmanii lor pentru faptul că și-au încălcat jurămintele”¹⁶⁸. Asan are, după cât se pare, standarde morale și nu numai în politică. Aflând că boierul Ivanko are „relații sexuale pe ascuns” cu sora soției sale, Asan își condamnă nevasta la moarte pentru faptul că i-a ascuns cele întâmplate. Îi poruncește apoi lui Ivanko să i se înfățișeze dinainte-i și furia îl cuprinde când acesta apare înarmat. Dar Ivanko, mai iute de mână, „îl lovi mai întâi în vintre și-l ucise”¹⁶⁹. Ivanko era „înalt de statură, foarte viclean, în floarea vârstei și a puterii, având în mod limpede înfățișarea unui om sângeros, iute la mânie și încăpățânat”¹⁷⁰. Ivanko a câștigat de partea sa pe unii vlahi cu ajutorul darurilor¹⁷¹. După ce a pus mâna pe thema de Smolena, i-a înlăturat sau ucis pe toți romeii, permițând însă localnicilor vlahi să rămână pe pământurile lor, dacă îi acordau sprijin¹⁷². Căsătorindu-se cu Theodora, fiica sebastokratorului Isaac, Ivanko a devenit una dintre „cei mai puternice rude” ale împăratului¹⁷³. Tocmai de aceea, în discursul din 1200 închinat lui Alexios al III-lea, Honiates îl descrie ca fiind „de trei ori sclav prin propria-i hotărâre, un străin de neam” altoit ca un măslin sălbatic în „grădina” împăratului¹⁷⁴.

Un alt adversar vlah de-al lui Asan și Petru este Dobromir Chyrsos, pe care Honiates îl descrie, spre deosebire de Ivanko, ca fiind scurt la stat¹⁷⁵. După ce a pus mâna pe fortăreața Prosek, Dobromir a transformat-o într-un „sălaș de tiran pentru el însuși” și a început să strângă arme, inclusiv aruncătoare de pietre, și provizii¹⁷⁶. Și el primește o mireasă de la Bizanț, anume pe fiica *protostrator*-ului Kamyetzes. La

¹⁶⁵ VAN DIETEN 1975: 437. Acestea sunt desigur gândurile lui Honiates însuși, care își exprimă dezaprobarea față de politica împăraților din dinastia Angelos, dar încheie cu următoarele cuvinte: „Nu știu cum și pe ce cale au putut ei (Petru și Asan) să ajungă la asemenea concluzii pline de miez”. Pasajul este un caz tipic de critică „implicită”, o tehnică narativă prin care Honiates atribuie personajelor sale propriile sale opinii politice. Vezi SIMPSON 2013: 262.

¹⁶⁶ VAN DIETEN 1975: 465. Ei au atacat apoi regiunea Serres, zdrobind o armată bizantină ce-și făcuse tabără acolo și luându-l prizonier pe comandantul ei.

¹⁶⁷ VAN DIETEN 1975: 466-467. Citatul este din Herodot I 8.2. Pentru a arăta că, în ciuda aparențelor, Isaac al II-lea e tot atât de slab pe cât este fratele său mai mare, Alexios al III-lea, Asan îi compară pe amândoi cu panglicile de la lancea sa, fiecare de altă culoare, dar toate făcute din aceeași pânză țesută de același țesător. În opera lui Honiates, Asan îl citează pe Herodot, iar regele Ludovic al VII-lea al Franței pe Procopiu de Cezareea (VAN DIETEN 1975: 69).

¹⁶⁸ VAN DIETEN 1975: 467. Asan face aluzie la cucerirea Constantinopolului de către cruciați. Pe de altă parte, acest pasaj arată că în ochii lui Honiates, bizantinii deveniseră un fel de vlahi, adică un neam fără credință, gata să-și încalce jurămintele.

¹⁶⁹ VAN DIETEN 1975: 470. Povestea de dragoste este desigur o altă strategie narativă menită a-i da ocazia lui Honiates să explice răscoala lui Ivanko și decizia lui de a înlocui domnia unui tiran cu una mai moderată, în care el, Ivanko, s-ar întoarce spre „cei aflați la cârma corabiei romane de stat”. Rostul acestei povești ar putea de asemenea să fie de a face loc unei critici a sebastokratorului Isaac, care, potrivit lui Honiates, ar fi fost implicat în asasinarea lui Asan. Fiica lui urma de fapt să se căsătorească cu Ivanko (VAN DIETEN 1975: 471-472).

¹⁷⁰ VAN DIETEN 1975: 473. Ivanko avea un frate pe nume Mitoș (VAN DIETEN 1975: 512).

¹⁷¹ VAN DIETEN 1975: 509. De exemplu, s-a aliat cu Ioniță, transferând „turme mari de pe plaiurile munților la câmpie” și trimițându-le căpeteniei vlahă dimpreună cu un grup de prizonieri bizantini (VAN DIETEN 1975: 512).

¹⁷² VAN DIETEN 1975: 513.

¹⁷³ VAN DIETEN 1975: 473.

¹⁷⁴ Honiates, *Orat.* VII, în VAN DIETEN 1972: 60. Pentru a întări și mai mult ideea potrivit căreia Ivanko era un sălbatic, Honiates îl prezintă ca fiind „din ceata lui Pan și un tovarăș al izvoarelor”, ceea ce ar explica, chipurile de ce Ivanko își ridică tot timpul ochii spre munți (un citat din Psalmul 121: 1).

¹⁷⁵ VAN DIETEN 1975: 487. Despre Dobromir Chyrsos, Honiates ne spune în chip explicit că era „de neam vlah” („Blachos to genos”).

¹⁷⁶ VAN DIETEN 1975: 503. Ceva mai târziu, la o dată neprecizată, Prosek era sub stăpânirea omului lui Ioniță de la Salonic, „un anume vlah pe nume Etyzismenos” (VAN DIETEN 1975: 619). Pentru Etyzismenos și numele lui de origine turcică (cumană),

nuntă, ca un barbar ce este, Dobromir bea vin neîndoit cu apă și se înfundă cu mâncare, în timp ce mireasa sa nici nu se atinge de mâncare. Dobromir mormăie ceva pentru sine însuși „în limba lui barbarică” și, din ce în ce mai mânios, îi spune în cele din urmă soției sale cu dispreț, în grecește: „Nu mânca și nu bea”¹⁷⁷. Bilingv, după cât se pare, Dobromir mai e pe deasupra și expert în exegeză biblică. Cuvintele pe care i le adresează soției sale sunt de fapt dintr-un pasaj din Cartea lui Isaia, în care, cu vrăjmașii la porțile Ierusalimului, oamenii, în loc să se pocăiască, își spun unii altora: „Să mâncăm și să bem, căci mâine vom muri!”¹⁷⁸. Disprețul din remarcă lui Dobromir este adresat atitudinii ascetice a miresei sale. Refuzând să mănânce și să bea la propria sa nuntă, prințesa bizantină pare mai degrabă preocupată să se pocăiască pentru păcatele sale, o posibilă aluzie la faptul că ea fusese divorțată de soțul ei pentru a fi trimisă să-i fie soție lui Dobromir, o condiție *sine qua non* a aranjamentului politic al acestuia cu Alexios al III-lea Angelos. Ca și cunoștințele lui Asan din opera lui Herodot, remarcă lui Dobromir este deci o critică „implicită” prin care Honiates își exprimă nemulțumirea față de corupția curții imperiale de la Constantinopol.

Spre deosebire de Asan, fratele său Petru este o figură mult mai estompată în galeria personajelor din *Istoria* lui Honiates. Petru nu ține nici un discurs și e incapabil să-l înfrângă pe Ivanko, care se instalase între timp la Târnovo¹⁷⁹. Petru a fost de asemenea asasinat în împrejurări despre care Honiates nu pare să fi știut nimic. După aceea, „puterea asupra vlahilor” a trecut la „Ioannitsa, cel de-al treilea frate”¹⁸⁰. Textul lui Honiates lasă impresia că singurul rol jucat de Petru este acela de a-i face loc lui Ioniță, pe care și-l asociase la domnie¹⁸¹. Ioniță este unul din personajelor vlahice cele mai bine conturate din opera lui Honiates. Spre deosebire de ceilalți, Honiates îi acordă porecla „Mysianul” („ho Mysos Iōannēs”), imaginea în oglindă a lui „Jehans li Blakis” din cronica lui Robert de Clari¹⁸². Profilul său politic este definit nu prin relațiile sale cu bizantinii, ci prin cele cu cruciații care își făcuseră între timp apariția în regiunea balcanică¹⁸³. Deoarece „se uita strâmb la purtarea arogantă a latinilor și privea cu neîncredere lancea lor ca pe o sabie de flacără”, Ioniță i-a primit deci cu brațele deschise pe acei romei care au scăpat din Constantinopol, chiar dacă unii dintre ei își oferiseră în prealabil serviciile lui Bonifaciu de Montferrat în Salonic sau lui Balduin la Constantinopol¹⁸⁴. Ioniță i-a trimis celui din urmă o solie de bune intenții, dar a fost pus la punct și i s-a spus ca pe viitor să se adreseze latinilor nu ca un împărat față de prietenii săi, ci ca un servitor față de stăpânii săi, „punându-l în acest fel la locul lui. Altminteri, ei [cruciații] vor porni cu armele împotriva lui și vor pustii Mysia, de vreme ce el se răscolase împotriva stăpânilor săi romei”¹⁸⁵. Ioniță e tot ce era cândva Asan și încă și mai mult pe deasupra. După ce cucerește Philippopolis, el distruge orașul din temelii¹⁸⁶. Ioniță a transformat întreaga Macedonie și Tracia într-o „pustietate părăsită”¹⁸⁷. Cei care i s-au opus la Philippopolis sunt supuși unor pedepse foarte aspre și „unor noi metode de execuție”¹⁸⁸.

Honiates îi asociază pe vlahi și pe căpeteniile lor cu munții¹⁸⁹. Ei trăiesc în ținuturi sălbatice și locuri

vezi MALINGOUDIS 1980: 139-140.

¹⁷⁷ VAN DIETEN 1975: 507-508.

¹⁷⁸ Isaia 22: 13. Pasajul este folosit și de Sf. Pavel în prima sa epistolă către corintieni, 15: 32.

¹⁷⁹ Potrivit lui Honiates, „nici unul dintre noi” nu l-a văzut pe Petru (VAN DIETEN 1975: 472). Petru este „ticălosul de la nord” („ho d'apo borra kyphōnitas”) din discursul prezentat pe 5 ianuarie 1190 lui Isaac al II-lea Angelos (Honiates, *Orat.* IX, in VAN DIETEN 1972: 91).

¹⁸⁰ VAN DIETEN 1975: 472.

¹⁸¹ VAN DIETEN 1975: 472.

¹⁸² VAN DIETEN 1975: 618, 627, 635.

¹⁸³ VAN DIETEN 1975: 619, unde Ioniță apare atât ca dușman, cât și ca răzbuțător al romeilor.

¹⁸⁴ VAN DIETEN 1975: 612. „Sabia de flacără” este o aluzie la Cartea Facerii 3: 24, un pasaj care apare și în VAN DIETEN 1975: 212.

¹⁸⁵ VAN DIETEN 1975: 613.

¹⁸⁶ VAN DIETEN 1975: 627.

¹⁸⁷ VAN DIETEN 1975: 635. Pustiirea a fost făcută de către vlahi, bulgari și cumani. Sub conducerea lui Ioniță, vlahii și cumanii distrug Didymoteichon din temelii (VAN DIETEN 1975: 645).

¹⁸⁸ VAN DIETEN 1975: 628.

¹⁸⁹ VAN DIETEN 1975: 375, 394, 397, 512. Petru trăiește, precum căprioarele, pe vârful munților (Honiates, *Orat.* IX, in VAN DIETEN 1972: 91). Dobromir Chrysos și-a pus nădejdea în stâncile printre care umblă. El pare a fi de fapt sculptat în munte sau, ca o statuie, în piatră. Pe scurt, e un muntean („ho oreibatēs”; Honiates, *Orat.* XI, in VAN DIETEN 1972: 109). Pentru imaginea munților (Stara Planina) în istoriografia bizantină privitoare la cel de-al doilea țarat bulgar, vezi MARINOW 2006.

greu de pătruns¹⁹⁰. Cetățile lor „sunt așezate chiar deasupra prăpăștiilor adânci” și au „ziduri proaspăt ridicate care sunt întrerupte la intervale de turnuri cu coroane”¹⁹¹. „Mysia” este o țară „din apropierea Muntelui Haimos” (Stara Planina), care e înzestrată cu câmpii, pe care roadele sunt strânse în grămezi ca cele căroră Isaac al II-lea Angelos le-a dat foc în 1186¹⁹². Vlahii coboară din Muntele Haimos și cad pe neașteptate asupra orașelor romeilor, ucigând pe mulți, iar pe alții luându-i prizonieri, dimpreună cu multe bunuri, ca pradă¹⁹³. Ei lasă în urma lor înălțimile pe care se mișcă cu ușurința căprioarelor și se adună de prin munți precum fiii lui Avraam¹⁹⁴.

Comparația dintre vlahi și caprele sălbatice de pe vârful munților este fără îndoială de inspirație biblică: „Munții cei înalți sunt ținutul caprei sălbatice; stâncile scorburoase sunt ascunzătoare pentru șafan”¹⁹⁵. Honiates nu este singurul autor care să fi făcut această asociere. Mulți istorici au privit cu nedumerire descrierea vlahilor în cartea de călătorii a lui Benjamin de Tudela¹⁹⁶. Nu se știe mai nimic despre rabinul Benjamin, fiul lui Iona, în afara de ceea ce aflăm despre el din prologul lucrării sale, *Sefer Masa'oth* (Cartea de Călătorii), un prolog mai mult ca sigur scris de un alt autor. Benjamin și-a început călătoria în jurul anului 1160 și s-a întors la Tudela, în Navarra, unde a murit în 1173¹⁹⁷. Textul, așa cum se prezintă el în momentul de față, este foarte probabil rezultatul direct nu al călătoriei sau al experienței personale a lui Benjamin, ci a cel puțin două redactări, dintre care cea mai timpurie a fost efectuată de cineva care trăia în Spania secolului al XIII-lea (autorul prologului)¹⁹⁸. Ultima redactare, făcută foarte probabil în Franța, este cea care apare în cel mai timpuriu manuscris al lucrării, despre care s-a crezut mult timp că ar data din secolul al XIII-lea, dar care este de fapt din secolul al XIV-lea¹⁹⁹. *Sefer Masa'oth* aparține unui gen de literatură medievală iudaică cunoscut sub numele de „narațiune de călătorie” ce se distinge prin folosirea frecventă a hiperbolei și prin caracterul său legendar, în timp ce elementele narrative propriu-zise provin fie din observații personale, fie din alte izvoare. Intenția lui Benjamin de Tudela va fi fost să facă o descriere a diasporei evreiești, din Spania și până în China, și de a crea ficțiunea, dar și imaginea oarecum nostalgică a unei lumi iudaice unitare și perene, în ciuda evidentei sale dispersii și diversități regionale²⁰⁰. Ca atare, cartea sa de călătorie va fi fost destinată evreilor din Spania²⁰¹. *Sefer Masa'oth* este alătuită dintr-un șir de unități, fiecare având următoarea structură: „Iar de aici, sunt x (număr) de zile sau y (număr) de parasange până la w (localitate), care se numește z (numele evreiesc)”. Acestei structuri elementare i se adaugă comentarii privind mărimea, structura socială și alte detalii referitoare la comunitatea evreiască din „w”, ca și numele frunțașilor ei, acolo unde exista un număr suficient de mare de evrei pentru a constitui un *minyān*. Uneori

¹⁹⁰ VAN DIETEN 1975: 372. Acest pasaj îi amintește lui WINDISCH 1980: 166 de comentariile lui Kekaumenos la adresa dacilor și a bessilor care trăiesc „în locuri întărite, unde e greu de pătruns” (Kekaumenos, *Strategikon*, IV 187, in SPADARO 1998: 226).

¹⁹¹ VAN DIETEN 1975: 368, 429. Cea mai întărită cetate „și cel mai important oraș dintre toate cele aflate în Haimos” este Târnovo. Orașul a fost construit pe o muchie de munte, are „ziduri puternice” și e împărțit în două de un râu (VAN DIETEN 1975: 471).

¹⁹² VAN DIETEN 1975: 368, 273. „Mysia” este numele țării peste care domnesc atât Petru (Honiates, *Historia*, p. 472), cât și Ioniță (VAN DIETEN 1975: 613, 628). Honiates cunoaște totuși și numele de Vlahia, pe care îl folosește însă în sens restrâns („megală Blachia”) cu referire la regiunea muntoasă a Tesaliei (Honiates, *Historia*, p. 638).

¹⁹³ VAN DIETEN 1975: 372.

¹⁹⁴ Honiates, *Orat.* VII, in VAN DIETEN 1972: 62. Aluzia la fiii lui Avraam vine din Matei 3: 9 („... căci vă spun că Dumnezeu poate și din pietrele acestea să ridice fiii lui Avraam”).

¹⁹⁵ Psalmul 104: 18. Șafanul este de fapt iepurele de câmp, care, „deși rumegă, nu are copita cu totul despicată”, fiind prin urmare spurcat, la fel ca și porcul (Leviticul 11: 5, 7).

¹⁹⁶ HERSCOVICI, PENTIUC 1987: 13. CURTA 2006: 358: „Benjamin's account of the Vlachs is difficult to assess in terms of historical value”.

¹⁹⁷ SCHREINER 1991: 175; JACOBY 2002: 182; FAUVELLE-AYMAR 2013: 385. Pentru posibilitatea ca „Benjamin de Tudela” să nu fie decât născocirea unui compilator târziu (autorul prologului) care să fi refolosit notițe de călătorie risipite și atribuite unui anume Binyamin, vezi LACERENZA 2006: 441.

¹⁹⁸ JACOBY 2008: 140. Potrivit lui LACERENZA 2007: 97, autorul prologului ar fi trăit în Castilia în vremea regelui Alfonso al X-lea „el Sabio” (1252-1284).

¹⁹⁹ JACOBY 2008: 140; HERSCOVICI, PENTIUC 1987: 17 cu nota 63; BENČEVA, PANAIOTOV 2013: 197 cu nota 1. Pentru o scurtă descriere a manuscriselor, vezi NOM DE DEŪ 1989: 16-17.

²⁰⁰ LACERENZA 2007: 91; FAUVELLE-AYMAR 2013: 385; SIBON 2010: 223: „C'est un inventaire du connu, destiné à divertir et à émerveiller le lecteur juif, en mobilisant le folklore et les légendes puisées dans le patrimoine culturel juif et dont Benjamin se fait le transmetteur”. Pentru noțiunea de „narațiune de călătorie” și definirea genului, vezi TAMANI 2004: 147-148.

²⁰¹ JACOBY 2002: 180.

mai apar și alte comentarii privitoare la aspecte politice, istorice, etnice, religioase, culturale, economice sau geografice ale locului cu pricina²⁰². Lucrurile sunt în realitate încă și mai complicate din cauza faptului că notele inițiale ale lui Beniamin par să fi fost amestecate cu narațiuni și informație care nu erau de prima mână²⁰³.

David Jacoby a arătat recent că Beniamin a trecut prin Grecia (din insula Corfu la Teba, apoi la Halmyros și în sfârșit la Salonic) în anul 1161 și că a ajuns la Constantinopol fie la sfârșitul aceluiași an, fie în primele luni ale anului 1162. Beniamin a rămas în capitala imperiului pentru câteva luni bune, judecând după faptul că el a ajuns la Antiohia în primăvara anului 1163. Unul dintre punctele din Grecia menționate în *Sefer Masa'oth*, la o distanță de singură zi de „Rabonica” (Ravennika), este Sinon Potamo din apropierea orașului Lamia din zilele noastre, în Ftiotida. La vremea respectivă, în Sinon Potamo erau vreo 50 de evrei, sub conducerea rabinilor Șelomo și Iaacov. Această unitate de informație este apoi urmată de o digresiune despre vlahi:

Acest (loc) se află la poalele munților Vlahiei (blkyh), în care munți locuiește un neam de oameni numiți vlahi (blkzyn). Ei sunt iuți de picior precum căprioarele, coborând din munți pentru a prăda și a jefui țara Greciei (Yavan). Și nimeni nu poate urca (la munte) să se războiască cu ei și nici un rege nu poate domni peste ei, și ei nu țin cu tărie la religia creștinilor, și se cheamă unul pe altul cu nume evreiești. Și se spune că ar fi evrei și că le zic evreilor „frații noștri” și că atunci când îi întâlnesc, îi jefuiesc, dar nu-i omoară, așa cum îi omoară pe greci, și nu acceptă nicio religie²⁰⁴.

Elementul cel mai surprinzător din acest pasaj care amintește de Honiates este comparația dintre vlahi și căprioarele din munți. Cu toate acestea, în *Sefer Masa'oth* o astfel de comparație nu îi privește numai pe vlahi, ci apare în alte două cazuri de popoare de munteni. Despre druzii din Liban ni se spune că sunt „păgâni fără nici un fel de lege” care trăiesc în munți și în cheile stâncilor, fără rege sau vreun alt fel de conducător, cu totul independenți. Druzii sunt „în război cu oamenii din Sidon”, adică cu cruciații²⁰⁵. Niciun evreu nu trăiește printre druzi, dar unii meșteșugari și boiangii evrei trec uneori prin țara druzilor cu care fac comerț, căci druzii sunt „deschiși față de evrei. Ei umblă pe munți și pe dealuri și nimeni nu se poate război cu ei”²⁰⁶. Se regăsesc în acest pasaj nu mai puțin de cinci elemente comune cu pasajul referitor la vlahi: absența oricărei legi (adică a oricărei religii); niciun rege nu domnește asupra lor; sunt prietenoși față de evrei; sunt în război cu creștinii; și nimeni nu se poate război cu ei. Pasajele referitoare la vlahi și la druzi sunt atât de asemănătoare încât e foarte posibil ca unul dintre ele să fi servit drept model pentru celălalt. Pe de altă parte, portretul vlahilor se apropie foarte mult de descrierea evreilor din țara lui Baden, Eden-ul lui Telasar din Biblie, care „nu se află sub jugul păgânilor, ci au orașe și cetăți pe vârful munților, de unde se coboară adeseori” pentru a prăda regatul creștin de Amatam, adică Nubia. „Evreii iau prada de la creștini și se retrag în munți și nimeni nu-i poate birui”²⁰⁷. Din nou apare, chiar dacă într-o formă ușor modificată, ideea că „nimeni nu poate urca (la munte) să se războiască” cu muntenii. Descrierile vlahilor, a druzilor și a evreilor de la munte sunt asemănătoare și dintr-alt punct de vedere, anume că toate trei privesc relațiile cu creștinii. Atât vlahii, cât și evreii etiopieni coboară din munții lor pentru a prăda țările creștine învecinate, în timp ce druzii se războiesc cu cruciații²⁰⁸. În sfârșit, spre deosebire de druzi, descrierea vlahilor și cea a

²⁰² SCHMITZ 1994: 299; LACERENZA 2007: 91. Se mai adaugă uneori legende și minuni, unele însoțite de numele informatorului ori de vreo remarcă critică ori sceptică.

²⁰³ PERÉZ MARTIN 2012: 181.

²⁰⁴ ADLER 1907a: 12-13; versiunea românească este adaptată după ESKENASY 1986: 3. În versiunea în limba engleză, HERSCOVICI, PENTIUC 1987: 13 traduc *blkyh* ca pe un adjectiv al substantivului „munți”, cu toate că în versiunea românească același cuvânt e tradus drept „Vlakhia” (Vlahia). Caracterizarea vlahilor drept „iuți de picior precum căprioarele” este o aluzie la Cartea a doua a lui Samuil 2: 18, unde se spune că Asael, unul din fiii lui Ţeruia, era „iute de picior ca o gazelă din câmpie”. Asael era unul din oamenii lui David care a participat la bătălia de la heleșteul din Ghibeon, în care cei 12 oameni ai lui Abner din Veniamin au fost înfrânți. De aceea, aluzia la Asael în descrierea vlahilor ar putea avea o conotație politică.

²⁰⁵ Înainte de 1187, Sidon era un fief al Regatului de Ierusalim sub conducerea lui Gerard Grenier. Orașul a fost cucerit în urma celei dintâi cruciade de către Balduin I de Ierusalim și regele Sigurd I al Norvegiei (1110). Vezi HIESTAND 1997.

²⁰⁶ ADLER 1907b: 18.

²⁰⁷ ADLER 1907b: 67; BUSI 1988: 74. Baden este vechiul nume al Etiopiei.

²⁰⁸ Potrivit lui HERSCOVICI, PENTIUC 1987: 13, „we-‘eynan chazaqym be-dat ha-notsrym” care în traducerea lui Victor Eskenasy este redat drept „nu țin cu tărie la religia creștinilor” nu s-ar referi la doctrina creștină ca atare, ci la organizarea bisericească, impusă, chipurile, din afară.

evreilor din munți încep, amândouă, cu mențiunea numelui țării în care locuiește poporul de munteni – Vlahia sau Baden. Acest lucru este neobișnuit, pentru că numele de țări, spre deosebire de cele de orașe, nu apar de obicei la începutul anecdotelor adăugate unităților narative din care este alcătuită *Sefer Masa'oth*. Pentru evreii din munți, cel puțin, aceasta ar putea fi un indiciu al unei adăugiri târzii efectuate probabil de către ultimul redactor al textului. Mulți s-au grăbit să-i identifice pe evreii din munți cu falașii din nordul Etiopiei, dar evreii din acea țară nu sunt menționați nicăieri înainte de secolul al XIV-lea²⁰⁹. Ar însemna oare acest lucru că și descrierea vlahilor e târzie? După părerea mea, există îndeajuns de multe indicii că într-adevăr așa stau lucrurile. Mai întâi, la o examinare mai atentă, poziția descrierii vlahilor în economia narațiunii privitoare la segmentul călătoriei lui Beniamin dintre Roma și Constantinopol este foarte diferită de poziția descrierii druzilor în segmentul privitor la călătoria dintre Constantinopol și Ierusalim. Cel din urmă e plin de anecdote și comentarii, care apar atât înaintea, cât și după descrierea druzilor²¹⁰. Nu sunt nici un fel de astfel de anecdote în segmentul dintre Corfu și Constantinopol. Cu alte cuvinte, descrierea vlahilor sare în ochi în acea parte din *Sefer Masa'oth* în care predomină interesul pentru prezența comunităților evreiești. E greu de imaginat că, dacă ar fi vrut, Beniamin de Tudela n-ar fi putut dezvolta în anecdote similare scurtele sale observații despre Patras, orașul clădit de „Antipater, regele grecilor”, sau despre Harmacylos, „un mare oraș la mare, locuit de venețieni, pisani, genovezi și mulți alți neguțatori care vin acolo”²¹¹. Până la Constantinopol, nu e totuși nimic în genul descrierii vlahilor. Este deci foarte probabil ca descrierea vlahilor să fie și ea un adaos mai târziu, datorat probabil unuia dintre cei doi redactori, care s-a inspirat din descrierea druzilor²¹². În acest caz, data acestei descrieri nu poate fi 1161 (anul în care Beniamin a trecut prin Grecia), ci o dată ulterioară morții lui Beniamin în 1173. Presupunând că primul redactor al cărții de călătorie, care a scris și prologul, a trăit în Castilia²¹³, atunci descrierea vlahilor ar trebui să dateze din secolul al XIII-lea, adică după cruciada a IV-a și cucerirea Constantinopolului. Într-adevăr, unele elemente ale descrierii vlahilor se potrivesc mai bine cu o asemenea datare decât cu una din anii '60 ai secolului al XII-lea. S-a spus, bunăoară, că Beniamin de Tudela ar fi primul autor care menționează numele țării vlahilor²¹⁴. Ce configurație administrativă din jurul anului 1160 ar putea justifica însă folosirea numelui de Vlahia pentru regiunea din Grecia centrală în care se află astăzi Lamia? Prima mențiune sigură a acestui nume pentru o provincie a Imperiului („provincia Blachie”) apare într-o listă de provincii aprobate pentru comerț printr-un hrisobul emis de către împăratul Alexios al III-lea Angelos în folosul venețienilor în noiembrie 1198²¹⁵. Provincia „Blachie” menționată în acest hrisobul se afla în regiunea Muntelui Othrys și cuprindea ținuturile din preajma orașelor Lamia, Domokos și Halmyros²¹⁶. Împărțirea teritoriilor cucerite de la Imperiul bizantin între cruciații de la 1204 și venețieni s-a bazat pe hrisobul lui Alexios al III-lea și a folosit nomenclatura provincială din acest document²¹⁷. Textul împărțirii a slujit în schimb cronicarilor cruciadei a IV-a, care au preluat de acolo ideea unei țări numite Vlahia, pe care însă au plasat-o într-altă parte. Este foarte probabil ca tot de acolo să vină și mențiunea Vlahiei (ori a munților vlahi) din împrejurimile Lamiei, ce apare în *Sefer Masa'oth*. În plus, aidoma cronicarilor cruciadei a IV-a, autorul descrierii vlahilor transferă asupra ținutului de lângă Sinon Potamo trăsăturile religioase și politice ale

²⁰⁹ FAUVELLE-AYMAR 2013: 398 observă că nu există nicio mențiune a evreilor din Etiopia în abundența informație despre evreii medievali aflată în Geniza de la Cairo.

²¹⁰ De exemplu, descrierea sectei asasinilor și a samaritenilor înainte și, respectiv, după descrierea druzilor (ADLER 1907b: 18).

²¹¹ ADLER 1907b: 10-11.

²¹² Judecând după faptul că descrierea vlahilor seamănă cu cea a evreilor din Etiopia, care a fost mai mult ca sigur adăugată textului după cca. 1300, ar fi teoretic posibil să datăm și descrierea vlahilor în jurul aceleiași date. Dar întrucât ea se aseamănă mai mult cu descrierea druzilor, care face parte din vechiul text al cărții de călătorii a lui Beniamin de Tudela, este tot atât de posibil ca descrierea evreilor din Etiopia să fi fost modelată la o dată târzie (după 1300) atât după descrierea druzilor, cât și după descrierea vlahilor.

²¹³ O astfel de presupunere se bazează pe folosirea în *Sefer Masa'oth* a pluralului castilian și a unor echivalențe castiliene pentru unii termeni din ebraică (JACOBY 2008: 143). De exemplu, bizantinilor li se spune „Grizianos” sau „Grigos”, în afară de Yavan, care este vechiul nume ebraic pentru Grecia provenit din descrierea urmașilor lui Sem, Ham și Iafet din capitolul 10 din Cartea Facerii.

²¹⁴ NĂSTUREL 1989: 53.

²¹⁵ Traducerea în latinește a acestui hrisobul se păstrează în două manuscrise din arhivele venețiene. Pentru „provincia Valachie” din textul acestei traduceri latinești, vezi POZZA, RAVEGNANI 1993: 130.

²¹⁶ NĂSTUREL 1989: 54.

²¹⁷ Pentru Vlahia din textul împărțirii (un document cunoscut sub numele de „partitio Romaniae”), vezi CARILE 1965: 161, 221, 282-282.

celeilalte Vlahii, aflată mult mai la nord. Imaginea unor vlahi iuți de picior, precum căprioarele, care coboară pentru a prăda „țara Greciei” se potrivește de minune cu confruntarea politică și militară dintre Asănești și împărații dinastiei Angelos²¹⁸. O asemenea imagine putea, la urma urmelor, să fie luată direct din *Istoria* lui Honiates. Dar nu este totuși de crezut că autorul descrierii vlahilor din *Sefer Masa'oth* l-ar fi citit pe Honiates, așa încât e nevoie de o altă explicație pentru uimitoarele paralele dintre aceste două texte. Dacă informația privitoare la numele țării (Vlahia) va fi provenit de la Constantinopol, atunci se poate ca și imaginea vlahilor coborând din munți pentru a ataca Imperiul bizantin să vină tot din capitala imperiului. Nu cred că Benjamin de Tudela s-a întâlnit vreodată cu vlahii, și nici unul din redactorii textului, anume acela care va fi realizat descrierea vlahilor, a dat vreodată cu ochii de ei. Avem însă dovezi incontestabile că unii din cronicarii cruciadei a IV-a i-au văzut pe vlahi cu propriii lor ochi. Să fi fost deci imaginea vlahilor la fiecare dintre ei rezultatul experiențelor personale, ori tot un „produs cultural” bizantin de la Constantinopol? Pentru a răspunde la această întrebare, va trebui deci să ne întoarcem la Villehardouin, Henri de Valenciennes și Robert de Clari.

FUNCȚIA ȘI ROLUL VLAHILOR ÎN CRONICILE CELEI DE-A IV-A CRUCIADE

Villehardouin vorbește de nenumărate ori despre el însuși în calitate de „eu”, „noi”, „cartea” și, mai ales, de participant la cruciadă.²¹⁹ Fie că i se dă în sarcină apărarea taberei cruciate de la Adrianopol, în timp ce împăratul iese la atac împotriva lui Ioniță, ori că se află în fruntea avangardei imperiale ce îl atacă pe Ioniță la Dimot (Didymoteichon), Villehardouin se referă la el însuși la persoana a III-a singular. De asemenea, el se folosește de expresii precum „sachiez” sau „oez”, de expresii hiperbolice cu „moult” și de șiruri de epitete legate de anumite personaje. Toate acestea, ca și construcția unui autor cu mai multe voci, trădează influența genului epic (*chanson de geste*)²²⁰. Ca și în poezia epică, narațiunea lui Villehardouin este alcătuită din „blocuri” sau nuclee narrative, unul dintre ele fiind războiul cu vlahii și cumani²²¹. Și unii și alții apar numai în acțiuni militare împotriva cruciaților, acțiuni în care sunt de obicei învingători. Vlahii sunt unul din mai multe grupuri de dușmani ai cruciaților – „Bougres”, „Conmain” și „Grieu”. Nu există niciun fel de digresii etnografice și nicio referință la înfățișarea fizică, la obiceiuri sau la arme. Cu toate că Villehardouin pomenește de „muntele Vlahiei”, vlahii săi apar mai ales la câmpie, unde călăresc, pradă, iau prizonieri și fură vite. Nu există la Villehardouin nicio descriere a vlahilor coborând din munți. Numai atunci când împăratul Henric pornește la atac împotriva lor, vlahii blochează trecătorile munților²²².

Informațiile lui Villehardouin despre vlahi sunt negreșit, cel puțin în parte, rodul propriei sale experiențe în împrejurări pe care le descrie de altfel în calitate de martor ocular. Nu e exclus ca și folosirea expresiei „Blasquie et Bougerie” (în loc de „Blasquie”, pur și simplu) pentru numele țării vlahilor să fie tot rezultatul experienței sale personale în calitate de participant la negocierile care au dus la *partitio Romaniae* din 1204, negocieri în care numele de „Blachia” era rezervat unei provincii (fostă bizantină) din Grecia centrală. Altfel spus, Villehardouin va fi acordat o atenție specială terminologiei în chestiuni politice și diplomatice²²³. Nu același lucru se poate spune despre Ioniță. Villehardouin îl confundă cu fiul lui Isaac al

²¹⁸ HERSCOVICI, PENTIUC 1987: 13.

²¹⁹ Villehardouin este unul dintre primii autori francezi care pune accentul pe „eu”. Unii au legat acest lucru de faptul că avem de a face cu un text în proză, în care e mai mult loc de persoana a I-a singular. Vezi CALDERISI 2006. Alții cred că folosirea lui „eu” sau a lui „noi” pentru narator, autor și martor trădează un interes crescând în retorica adevărului. Vezi MARNETTE 2006: 118. AGRIGOROAEI 2011: 535 lansează ideea potrivit căreia folosirea lui „eu” în cronicile celei de-a IV-a cruciade s-ar datora influenței (literaturii) bizantine. Îi mulțumesc d-lui Agrigoroaiei pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție manuscrisul disertației sale.

²²⁰ BEER 2014: 46 numără 51 de cazuri în care Villehardouin vorbește despre sine însuși la persoana a III-a singular; BRATU 2007: 122-123. Pentru vocabularul epic la Villehardouin, vezi CHOSSON 2004: 86-91, 98-100. Gândul se duce imediat la „Blos” din *Cântecul lui Roland*, despre care s-a crezut multă vreme că ar fi prima mențiune a vlahilor în limba franceză veche (STABILE 2010: 41-42).

²²¹ BRATU 2004: 124.

²²² Villehardouin, *Conquête*, 493, in DUFOURNET 2004a: 308.

²²³ Merită amintit în acest context faptul că, în timp ce Ioniță atacă orașe bizantine în calitate de rege atât al țării numite Blasquie, cât și al celei numite Blasquie et Bougerie, puterea sa asupra teritoriului („moult grant parte tient de la tere”, Villehardouin, *Conquête*, 276, in DUFOURNET 2004a: 186; „si retorna ariere vers son país”, Villehardouin, *Conquête*, 399, in DUFOURNET 2004a: 254) și a oamenilor (Ioniță îi trimite acasă pe cumani de Rusalii, vezi Villehardouin, *Conquête*, 389, in DUFOURNET 2004a: 248) e a

II-lea Angelos și cu nepotul lui Alexios al III-lea Angelos atunci când pretinde că Ioniță s-ar fi războit timp de 20 de ani cu tatăl și cu unchiul său. Nu putem ști de unde a venit această greșală, căci ea nu mai apare la niciun alt autor, dar e limpede că lui Villehardouin nu-i pasă de acuratețea detaliilor de acest gen privitoare la unele din personajele sale. Pentru el, căpetenia vlahă e un rege cu experiență și bogat, care s-a luptat pentru multă vreme pentru „son pais”. Cu alte cuvinte, Ioniță poate fi oricând comparat cu comandantul armatei cruciate. Chiar dacă e un personaj până la urmă negativ, el nu apare la Villehardouin ca fiind barbar, căci în afară de faptul că știe cum să asedieze o cetate, dispune chiar de săpători pentru ziduri și de o flamură personală, Ioniță cunoaște regulile comportamentului cavaleresc. A-l acuza de „mortel traison” înseamnă într-adevăr a te aștepta de la un asemenea om, cel puțin la început, la un comportament asemănător celui al baronilor armatei cruciate, dar mai înseamnă și o totală lipsă de interes cu privire la cum era Ioniță cu adevărat. Pentru Villehardouin, Ioniță nu e o individualitate, ci un tip uman, ale cărui acțiuni sunt descrise și condamnate, dar care nu e lăsat niciun moment să-și dea cu părerea²²⁴. Villehardouin nu pune nici în gura lui Ioniță, nici a vlahilor ori a cumanilor vreun discurs²²⁵.

Dimpotrivă, discursurile apar foarte des în cronica lui Henri de Valenciennes. Majoritatea celor 60 de discursuri cunoscute se află în secțiunea mediană a cronicii, anume exact acolo unde apar și vlahii, dimpreună cu căpeteniile lor, Borilă și Slav. Avem chiar un discurs de-al lui Slav, prin care el solicită mâna fiicei împăratului Henric, laudându-se în același timp că e deopotrivă bogat și respectat de semenii în țara sa²²⁶. La o privire mai atentă, Slav se dovedește a fi fost „haut home” demn de sprijinul militar pe care împăratul Henric i-l acordă împotriva lui Borilă. Dar înainte de a-și trimite fiica la Slav, Henric o previne asupra faptului că viitorul ei soț e „cam sălbatic”²²⁷. Borilă, pe de altă parte, nu e decât un barbar care s-a declarat împărat prin trădare și „împotriva lui Dumnezeu și a rațiunii”²²⁸. El este regele țării numite Blaquie, o țară pe care împăratul Henric s-a hotărât să o cotopească pentru a răzbuna moartea fratelui său, Balduin²²⁹. Borilă are aprozi („bailiu”) pe care îi trimite în diferite părți ale regatului său²³⁰. Dacă Villehardouin identifică țara cu căpetenia sa, Ioniță, la Henri de Valenciennes numele lui Borilă este folosit ca un adjectiv pe lângă numele vlahilor – „oamenii (lui) Borilă” („la gent Burile”) ²³¹. Țara se numește Blaquie atunci când la conducerea sa se află Borilă, dar va căpăta numele de „Blakie la Grant” atunci când, cu voia lui Dumnezeu, împăratul Henric îl va înfrânge pe Borilă și va înlocui cu Slav²³². În pofida asemănării de nume, „Vlahia Mare” nu e regiunea muntoasă din Tesalia de care pomenește Honiati²³³. Nici nu putem pune folosirea acestui termen de către Henri de Valenciennes pe seama influenței terminologiei în uz la *partitio Romaniae* din 1204, ca în cazul lui Villehardouin. „Blakie la Grant” are o cu totul altă motivație decât alternanța dintre „Blasquie” și „Blasquie et Bougerie” la Villehardouin. „Vlahia Mare” este țara al cărei „segnour” ar urma să devină Slav, „si Diu plais et je vif”, după cum se exprimă împăratul Henric. Citatul este însă dintr-un discurs mai amplu, în care împăratul îi promite lui Slav teritoriile pe care el, Henric, tocmai le-a cucerit de la Borilă în urma victoriei de la Philippopolis. În schimbul

unui „rois de Blasquie et de Bougerie”. În această din urmă calitate (dar nu și în cea de „rois de Blasquie”) el primește soli (Villehardouin, *Conquête*, 333, in DUFURNET 2004a: 220) și își arborează steagul pe zidurile și turnurile orașului Adrianopol (Villehardouin, *Conquête*, 350, in DUFURNET 2004a: 228). Din acest motiv, numele lui poate fi chiar folosit pentru a desemna țara: în sens strict geografic (adică cu referire la țara pe care împăratul Henric o cotopește), Blasquie este de fapt „la terre Johannis” (Villehardouin, *Conquête*, 451, in DUFURNET 2004a: 286).

²²⁴ DUFURNET 1978: 188-190 socotește chiar că menirea personajului Ioniță la Villehardouin este numai de a scoate în evidență, prin contrast, calitățile și meritele împăratului Henric.

²²⁵ Potrivit lui BEER 2014: 372, cele mai informative și mai frecvente exemple de dialog sau discurs din cronica lui Villehardouin apar în primele 200 de capitole ale cronicii, adică înainte de intrarea vlahilor și a lui Ioniță pe scena narațiunii. Discursurile din ultima parte a cronicii sunt cel mai adesea cereri de ajutor împotriva lui Ioniță și a vlahilor săi.

²²⁶ Valenciennes, *Histoire*, 548, in LOGNON 1948: 49.

²²⁷ Valenciennes, *Histoire*, 558, in LOGNON 1948: 54.

²²⁸ Valenciennes, *Histoire*, 528, in LOGNON 1948: 40.

²²⁹ Valenciennes, *Histoire*, 504, in LOGNON 1948: 29.

²³⁰ De pildă, un anume Vladimir care e trimis la Melnik (Valenciennes, *Histoire*, 619, in LOGNON 1948: 85).

²³¹ Valenciennes, *Histoire*, 528, in LOGNON 1948: 40.

²³² Că „Blakie la Grant” este, de fapt, unul și același lucru cu „Blaquie” rezultă din două manuscrise ale cronicii lui Henri de Valenciennes în care prima denumire este înlocuită cu „le royaume de Blaquie”. Vezi și ŽUGLEV 1948; PRINZING 197: 122 cu nota 13; MADGEARU 2014: 156.

²³³ VAN DIETEN 1975: 638 („ta Thettalias meteōra”).

acestor teritorii, Slav va trebui să devină „hom” al împăratului și să-l slujească cu credință, adică să se recunoască vasalul său. Domnia sa asupra Vlahiei va fi prin urmare ceva cu totul diferit de cea a lui Borilă, pentru că acesta din urmă a domnit ca „trahitour”, pe când domnia lui Slav va fi legitimă atâta timp cât el va recunoaște puterea superiorului său, împăratul Henric. Vlahia nu va mai fi o țară independentă, ci parte a imperiului și, ca atare, ea va include și acele ținuturi pe care Slav tocmai le-a primit de la Henric. Cu toate că, aidoma lui Villehardouin, Henri de Valenciennes i-a văzut pe vlahi cu propriii săi ochi (întrucât se descrie pe sine însuși ca participant la bătălia de la Philippopolis), perspectiva sa este deci foarte diferită de cea a lui Villehardouin. Ca poet, Henri de Valenciennes s-a aflat încă și mai mult sub influența genului epic („chanson de geste”), dar și într-alt fel decât Villehardouin. Personajele sale sunt mai complexe decât apare Ioniță la Villehardouin²³⁴. Atât în calitate de „haut hom” respectat de semenii săi din Vlahia, cât și de „hom” al împăratului Henric, Slav merită să primească mâna prințesei și să domnească asupra țării numite „Blakie la Grant”, chiar dacă el rămâne până la urmă „cam sălbatic”.

Care este deci rostul descrierii vlahilor la Henri de Valenciennes? Autorul cronicii îi compară de două ori cu păsările, o dată cu potârnicile speriate de apropierea uliului, iar altă dată cu „bruhiers” care nu pot fi dresați pentru vânătoare²³⁵. Ambele comparații implică faptul că Henri de Valenciennes scrie pentru un public care știe ce înseamnă vânătoarea cu șoimi²³⁶. În Franța începutului de secol XIII, a avea șoimi era un semn de distincție socială, iar a cunoaște diferența dintre un șoim și un „bruhier” presupune oarecare cunoștințe privitoare la dresajul păsărilor. Șoimii constituiau daruri de preț pentru membrii nobilimii, iar păsările de pradă apar uneori ca premii la turnee²³⁷. Pe la 1200, imaginea unui șoim năpustindu-se din văzduh asupra prăzii sale devenise deja o formulă relativ banală folosită drept comparație cu cavalerul ce se aruncă asupra vrăjmașilor săi²³⁸. Mai târziu, o modalitate obișnuită de a lăsa de înțeles că nu oricui îi era dat să devină cavaler era să spui că nu poți face un șoim dintr-un „bruhier”²³⁹. Pentru publicul lui Henri de Valenciennes, prin urmare, vlahii nu se puteau nicicum pune cu cruciații. Având numai un singur paj în urma sa, împăratul Henric s-a aruncat în șaua calului său, Moriel, și dându-i pinteni, s-a avântat în luptă, ucigând pe primul vlah care i-a stat în cale. Când Pierre de Douai l-a muștrat pentru purtarea sa nebunească, împăratul, ca pentru a schimba vorba, a comentat: „laissomes les Blas a tant, et tornons vers Phinepeople”²⁴⁰. Vlahii, cu alte cuvinte, nu merită atâta atenție.

De ce li se acordă atunci atâta atenție mai ales în prima parte a cronicii lui Henri de Valenciennes? Un răspuns satisfăcător poate fi găsit în discursul pe care împăratul Henric îl ține oștenilor săi înaintea bătăliei de la Philippopolis. Prin acest discurs, el cere lui Dumnezeu să-i acorde izbânda împotriva vlahilor și a cumanilor, ca în felul acesta să se poată răzbuna asupra lor („que nous hui nos puissons vengier de Blas et de Commains”) ²⁴¹. S-ar părea, la prima vedere, că Henric se referă aici la moartea lui Balduin, dar discursul îi prezintă pe vlahi și pe cumani ca dușmani atât ai Imperiului, cât și ai Bisericii²⁴². Avem desigur

²³⁴ Se admite în general, de pe acum, că autorul cronicii este una și aceeași persoană cu autorul unui poem despre Sf. Ioan Teologul care își spune „Henri de Wallentines” și se descrie pe el însuși drept un păcătos care, aflat pe calea pocăinței, s-a hotărât să se facă cruciat. Vezi LONGNON 1948: 7-8; ZUFFEREY 2004; CORBELLARI 2007; ZUFFEREY 2009: 266-267.

²³⁵ Valenciennes, *Histoire*, 540 și 520, in LONGNON 1948: 45, 36. Potrivit lui DUFOURNET 2004c: 44, aceste aluzii la vânătoare cu șoimi trădează influența literaturii de curte.

²³⁶ Cele mai vechi manuscrise în limba franceză veche care conțin tratate despre vânătoarea cu șoimi datează din secolul al XIII-lea. Vezi SMETS 2010-2011: 180-182.

²³⁷ VAN DEN ABEELE 1990: 20-22, 78, 95.

²³⁸ VAN DEN ABEELE 1990: 149. Stereotipul potârnicilor fugind la apropierea uliului apare deja în *Cântecul Antiohiei*, ce datează din jurul anului 1180. Vezi *Chanson d'Antioche*, 273, v. 6704, in DUPARC-QUIOC 1976: 331. Pentru vânătoarea de potârnicii cu ajutorul uliilor dresați, vezi VAN DEN ABEELE 1990: 150.

²³⁹ VAN DEN ABEELE 1990: 203.

²⁴⁰ Valenciennes, *Histoire*, 513, in LONGNON 1948: 33. Potrivit lui DUFOURNET 2004c: 44, numele calului împăratului ce este menționat în acest pasaj este un semn al influenței genului epic („chanson de geste”).

²⁴¹ Valenciennes, *Histoire*, 529, in LONGNON 1948: 40.

²⁴² Valenciennes, *Histoire*, 523-524, in LONGNON 1948: 37-38. După cum arăta DALL'AGLIO 2003a: 150 cu nota 289, într-o scrisoare către fratele său Geoffroy din septembrie 1206, Henric chiar vorbea de Ioniță ca de „sancte cruces inimico” și „curie et sancte romane ecclesie inimicus”. Într-o altă scrisoare adresată papei Inocențiu al III-lea, doi ani mai târziu, după bătălia de la Philippopolis, Henric îl descrie pe Borilă ca pe „iniquissimus persecutor ecclesie dei” (DALL'AGLIO 2003a: 157). Pentru noțiunea de cruciadă ca formă de răzbunare, vezi THROOP 2011: 117-143, care remarcă faptul că la începutul secolului al XIII-lea ideea cruciadei ca răzbunare nu apare prea des la cronicarii cruciadei a IV-a, care nu erau tocmai siguri cu privire la cine anume era o țintă justificată

de a face cu propaganda cruciadei, iar Ovidiu Cristea sugera chiar că atenția acordată vlahilor și cumaniilor în cronică lui Henri de Valenciennes este menită a justifica însăși existența Imperiului Latin de la Constantinopol ca bastion împotriva necredincioșilor²⁴³. Războiul împotriva lui Borilă a devenit, prin urmare, o cruciadă sau, cel puțin așa ar vrea Henri de Valenciennes ca publicul să-și imagineze modul în care împăratul Henric ar fi dorit să (re)scrie istoria cruciadei a IV-a. De aceea ni se și spune despre Borilă că s-a făcut împărat „împotriva lui Dumnezeu și a rațiunii” și tot de aceea vlahii suflă din trâmbițe înainte de luptă, ca și cum s-ar încrede mai mult în numărul lor decât în Dumnezeu²⁴⁴.

La cruciadă se gândea și Robert de Clari, care pomenește de mai multe ori de sarazini decât Henri de Valenciennes. Sarazinii apar de opt ori în cronică lui, mai des chiar decât vlahii. Primele referințe la ambele grupuri etnice sunt însă de o remarcabilă simetrie, lucru care nu poate fi întâmplător. Kyrzac (Isaac), unul dintre cei trei frați Angelos persecutați de Andronikos, fuge până la urmă într-o țară numită „Blakie”, în timp ce un al frate se duce la Antiohia „et fu pris des Sarrasins par une chevauchie”²⁴⁵. Biografia lui Andronikos, pe de altă parte, este și ea legată de sarazini. Andronikos fusese trimis de către împăratul Manuel ca să o aducă la Constantinopol pe „la reine Theodore de Jherusalem, qui se seurs estoit”. Dar pe drum, Andronikos a siluit-o pe regină, după care a fugit dimpreună cu ea la Konya, în țara sarazinilor („l'en mena a force au Coine, as Sarrasins”) ²⁴⁶. Aceasta este, bineînțeles, o poveste născocită de Robert de Clari, probabil pe baza poveștii Lucreției violate de Sextus Tarquinius²⁴⁷. Trebuie luat în seamă și faptul că, mai târziu, sultanul de Konya, auzind despre faptele cruciaților de la Constantinopol aflați de partea lui Alexios, le cere ajutorul pentru recuperarea puterii de la fratele său, ce-i luase și pământul și senioria de Konya („me tere et me seignorie de Coine”) ²⁴⁸. Sultanul făcea apel la însuși principiul în baza căruia cruciații porniseră să cucerească orașul Constantinopol: dacă le-a mers așa de bine în încercarea de a-l repune pe Alexios în drepturile sale, de ce n-ar face același lucru și pentru Kai-Khusrau? În plus, continuă Robert de Clari, sultanul promise că va trece la creștinism dimpreună cu oamenii săi și că le va da cruciaților din belșug din averea sa. Cererea sa fu însă respinsă deoarece, susțineau cruciații, „ei încă mai trebuie să fie plătiți de către împărat (e vorba de Alexios al IV-lea Angelos) și ar fi periculos să părăsească orașul (Constantinopol) tocmai acum, iar ei oricum n-ar îndrăzni să o facă” ²⁴⁹. Cruciații, după cât se pare, n-aveau nevoie de averea lui Kai-Khusrau (și nici de trecerea lui la creștinism), căci sperau să primească mult mai mult de la Constantinopol. Acest episod se aseamănă izbitor cu cel în care Ioniță, căutând recunoașterea titlului său de rege al Vlahiei, s-a oferit pe sine însuși ca vasal al cruciaților, promițând și un ajutor militar de 100.000 oșteni²⁵⁰. În același timp, episodul cu Ioniță cerând să fie recunoscut de către cruciați seamănă cu un altul, de aceeași factură, din *Istoria* lui Honiates. Potrivit lui Honiates, Ioniță trimise o solie de pace și de prietenie la cruciați, care însă l-au respins, ba chiar i-au cerut să li se adreseze așa cum un servitor se adresează stăpânului lui, „punându-l în acest fel la locul lui. Altminteri, ei vor porni cu armele împotriva lui și vor pustii Mysia ..., căci el se ridicase împotriva stăpânilor săi romei” ²⁵¹. După cum observa Boris Todorov, faptul că oferta lui Ioniță a fost respinsă din cauză că el se răscolise împotriva stăpânilor săi romei sugerează că, de fapt, cruciații îl priveau cu același dispreț cu care le priviseră și bizantinii pe căpeteniile vlahilor. Versiunea

pentru violența cruciadei, și cine nu. În întreaga carte a Susannei Throop, nu am găsit absolut nicio referință nici la Henri de Valenciennes, nici la Borilă sau la vlahi.

²⁴³ PRINZING 1972: 121 cu nota 9; CRISTEA 2002: 244-245.

²⁴⁴ Aici este vorba, cu alte cuvinte, de o aluzie la un pasaj din Ezechiel 7: 14: „Sunăți mereu din trâmbiță și pregătiți tot, dar nimeni nu va porni la luptă, fiindcă mânia mea este împotriva întregii mulțimi”.

²⁴⁵ Clari, *Conquête*, 21, in DUFOURNET 2004b: 76. Sarazinii îl prind și pe Alexios, după care li se cere să-l elibereze (Clari, *Conquête*, 26, p. 88). Ei urmăresc flota cruciată de la Tir, dar sunt uciși, căci uitaseră să-și ia armele. Tot ei sunt cei cu care împăratul Bizanțului nu va încheia niciodată pace (este vorba de împăratul Herakleios, căruia Robert de Clari îi atribuie o statuie ecvestră din Constantinopol; Clari, *Conquête*, 87, in DUFOURNET 2004b: 176).

²⁴⁶ Clari, *Conquête*, 20, in DUFOURNET 2004b: 74.

²⁴⁷ ROUZIÈS-LÉONARDI 2012: 169.

²⁴⁸ Clari, *Conquête*, 52, in DUFOURNET 2004b: 128. Sultanul fără nume e desigur Kai-Khusrau I (1192-1196, 1205-1211), fiul mai mic al lui Kiliç Arslan al II-lea, fiu pe care Robert de Clari îl considera ca adevăratul moștenitor la tron (“drois oirs”) împotriva fratelui său Suleiman Șah.

²⁴⁹ Clari, *Conquête*, 52, in DUFOURNET 2004b: 128.

²⁵⁰ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144. Paralela dintre cele două episoade a fost pentru prima dată sesizată de către KINOSHITA 2006: 145-155.

²⁵¹ VAN DIETEN 1975: 613. Vezi CANKOVA-PETKOVA 1976: 52; PECICAN 2010: 75-77.

evenimentelor pe care o găsim la Honiates trebuie deci să fie preferată celei din Robert de Clari, acesta din urmă nefăcând de fapt decât să adapteze narațiunii sale o poveste pe care o va fi aflat-o de la informatorii săi din Constantinopol²⁵². Merită să ne oprim pentru un moment asupra detaliilor pe care Robert de Clari le-a adăugat poveștii, presupunând, firește, că aceste detalii nu se aflau deja în versiunea informatorilor constantinopolitani. La Honiates, Ioniță nu cere nimic, ci numai caută să-și facă prieteni și, foarte probabil, aliați. La Robert de Clari, el vrea recunoașterea titlului de rege. Acest detaliu trebuia adăugat ca explicație a faptului că mai departe în narațiunea sa, Robert de Clari ne spune că Ioniță a obținut de la papă atât titlul de rege, cât și coroana²⁵³. El vrea, cu alte cuvinte, să ne spună că în vreme ce „baronii armatei” l-au tratat pe Ioniță ca pe un uzurpator, papa l-a recunoscut drept rege. Aroganța cruciaților va avea urmări nefericite, căci Ioniță n-a uitat jignirea ce i s-a adus și s-a răzbnat pe cruciați în bătălia de la Adrianopol („che fu molt grand deus et molt grans damages”)²⁵⁴.

Dar paralela dintre Honiates și Robert de Clari merge încă și mai departe. Amândoi îi acordă lui Ioniță un epitet, anume „Mysianul” la Honiates și „Vlahul” la Robert de Clari. La Clari, Ioniță fusese un sergent („serjans”) de-al împăratului, având în grijă sa o fermă de cai a acestuia. Din această cauză, el trebuia să se prezinte la curte, dinaintea împăratului, în fiecare an. În timpul ultimei sale vizite la Constantinopol, el a fost lovit peste față de către un curtean (fie un eunuc, fie un ușier) și furios nevoie mare, el a părăsit curtea imperială pentru a porni răscoala împotriva împăratului, dimpreună cu vlahii și cumanii săi²⁵⁵. Avem de a face, bineînțeles, cu o variațiune pe tema poveștii lui Petru și Asan, așa cum apare ea la Honiates.²⁵⁶ După cum arăta Phaidon Malingoudis, există cel puțin trei puncte comune în aceste două povestiri, ceea ce ar însemna că Robert de Clari a aflat de aceste evenimente din Constantinopol, în timpul șederii sale în oraș (iulie 1203 - primăvara 1205)²⁵⁷. Mai întâi, eroul (Asan pentru Honiates, Ioniță la Robert de Clari) este insultat și lovit peste față (cu un bici, potrivit lui Robert de Clari, care se gândea, probabil, că Ioniță avea în grijă o fermă de cai). Eroul apoi părăsește curtea imperială cu o falcă în cer și cu una în pământ și se apucă să pună la cale răzmerița. Cu alte cuvinte, povestea e menită a explica răscoala vlahilor cu ajutorul celor întâmplare în tabăra imperială de la Kypsela (pentru Honiates) sau la curte (pentru Robert de Clari). Cum se pot oare explica aceste paralele remarcabile dintre Honiates și Robert de Clari? O legătură nemijlocită iese din discuție, pentru că este imposibil de demonstrat că Robert de Clari ar fi citit *Istoria* lui Honiates, având în vedere mai ales că el se afla în Franța la vremea la care Honiates își încheia opera. Este de crezut, tocmai de aceea, că Honiates nu a inventat aceste povești, ci că, mai degrabă, informația lui se bazează pe anecdote sau zvonuri ce circulau printre locuitorii orașului Constantinopol, înaintea cuceririi sale de către cruciați pe 8 aprilie 1204²⁵⁸. Din aceste povestiri va fi aflat deci Robert de Clari despre începutul răscoalei vlahilor și despre felul în care oferta lui Ioniță fusese respinsă de către cruciați²⁵⁹.

²⁵² TODOROV 2007: 202; MĂRCULEȚ 2008a: 32. Faptul că Robert de Clari pomenește de respingerea ofertei lui Ioniță de către cruciați arată că aceștia din urmă moșteniseră ideea bizantină, potrivit căreia Petru și Asan uzurpaseră puterea imperială, de vreme ce pământurile lor aparțineau de fapt Imperiului. Vezi MADGEARU 2014: 122. Ce-i drept, și Robert de Clari știe că țara lui Ioniță a fost cândva „une tere qui est du demaine l'empereur” (Clari, *Conquête*, 64, in DUFOURNET 2004b: 142).

²⁵³ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144.

²⁵⁴ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144.

²⁵⁵ Clari, *Conquête*, 65, in DUFOURNET 2004b: 144.

²⁵⁶ VAN DIETEN 1975: 369; MEČEV 1979: 38-39.

²⁵⁷ MALINGOUDIS 1980: 84-85 cu nota 101. Mai există și alte episoade similare în *Istoria* lui Honiates și, respectiv, cronică lui Robert de Clari, dintre care merită amintită căderea lui Andronikos Komnenos în mâinile lui Isaac Angelos („Kysrac”) sau răscoala lui Branas și înfrângerea lui de către Conrad de Montferrat.

²⁵⁸ Având în vedere asemănările frapante dintre povestirile lui Robert de Clari și, respectiv, Honiates, se prea poate ca ele să fi circulat mai întâi pe cale orală, înainte ca cel dintâi să fi auzit de ele. Ca atare, aceste povestiri nu se deosebeau prea mult de versiunea evenimentelor pe care o găsim la Honiates. Acesta din urmă, cu alte cuvinte, n-a alterat povestirile atunci când le-a integrat narațiunii sale, în ciuda manipulării foarte iscusite a citatelor homerice și biblice și în pofida unui elaborat arsenal retoric.

²⁵⁹ SCHREINER 2000: 238 a observat că până și descrierea orașului nu se bazează pe mărturia unui martor ocular (propria experiență în Constantinopol a lui Robert de Clari), ci pe izvoare orale și chiar scrise. STABILE 2010: 40-41 crede că betacismul numelor vlahilor și al țării lor în limba franceză (Blachi, în loc de Vlachi și Blachia, în loc de Vlachie) indică izvoare scrise, nu orale. Pe de altă parte, Robert de Clari este un adevărat istoric, căci, spre deosebire de Villehardouin și de Henri de Valenciennes, el adună informația ce-i stă la dispoziție pentru a reconstitui trecutul. Vezi PAUPHILET 1931: 290; SCHREINER 2000: 350: „Er stützt sich ... sowohl auf schriftliche als auch auf mündliche Hinweise und ist hier ein wichtiges Zeugnis für konstantinopolische Mentalität und Volkskultur.”

Dar de ce avea nevoie Robert de Clari de asemenea povestiri? La prima vedere, motivul pentru care el a inclus „incidentul de la Kypselă” în cronică sa a fost, ca și la Honiates, de a arăta cum a început răscoala vlahilor, din cauza căreia Vlahia a devenit o mare putere regională. Povestea felului în care Ioniță a fost respins de cruciați este, în mod vădit, menită a explica dezastrul de la Adrianopol. Spre deosebire de Villehardouin, Robert de Clari pune această usturătoare înfrângere pe seama pedepsei divine pentru purtarea arogantă a baronilor vizavi de „cei săraci din armată” („Ensi faitement se venja Damedieus d’aus pour orguel et pour le male foi qu’il avoient portee a la povre gent de l’ost”), ca și pentru gravele păcate săvârșite în Constantinopol după cucerirea orașului²⁶⁰. Spre deosebire de Henri de Valenciennes, Robert de Clari îi consideră pe vlahi nu drept dușmani ai Bisericii, ci drept unelte de care Dumnezeu se folosește pentru a-i pedepsi pe păcătoși. De unii singuri și pentru ei înșiși, vlahii nu au nici un fel de importanță. De aceea, Robert de Clari îi amintește numai de câteva ori în cronică sa. Dar după ce au fost aleși de către Dumnezeu ca unealtă pentru a da o pedeapsă binemeritată cruciaților, vlahii nu mai pot fi trecuți cu vederea²⁶¹. Acesta este motivul pentru care la Robert de Clari, Ioniță nu prezintă niciuna din trăsăturile negative pe care i le atribuie Villehardouin: nici „trahison”, nici masacrarea fără niciun fel de milă a prizonierilor. Tot din această cauză, Robert de Clari nu pomenește nimic despre cruciada împotriva vlahilor. Dimpotrivă, în vreme ce la Henri de Valenciennes, Slav este cel care cere mâna fiicei împăratului Henric, la Robert de Clari, împăratul însuși, după ce s-a codit vreme îndelungată pe motiv că femeia nu era de viță nobilă, s’la lăsat în sfârșit convins de către baronii săi, care i-au explicat că e în interesul lui să ceară de la Borilă mâna fiicei sale vitrege. La Henri de Valenciennes, împăratul Henric o previne pe fiica sa că viitorul ei soț e “cam sălbatic”. La Robert de Clari, Borilă, deși trăiește într-o țară sălbatică („en chele sauvage tere”), își trimite fata la Constantinopol împreună cu o suită foarte numeroasă și cu o impresionantă zestre²⁶².

Ce s-a întâmplat, prin urmare, și cum se poate explica această schimbare de atitudine, de la aroganța celor care resping oferta lui Ioniță până la poziția oarecum umilitoare în care se va fi aflat împăratul Henric vizavi de Borilă? Explicația baronilor e mai bună decât orice alt comentariu: vlahii sunt acum cel mai puternic și mai temut popor din imperiu, dacă nu cumva din întreaga lume. Baronii, după cât se vede, au învățat lecția dată pe câmpul de bătălie de la Adrianopol²⁶³. În raport cu Constantinopolul, vlahii au acum o poziție simetric opusă sarazinilor²⁶⁴. Refugiații politici bizantini se pot duce fie în Vlahia, fie la Konya. Când cruciații își fac apariția sub zidurile Constantinopolului, atât căpeteniile vlahilor, cât și ale sarazinilor le solicită sprijinul. Atât Ioniță, cât și Kai-Khusrau sunt respinși, dar numai Ioniță va avea prilejul să se răzbune. În timp ce înainte și după bătălia de la Adrianopol, puterea vlahilor este într-o rapidă ascensiune, Pierre de Bracheux se hotărăște să ceară un regat pentru sine însuși, „anume în țara sarazinilor dinspre Konya, dacă va reuși s-o cucerească, și i-a fost dată, iar domnul Pierre s-a dus acolo cu toți oamenii săi, și a cucerit acel regat și s-a făcut stăpân asupra lui”²⁶⁵. Având în vedere faptul că Pierre de Bracheux este eroul favorit al lui Robert de Clari, nu este poate întâmplător că, la o dată ceva mai târzie, episodul întâlnirii sale cu vlahii și cumani a fost inserat în cronică. Pierre îi domină pe interlocutorii săi, atât fizic (căci e mult mai înalt ca ei), cât și intelectual (căci îi învață despre semnificația legendei troiene). Acest episod este imaginea

²⁶⁰ Clari, *Conquête*, 112, in DUFOURNET 2004b: 208. Vezi DEMBOWSKI 1963: 99; KINOSHITA 2006: 171 recunoaște în această observație germenii unei conștiințe de clasă care vor fi rezultat din împărțirea prăzii.

²⁶¹ VARVARO 1989: 1425: „Né so vedere come... Robert avrebbe potuto tacere di Valacchi e Cumani dopo che la bataglia di Adrianopoli (1205) aveva mostrato la loro forza, costando la libertà e la vita a Baldovino I”.

²⁶² Clari, *Conquête*, 116-117, in DUFOURNET 2004b: 210, 212. Scena în care „Burus” e pe punctul de a-i executa pe solii împăratului Henric veniți să-i pețească fata, dar se răzgândește atunci când află motivul venirii lor, este de o fină ironie care scoate în evidență „sălbăția” lui Borilă.

²⁶³ De aceea se și spune că Vlahia este „une molt fort tere qui toute est enclose d’une montaignes”. Poziția impregabilă a țării lui Ioniță nu este totuși singurul motiv de a aminti munții ce o înconjoară, prin care n-ar trece decât o singură strămtoare. Potrivit lui STABILE 2010: 55, muntele sau munții menționați de Villehardouin și de Robert de Clari aveau o valoare simbolică ce li se acordase în literatura apocaliptică. În profețiile lui Merlin de la sfârșitul secolului al XIII-lea acești munți apar în legătură cu o catastrofică invazie a ismailitenilor în Vlahia, urmată apoi de o ploaie de foc.

²⁶⁴ În poemul epic *Doon de Mayence* din secolul al XIII-lea, Bulgaria (Bougerie) „marche a l’Amustant et au roi de Blasquie”. Vezi GUESSARD 1859: 345. „Amustant” în limba franceză veche (cuvânt derivat din cuvântul arab “al-musta”) se referă la guvernatorul unei țări musulmane, adică la un emir.

²⁶⁵ Clari, *Conquête*, 111, in DUFOURNET 2004b: 206.

în oglindă a povestirii lui Robert de Clari despre cum Pierre de Bracheux a cucerit pământurile din partea sultanatului de Konya. Nu poate fi deloc întâmplător că, deși violează ordinea cronologică a narațiunii, acest episod a fost introdus imediat după scena împărțirii Imperiului între cruciați.

Nu poate de asemenea să fie o pură întâmplare faptul că tema acestui episod este legenda troiană. În decursul ultimului sfert al secolului al XII-lea, unii membri ai elitei intelectuale de la Constantinopol au început să se „jocă” cu ideea originii romane a vlahilor, probabil din cauza faptului că istoria Romei republicane și imperiale se bucura la vremea aceea de o mare popularitate. După părerea mea, prin intermediul coloniei latine din Constantinopol, această idee a ajuns și la Roma, unde a fost folosită ca argument în corespondența dintre papa Inocențiu al III-lea și Ioniță. Cu toate acestea, nici Honiates și nici cronicarii cruciadei a IV-a nu par a ști ceva despre originea romană a vlahilor. Tăcerea lor în această privință e cu atât mai însemnată cu cât o privim în contextul răspândirii acestei idei dincolo de cercurile intelectuale din capitala imperiului. Un exemplu concludent se găsește într-un document din cancelaria lui Ioan Apokaukos, episcop de Naupaktos (1199-1233). Documentul este datat în 1222 și se referă la plângerea unui anume Simion Sgouropoulos împotriva unui om numit Constantin Avrilionis, care este acuzat că ar fi siluit-o pe Blasia, fiica mai mică a lui Simion, pe care mai apoi l-ar fi bătut și rănit. Complici la această crimă ar fi fost „oamenii săi” („meth'homogenous laou”), căci Avrilionis, ni se spune, este „un colonist de-al romanilor” cărora li se spune astăzi vlahi („Rōmaiōn apoikos, onoma Konstantinos, Blachous touto to genos o kairos ōnomasen anthropos”)²⁶⁶. În ciuda tonului sarcastic, avem de a face cu un caz de etalare a unor cunoștințe de istorie, aidoma lui Kinnamos. Paralela cu Kinnamos este de altfel uimitoare. Și într-un caz și în celălalt, e vorba de coloniști. De asemenea, în ambele cazuri, vlahii sunt prezentați ca fiind coloniștii înșiși, nu urmașii lor. Cu alte cuvinte, vlahii sunt puși pe picior de egalitate cu romanii, într-o manieră directă, chiar dacă nu explicită. Nu e ușor de stabilit dacă referința la „colonistul romanilor” se găsește în actul plângerii lui Simion Sgouropoulos sau a fost adăugată minutei înfățișării la curtea de judecată fie de către Ioan Apokaukos, fie de către altcineva din cancelaria sa. Nevoia unei apoziii care să explice că „vlahi” este numele celor care altădată erau cunoscuți drept romani pare să încline balanța în favoarea celei de-a doua posibilități. În orice caz, documentul demonstrează că ideea originii romane a vlahilor mai era încă „la modă” la începutul secolului al XIII-lea. De ce nu apare ea atunci la cronicarii cruciadei a IV-a?

ECOUL DISCUȚIILOR INTELECTUALE DE LA CONSTANTINOPOL

Papa Inocențiu al III-lea se va fi gândit poate că, pomenindu-i lui Ioniță de originea romană a poporului său, îl va convinge să accepte primatul bisericii Romei. El va fi aflat desigur despre originea romană a vlahilor de la latinii din Constantinopol, care, la rândul lor, vor fi auzit despre aceste lucruri din discuțiile intelectuale și politice cu membrii elitei bizantine din capitala imperiului²⁶⁷. Cu toate acestea, în atmosfera politică creată după cucerirea orașului de către cruciați, ideea potrivit căreia vlahii ar avea strămoși romani a căpătat o cu totul altă semnificație. În urma bătăliei de la Adrianopol, o asemenea idee nu putea decât să-i dea apă la moară lui Ioniță și pretențiilor lui politice, cu atât mai mult cu cât el obținuse, între timp, o coroană de la papă. Numai Robert de Clari menționează acest din urmă fapt, deși atât Villehardouin, cât și Henri de Valenciennes trebuie să fi avut cunoștința de cele întâmplate, căci amândoi povestesc despre evenimente ce au avut loc la finele anului 1204. Până și Clari nu aduce vorba despre încoronarea lui Ioniță de către papă decât pentru a scoate în evidență și a condamna purtarea arogantă a

²⁶⁶ BEES 1971-1974: 60-62; NĂSTUREL 1979: 119. LAMPROPOULOS 1988: 271; KATSAROS 2011. Potrivit lui Latsios, *Konstruktion der Vlachen*, p. 208, numele de Avrilionis este o remarcă sarcastică la adresa poporului lui Constantin, foarte probabil o aluzie la împăratul Aurelian (270-275) în timpul căruia provincia Dacia de la nord de Dunăre a fost abandonată. Vlahii din Epir apar în același timp (anii '20 ai secolului al XIII-lea) și în documentele cancelariei arhiepiscopului de Ohrid, Dimitrie Homatenos, dar fără nicio mențiune a originii lor romane. Vezi PRINZING 2009. Nu se pomeneste nimic despre originea romană a vlahilor nici în actele emise de către Ștefan Nemanja în folosul mănăstirii Hilandar (1198-1199) și de către fiul său, Ștefan Prvovenčani („Primul-Încoronat”), în folosul mănăstirii Žiža (1220), cele mai vechi izvoare non-narative scrise în limba slavonă care îi pomenesc pe vlahi. Vezi DRAGOMIR 1959: 17-18.

²⁶⁷ Unul din informatorii papei va fi fost Pretextatus, care este pomenit în trei scrisori ca trăind la Constantinopol dimpreună cu soția sa, o unguroaică pe nume Sibilă (Inocențiu al III-lea, *epp.* 114, 115 și 140, în HAGENEDER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993: 226, 227, 231). PRINZING 2002: 167 cu nota 105 atrage atenția asupra faptului că Pretextatus a fost curierul prin care scrisorile papei au ajuns la Ioniță (și vice-versa) în primii ani ai corespondenței lor.

“baronilor armatei”, care au respins cererea lui Ioniță și oferta lui de ajutor militar. Deși Clari trebuie să fi știut despre relațiile dintre Ioniță și Inocențiu al III-lea, el nu suflă o vorbă despre originea romană a vlahilor. Nici Villehardouin și nici Henri de Valenciennes n-au nimic de spus pe această temă, ceea ce nu poate surprinde, având în vedere că la ei vlahii și căpeteniile lor, Ioniță și Borilă, arată mai mult ca niște barbari decât la Robert de Clari. Pe de alt parte, la mijloc va fi fost și un alt construct ideologic care i-a împiedecat probabil pe cronicarii cruciadei a IV-a să comenteze pe marginea ideii potrivit căreia vlahii se trăgeau din nobilii romani. La începutul secolului al XIII-lea, acest construct, bazat pe legenda troiană, lega gloriosul trecut roman de francezi și nu de vlahi²⁶⁸. Ce-i drept, în poemele sfârșitului de secol XII, precum *Eneas*, despre care s-a crezut mult timp că este o versiune în franceza veche a *Aeneidei* lui Virgil, sau *Roman de Troie* al lui Benoît de Sainte-Maure, accentul cade mai puțin pe Roma și mai mult pe Troia. Dar ideea lui Virgil, potrivit căreia romanii erau urmașii Troiei, era pe deplin acceptată și destul de răspândită în literatura franceză veche din jurul anului 1200²⁶⁹. În același timp, însă, Troia era legată de Franța medievală, iar troienii erau înfățișați drept strămoși ai francezilor, ca, de pildă, în miniaturile unuia dintre cele mai vechi manuscrise ale poemului *Roman de Troie*²⁷⁰. A reinventa patria de origine este tocmai motivul pentru care episodul întâlnirii dintre Pierre de Bracheux, vlahi și cumani a fost inserat în cronică la Robert de Clari. Nici Pierre și nici vlahii nu pomenesc de romani, ba mai mult, chiar dacă vlahii par a cunoaște legenda troiană, ei nu se folosesc de acest prilej pentru a se revendica drept adevărații urmași ai Troiei, în baza originii lor romane. Pe de altă parte, așa cum arăta Theresa Shawcross, argumentul lui Pierre de Bracheux privitor la originea troiană a cruciaților (francezi) este menit a justifica cel de-al doilea asalt asupra Constantinopolului²⁷¹. Dat fiind că vlahii îl întrebă pe Pierre de Bracheux de ce au venit cruciații în țara vlahilor, mi se pare că motivul pentru care acest episod a fost inserat în cronică la Robert de Clari are ceva de a face cu ideea originii romane a vlahilor. Pentru a contracara un asemenea argument, Pierre de Bracheux invocă legenda troiană, mutând astfel accentul de pe Roma pe Troia. Romanii nu sunt deci pomeniți în acest episod, pentru că troienii sunt înfățișați drept strămoși ai cruciaților (francezi)²⁷². Episodul întâlnirii dintre Pierre de Bracheux, vlahi și cumani nu poate desigur servi drept indiciu al mentalităților și aspirațiilor politice ale cruciaților, dar el este probabil o mărturie indirectă despre cât de răspândită și de puternică din punct de vedere politic era ideea originii romane a lui Ioniță și a vlahilor săi.

Această idee s-a născut în secolul al XII-lea în mediul cultural al intelectualilor bizantini de la Constantinopol. Ea lipsește totuși din opera lui Niketas Honiates, cel mai amplu izvor referitor la vlahi dintre toate cele studiate în acest articol. Absența oricărei mențiuni a originii romane a vlahilor se află probabil în legătură cu schimbarea climatului politic în care Honiates și-a scris *Istoria*²⁷³. Una din cele mai dezbătute probleme ce defineau acel climat era redefinirea romanității în urma cuceririi orașului Constantinopol de către cruciați și apariția statelor bizantine, în special a Imperiului de la Niceea, unde Honiates și-a trăit ultimii ani de viață, ca refugiat de la Constantinopol. Obiectul dezbaterilor era mai mult identitatea politică decât istoria romană, dar în orice caz nu mai era loc în acel context de originea romană a vlahilor, cu atât mai mult cu cât, între timp, această idee fusese adusă în discuție de către papă, care aprobase cucerirea Constantinopolului, iar Ioniță recunoscuse primatul bisericii Romei. Toate acestea au eliminat chestiunea originii romane a vlahilor de pe agenda politică a lui Honiates și, probabil, a oricărui alt

²⁶⁸ BAUMGARTNER 1982: 13.

²⁶⁹ CROSSLAND 1934; PETULLÀ 1968. Relația dintre *Aeneida* și *Eneas* este însă mult mai complicată. Vezi MORA 1996; AGRIGOROEI 2011: 262-266. Sigur este însă faptul că poetul anonim francez știa că subiectul *Aeneidei* era cum a luat ființă Roma. PETIT 2002: 201 observa că poetul francez enumeră pe regii Romei în aceeași ordine în care apar și la Virgil și că unora dintre cititorii săi *Eneas* trebuie să le fi părut a fi un adevărat tratat *De viris illustribus Romae*. ELEY 1991: 32 face un pas și mai departe atunci când susține că referința la limba latină (limba în care Lavinia și-a scris declarația de dragoste față de Eneas) este „în mod limpede menită a sublinia faptul că Italia Laviniei este sortită să devină leagănul civilizației romane”.

²⁷⁰ MORRISON 2011. Pentru o privire scurtă asupra legăturii dintre legenda troiană și francezi, vezi BOUDREAU 1997.

²⁷¹ SHAWCROSS 2003: 128.

²⁷² Interesul lui Robert de Clari pentru legenda troiană rezultă cu pregnanță din capitolul 40 al cronicii sale, unde „marea Troie” este plasată la „Bouke d’Ave” de la intrarea în strămoșii Sf. Gheorghe. Pentru legătura dintre Troia și cruciați, vezi BEAUNE 1985: 45-48.

²⁷³ Când îi numește pe vlahi „mysieni” (de la numele provinciei Moesia inferior), Honiates nu vrea să sublinieze originea lor romană, ci pur și simplu să folosească un termen arhaic, prin care să-și etaleze cunoștințele de istorie, tot așa cum folosește *Pannonnes* pentru unguri și „sciți” pentru cumani.

refugiat de la Constantinopol care îi împărtășea vederile politice. Contemporanul său, Ioan Apokaukos, nu avea însă niciun motiv să gândească în același fel sau să se oprească de la a-și etala cunoștințele de istorie romană. Un fost membru al elitei intelectuale din Constantinopol, ca și Honiates, Apokaukos trăia la acea vreme într-un alt stat bizantin, Epirul, unde nu pare să fi existat niciun fel de discuții cu privire la redefinirea romanității ca reacție la Imperiul Latin de la Constantinopol. Pe de altă parte, anumite elemente semnificative din descrierea vlahilor la Honiates apar și în cronica lui Robert de Clari, în special ideea potrivit căreia răscoala vlahilor a pornit de la lovitură pe care Ioniță a primit-o de la un curtean și că el a fost respins de către cruciați atunci când le-a oferit ajutor militar împotriva Bizanțului. Acest din urmă detaliu este asemănător și informației care apare în cronica lui „Ansbertus” despre Petru, în relațiile sale cu împăratul Frederic Barbarossa. Astfel de legături între texte ne îndeamnă să credem că vlahii erau un subiect aparte de conversație printre locuitorii Constantinopolului în ajunul cuceririi orașului de către cruciați. Publicul lui Honiates de la Niceea va fi recunoscut cu ușurință acest subiect. Ceși drept, nu toate detaliile privitoare la vlahi care apar în *Istoria* lui Honiates se regăsesc și la Robert de Clari, care se bizuie și pe alte izvoare. De pildă, Clari nu are nici un fel de cunoștințe despre vlahii posedăți de demoni, iar despre uciderea lui Ioniță de către Sf. Dimitrie el va fi aflat de la Salonic și nu de la Constantinopol²⁷⁴. În afară de aceasta, niciunul din detaliile imaginii vlahilor la Honiates nu apare nici la Villehardouin, nici la Henri de Valenciennes, cu toate că a spune despre Ioniță și Borilă că nu sunt decât niște trădători ar putea trece drept o *interpretatio Latina* a ideii potrivit căreia vlahii nu sunt demni de niciun fel de încredere și complet lipsiți de credință, idee care apare deja la Kekaumenos. Niciunul dintre cei trei cronicari ai cruciadei a IV-a nu-i descrie pe vlahi coborând din munți, dar acest detaliu al imaginii oferite de Honiates apare și în cartea de călătorii a lui Benjamin de Tudela. Și acest detaliu își are deci originea în mediul constantinopolitan de unde l-a preluat Honiates. Ne putem întreba prin urmare de unde va fi aflat autorul descrierii vlahilor din *Sefer Masa’oth* despre faptul că ei „nu țin cu tărie la religia creștinilor”, dar acest amănunt pare a fi un ecou al „scenei posedăților” din *Istoria* lui Honiates și al afirmației împăratului Henric din cronica lui Henri de Valenciennes, potrivit căreia vlahii sunt dușmanii Bisericii²⁷⁵. Altfel spus, anumite detalii privitoare la vlahi care apar în unele texte examinate în acest articol nu sunt decât rezultatul distorsiunii subiectelor de conversație de la Constantinopol. Amplificarea și întărirea acestor idei despre vlahi au fost supuse nu numai unui proces de transmisiune și repetiție, ci și unei alterări considerabile. La Constantinopol, atât înaintea, cât și după cucerirea orașului de către cruciați, ecoul discuțiilor intelectuale despre vlahi se va fi răspândit în mai multe direcții, aidoma știrilor de astăzi, preluate de la o agenție la alta, fiecare dintre ele adăugând ori modificând câte ceva, dar fără referire la realitate sau la alte puncte de vedere (fenomen cunoscut sub denumirea de „echo chamber”)²⁷⁶. Ne putem la rigoare imagina că unii dintre bizantinii care au rămas în Constantinopol după cucerirea orașului și-au auzit propriile păreri repetate în versiuni schimbate potrivit intereselor, modului de a gândi și, bineînțeles, prejudecăților noilor stăpâni. Orice tentativă de a izola o anumită fază în procesul construcției istorice a imaginii vlahilor balcanici este prin urmare iluzorie. Materialul examinat în acest articol nu este, din mai multe puncte de vedere, îndeajuns de satisfăcător: subiectul vlahilor a fost rescris de mai multe ori în decursul a 150 de ani. Dar ca măsură istorică a modului în care erau percepuți vlahii, în general, acest material este mai mult decât suficient. În ciuda absenței „de la dosar” a unor piese importante, se întrevede destul de clar mecanismul prin care idei similare au fost permanent repuse în circulație în interiorul aceleiași „echo chamber”, fără vreun interes real pentru înțelegerea adevăraților vlahi ai vremurilor respective. De cele mai multe ori, vlahii din izvoarelor scrise

²⁷⁴ Cronica lui Robert de Clari este cel mai vechi izvor ce menționează această minune a Sf. Dimitrie. Minunea mai este menționată și în cronica lui Alberic, un călugăr cistercian de la mănăstirea Trois Fontaines din Champagne. Vezi PERTZ 1874: 886. Alberic a murit în jurul anului 1252, ceea ce înseamnă că trebuie să datăm cronica lui înainte de acest an. La Alberic, Sf. Dimitrie îl ucide pe Ioniță, dar nu se precizează arma cu care l-a omorât. Potrivit TĀPKOVA-ZAIMOVA 2005: 222-223, cel mai vechi și mai detaliat izvor grec privitor la această minune este discursul în cinstea Sf. Dimitrie scris de Ioan Staurakios în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

²⁷⁵ SPINEI 2013: 194 pune până și informația despre vlahi ce se găsește în cronica lui Mihai Sirianul (sub red. J.-B. Chabot, vol. 3, E. Typographeo Reipublicae, Paris, 1905, p. 204) tot pe seama mediului cultural de la Constantinopol.

²⁷⁶ Potrivit acestei analogii, o încercare de a reconstitui imaginea „reală” a vlahilor din asemenea izvoare nu se deosebește cu nimic de încercarea de a reconstitui motivațiile protestatarilor de pe Euromaidanul din Kiev pe baza știrilor colportate de agențiile și posturile de televiziune din Rusia ori a canalelor de propaganda rusească din Europa de vest și din Statele Unite.

slujesc altor scopuri, ca de exemplu găsirea unor explicații credibile fie pentru decăderea Imperiului sub împărăția dinastiei Angelos, fie pentru dezastrul de la Adrianopol. Căpeteniile vlahe apar pentru moment pe scenă în lumina reflectoarelor pentru a-și formula doleanțele – o coroană regală ca cea a vechilor țări bulgari, pentru Ioniță, sau mâna unei prințese latine, pentru Slav. În astfel de cazuri, accentul se poate deplasa pentru scurtă vreme asupra unor chestiuni de mai mare importanță pentru alții (și nu neapărat pentru vlahi ori pentru căpeteniile lor), ca de exemplu originea romană a vlahilor, în cazul lui Ioniță, ori faptul că Slav era, de fapt, „cam sălbatic”. Până și împăratul Henric se codește să ceară mâna fiicei vitrege a lui Borilă, căci, ca și Slav, ea nu e decât o femeie de joasă speță dintr-o țară sălbatică. Dar până la urmă, împăratul își ia inima în dinți și, urmând sfatului baronilor săi, trimite solie la Borilă. Motivul pentru care împăratul s-a hotărât să lase deoparte orice prejudecăți de ordin etnic și social este că, după Adrianopol, vlahii au devenit „le plus fort gent et le plus doutee de l’empire ne de le tere”. Când istoria dă buzna în agenția de știri, e timpul să privim realitatea drept în față²⁷⁷.

BIBLIOGRAFIE

- ADLER 1907a Adler, M. N., *Sefer masa’ot shel R. Binyamin*, Henry Frowde, London.
- ADLER 1907b Adler, M. N. (trad.), *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, Philipp Feldheim, New York.
- AGRIGOROAIEI 2011 Agrigoroaiei, V., *Histoires des traductions en français au XIIe siècle*, teză de doctorat la Universitatea din Poitiers, Poitiers.
- AGRIGOROAIEI 2009 Agrigoroaiei, V., *The Vlachs and the Troubadour. Brief Analysis of Three Poems by Raimbaut de Vaqueiras*, in: RESEE, 47, 55-74.
- ALEXIOU 1986 Alexiou, M. *The Poverty of Écriture and the Craft of Writing: Towards a Reappraisal of the Prodromic Poems*, in: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 10, 1, 1-40.
- ANDONOV 2008 Андонов, К., *Военното дело и войската на българите в представите на Жофроя дьо Вилардуен, Робер дьо Клари и Анри дьо Валансиен*, in: Вачкова, В., Степанов, Ц. (eds.), *Отпята vincit amor. Юбилеен сборник на НГДЕК в чест на проф. Василка Тъпкова-Займова*, Университетско Издателство “Св. Климент Охридски”, София, 363-384.
- ARMBRUSTER 1993 Armbruster, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Ed. enciclopedică, București, 1993.
- BAKIRTZIS 2002 Bakirtzis, Ch., *Pilgrimage to Thessalonike: the Tomb of St. Demetrius*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 175-192.
- BAKIRTZIS 1990 Bakirtzis, Ch., *Byzantine Ampullae from Thessaloniki*, in: R. Ousterhout (ed.), *The Blessings of Pilgrimage*, University of Illinois Press, Urbana, 140-149.
- BĂNESCU 1932 Bănescu, N., *Un problème d’histoire médiévale: creation et caractère du Second Empire Bulgare (1185)*, Ed. Cartea Românească, București.
- BARNEA 2001 Barnea, I., *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, in: Nicolae, E. (ed.), *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Studii, comunicări și note*, Ed. Enciclopedică, București, 103-108.
- BARTUSIS 2012 Bartusis, M., *Land and Privilege in Byzantium. The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge/New York.
- BASEU-BARABAS 1996 Baseu-Barabas, T., *Das Bild des “Anderen” im Werk von Niketas Choniates. Das Beispiel von Peter und Asen*, in: *Symmeikta*, 10, 183-293.
- BAUMGARTNER 1982 Baumgartner, E., *Troie et Constantinople dans quelques textes du XIIe et du XIIIe siècles: fiction et histoire*, in: M.-C. Bancquart (ed.), *La ville. Histoires et mythes*, Institut de Français de l’Université X-Nanterre, Paris, 6-16.
- BEAUNE 1985 Beaune, C., *Naissance de la nation française*, Gallimard, Paris.

²⁷⁷ La redactarea versiunii în limba engleză a acestui articol am beneficiat de sprijinul și observațiile pertinente ale mai multor învățați: Francesco dall’Aglio, Vladimir Agrigoroaiei, Ivan Biliarski, Anthony Kaldellis, Alexandru Madgearu, Dan Ioan Mureșan, Dmitrii Polyviannyi și Victor Spinei. Tuturor le mulțumesc din inimă și pe această cale, atât pentru acribia critică, cât și pentru încurajări. Eventualele greșeli ce s-au strecurat în textul final al versiunii românești trebuie însă puse pe seama mea.

- BEER 2014 Beer, J., *In Their Own Words. Practices of Quotation in Early Medieval History Writing*, University of Toronto Press, Toronto/Buffalo/London.
- BEEES 1971-1974 Bees, N. A., *Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitzen von Naupaktos (in Aetolien)*, in: ByzJB, 21, 55-160.
- BENČEVA, PANAIOTOV 2013 Бенчева, И., Панайотов, А., *Пътуването на Бенямин от Тудела през*, in: Николов, А., Николов, Г. Н. (eds.), *Средновековият българин и "другите"*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Петър Ангелов, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", София, 197-205.
- BERKES 2011 Berkes, L., *Die Ungarn bei Niketas Choniates*, in: ActaAntHung, 51, 353-371.
- BERNARDINELLO 1978 Bernardinello, S., *In margine alla questione rumena nella letteratura bizantina del XII secolo*, in: ZborRadBeograd, 18, 99-109.
- BOGREA 1920 Bogrea, V., *Sur les Βλάχοι ὀδοῦται de Cédrenus*, in: Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, 7, 7-9, 50-54.
- BOUDREAU 1997 Boudreau, C. (eds.), *Les plus anciennes sources du mythe des origines troyennes des Français (VII-XIIIe siècles)*, in: Memini, 1, 73-117.
- BRĂȚIANU 1980 Brătianu, Gh., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Ed. Eminescu, București.
- BRATU 2007 Bratu, M. C., *L'émergence de l'auteur dans l'historiographie médiévale en prose en langue française*, teză de doctorat la New York University, New York.
- BREZEANU 1980 Brezeanu, S., *Imperator Bulgariae et Vlachiae. În jurul genezei și semnificației termenului Vlachia din titlatura lui Ioniță Asan*, in: Revista de istorie, 33, 4, 651-674.
- BREZEANU, ZBUCHEA 1997 Brezeanu, S., Zbucnea, Gh., (eds.), *România de la sud de Dunăre. Documente*, Arhivele Naționale ale României, București.
- BRUCKER 1987 Brucker, C., *Sage et sagesse au Moyen Age (XIIe et XIIIe s.). Etude historique, sémantique et stylistique*, Droz, Genève.
- BRYER 2008 Bryer, A., *Food, Wine, and Feasting*, in: Jeffreys, E. (ed.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Oxford, 669-676.
- BÜHLER 2002 Bühler, A., *Der Kreuzzug Friedrich Barbarossas 1187-1190. Bericht eines Augenzeugen*, Jan Thorbecke, Stuttgart.
- BUNDY 1986-1987 Bundy, D. D., *Het'um's La Flor des estoires de la terre d'Orient: a Study in Medieval Armenian Historiography and Propaganda*, in: Revue des Etudes Arméniennes, 20, 223-235.
- BUSI 1988 Busi, G. (trad.), *Binyamin da Tudela. Itinerario (Sefer massa'ot)*, Luisè, Rimini, 1988.
- CALDERISI 2006 Calderisi, C., *Vers et prose au Moyen Age*, in: Lestringant, F., Zink, M. (eds.), *Histoire de la France littéraire. Naissances, renaissances. Moyen Age-XVIe siècles*, Presses universitaires de France, Paris, 745-766.
- CÂNDEA 1999 Căndea, I., *Expediția militară a Bizanțului din 1166 în geneza culoarului Dunăre-Curbura Carpaților*, in: Angustia, 4, 153-155.
- CANKOVA-PETKOVA 1978 Cankova-Petkova, G., *La libération de la Bulgarie de la domination byzantine*, in: Byzantinobulgarica, 5, 95-121.
- CANKOVA-PETKOVA 1976 Cankova-Petkova, G., *A propos des rapports bulgare-francs au commencement du XIIIe siècle*, in: Bulgarian Historical Review, 4, 4, 51-61.
- CARILE 1965 Carile, A., *Partitio terrarum Imperium Romaniae*, in: Studi Veneziani, 7, 127-305.
- CHABOT 1905 Chabot, J.-B. (ed.), *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, vol. 3, Ernest Leroux, Paris.
- CHOSSON 2004 Chosson, G. A., *Chronique d'une quête inachevée: étude du significant épique et du signifié mythique dans la Conquête de Constantinople de Geoffroi de Villehardouin*, teză de doctorat la University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill.
- CHROUST 1928 Chroust, A. (ed.), *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, Monumenta Germaniae Historica Rerum Germanicarum Nova Series 5, Weidmann, Berlin.

- CHURCHILL 1979 Churchill, W. J., *The Annales barenses and the Annales Lupi Protospatharii: critical edition and commentary*, teză de doctorat de la University of Toronto, Toronto.
- CIOBANU 1986 Ciobanu, R. Ș., *Les chroniqueurs français de la IVe Croisade et les Roumains de l'aire de la latinité orientale*, in: Pascu, Ș., Ștefănescu, Ș. (eds.), *Nouvelles études d'histoire. Publiées à l'occasion du XVIe Congrès international des sciences historiques*, Stuttgart, 1985, Ed. Academiei R.S.R., București, 158-176.
- CORBELLARI 2007 Corbellari, A., *L'art narratif d'Henri de Valenciennes: de la Chronique de l'Empereur Henri au Lai d'Aristote*, in: Baudelle-Michels, S., Castellani, M.-M., Logié, Ph., Poulain-Gautret, E. (eds.), *Romans d'antiquité et littérature du Nord. Mélanges offerts à Aimé Petit*, Honoré Champion, Paris, 188-197.
- CRISTEA 2002 Cristea, O., *Epilogul Cruciadei a IV-a. Perspectiva lui Henri de Valenciennes*, in: *Revista de istorie*, 13, 1-2, 243-253.
- CROSSLAND 1934 Crossland, J., *Eneas and the Aeneid*, in: *Modern Language Review*, 29, 3, 282-290.
- CURTA 2013 Curta, F., *The Image and Archaeology of the Pechenegs*, in: *Banatica*, 23, 143-202.
- CURTA 2011 Curta, F., *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050. The Early Middle Ages*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- CURTA 2006 Curta, F., *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CURTA 2004 Curta, F., *Colour Perception, Dyestuffs, and Colour Terms in Twelfth-Century French Literature*, in: *Medium Aevum*, 73, 43-65.
- CVETKOVIĆ 2012 Цветковић, М., *Укључивање Словена и Влаха у систем византијске провинцијске организације на југу Балкана до XI века. Сличности и разлике*, in: *ZborRadBeograd*, 49, 19-41.
- CZAMAŃSKA 2004 Czamańska, I., *Problem pochodzenia Wołochów*, in: Salamon, M., Strzelczyk, J. (eds.), *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, Kraków, 327-335.
- DALL'AGLIO 2013a dall'Aglio, F., *The Interaction Between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: the Cumans and the "Second Bulgarian Empire"*, in Curta, F., Maleon, B.-P. (eds.), *The Steppe Lands and the World Beyond Them. Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 299-312.
- DALL'AGLIO 2013b dall'Aglio, F., *The Second Bulgarian Empire and the Latin Empire of Constantinople: a General Overview*, in: *Palaeobulgarica*, 37, 1, 109-117.
- DALL'AGLIO 2003a dall'Aglio, F., *Innocenzo III e i Balcani: fede e politica nei Regesta pontifici*, Università degli Studi, Napoli.
- DALL'AGLIO 2003b dall'Aglio, F., *L'immagine della Bulgaria in occidente al tempo della quarta crociata*, in: *Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica*, 5, 9-103.
- DELEHAYE 1897 Delehayé, H., *De versione latina actorum S. Demetrii saeculo XII confecta*, in: *Annalecta Bollandiana*, 16, 66-68.
- DEMBOWSKI 1963 Dembowski, P., *La Chronique de Robert de Clari. Etude de la langue et du style*, University of Toronto Press, Toronto.
- DJUVARA 1991 Djuvara, N., *Sur un passage controversé de Kekaumenos*, in: *RRH*, 30, 1-2, 23-66.
- DRAGOMIR 1959 Dragomir, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, Ed. Academiei R.P.R., București.
- DUFOURNET 2004a Dufournet, J. (ed.), *Geoffroy de Villehardouin, La conquête de Constantinople*, Flammarion, Paris.
- DUFOURNET 2004b Dufournet, J. (ed.), *Robert de Clari, La conquête de Constantinople*, Honoré Champion, Paris.
- DUFOURNET 2004c Dufournet, J., *Henri de Valenciennes et la Quatrième Croisade*, in: Herbin, J. Ch. (ed.), *Image et mémoire du Hainaut médiéval*, Presses Universitaires de Valenciennes, Valenciennes, 33-50.

- DUFURNET 1978 Dufournet, J., *Robert de Clari, Villehardouin et Henri de Valenciennes, juges de l'empereur Henri de Constantinople. De l'histoire à la légende*, in: Cazauran, N. (ed.), *Mélanges de littérature du Moyen Age au XXe siècle offerts à Mademoiselle Jeanne Lods*, Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles, Paris, 183-202.
- DUFURNET 1973 Dufournet, J. *Les écrivains de la IVe croisade. Villehardouin et Clari*, vol. 2, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris.
- DUIČEV 1942 Дуйчев, И., *Прериската на папа Иннокентия III с българите*, in: *Годишник на Софийския Университет "Климент Охридски"*, 38, 3, 3-109.
- DUPARC-QUIOC 1976 Duparc-Quioç, S. (ed.), *La Chanson d'Antioche*, P. Geuthner, Paris.
- EIDENER 1991 Eideneier, H., *Ptochoprodromos. Einführung, kritische Ausgabe, deutsche Übersetzung, Glossar*, Romiosini, Köln.
- ELEY 1991 Eley, P., *The Myth of Trojan Descent and Perceptions of National Identity: the Case of Eneas and the Roman de Troie*, in: *Nottingham Medieval Studies*, 35, 27-40.
- ELIAN, TANAȘOCA 1975 Elian, A., Tanașoca, N.-Ș. (eds.), *Izvoarele istoriei României III. Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)*, Ed. Academiei RSR, București.
- ESKENASY 1986 Eskenasy, V., *Izvoare și mărturii la evreii din România*, Hasefer, București.
- FAUVELLE-AYMAR 2013 Fauvelle-Aymar, F.-X., *Desperately Seeking the Jewish Kingdom of Ethiopia: Benjamin of Tudela and the Horn of Africa (Twelfth Century)*, in: *Speculum*, 88, 2, 383-404.
- FOSTER 1927 Foster, H. B. (ed.), *Dio's Roman History*, Heinemann/Harvard University Press, London/Cambridge, Mass.
- GILLES 2010 Gilles, E. J., "Nova Francia?": *Kinship and Identity among the Frankish Aristocracy in Conquered Byzantium*, teză de doctorat la Princeton University, vol. 1, Princeton.
- GUESSARD 1859 Guessard, F. (ed.), *Les anciens poètes de France*, vol. 2, F. Vieweg, Paris.
- GYÓNI 1952 Gyóni, M., *La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Age*, in: *Byzantinoslavica*, 12, 29-42.
- GYÓNI 1951a Gyóni, M., *Le nom de "Vlakhoi" dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, in: *ByzZ*, 44, 241-252.
- GYÓNI 1951b Гюни, М., *Влаху Барийскаго летописца*, in: *ActaAntHung*, 1, 235-245.
- GYÓNI 1945 Gyóni, M., *L'oeuvre de Kékaumenos, source de l'histoire roumaine*, in: *Revue d'histoire comparée*, 23, 98-180.
- GYÓNI 1948 Gyóni, M., *Egy vlach falu neve Anna Komnene Alexiasában*, in: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 7, 22-30.
- HAGENEDER, HAIDACHER 1964 Hageneder, O., Haidacher, A. (eds.), *Die Register Innozenz' III.*, vol. 1, Böhlau, Graz/Köln.
- HAGENEDER, MALECZEK, STRNAD 1979 Hageneder, O., Maleczek, W., Strnad, A. A. (eds.), *Die Register Innozenz' III.*, vol. 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- HAGENEDER, SOMMERLECHNER, WIEGL 1997 Hageneder, O., Sommerlechner, A., Wiegler, H. (eds.), *Die Register Innozenz' III.*, vol. 7, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- HAGENEDER, EGGER, RUDOLF, SOMMERLECHNER 1993 Hageneder, O., Egger, C., Rudolf, K., Sommerlechner, A. (eds.), *Die Register Innozenz' III.*, vol. 5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- HENDRICKX 1970 Hendrickx, B., *Recherches sur les documents diplomatiques conservés, concernant la Quatrième croisade et l'empire latin de Constantinople pendant les premières années de son existence, 1200-1206*, in: *Byzantina*, 2, 107-184.
- HERSCOVICI, PENTIUC 1987 Herscovici, L.-Z., Pentiuç, E., *References to the Carpatho-Danubian Region in Hebrew Sources of the 10th-12th Centuries*, in: *Romanian Jewish Studies*, 1, 2, 5-17.
- HIESTAND 1997 Hiestand, R. *Die Herren von Sidon und die Thronfolgekrise des Jahres 1163 im Königreich Jerusalem*, in: Kedar, B. Z., Riley-Smith, J., Hiestand, R. (eds.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Ashgate, Aldershot, 77-90.

- HINTNER 1976 Hintner, D., *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren im Spiegel der Register Papst Innozenz' III.*, St. Benno-Verlag, Leipzig.
- HÖFLER 1879 Höfler, C., *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches, der Asaniden, 1186-1257*, in: *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, 95, 229-245.
- IORGA 1968 Iorga, N., *Istoria literaturilor romanice în legăturile și dezvoltarea lor*, vol. 1, Ed. pentru literatură universală, București.
- IOSIPESCU 1994 Iosipescu, S., *Românii în cea de-a treia cruciadă*, in: *Revista Istorică*, 65, 3-4, 249-272.
- JACOBY 2008 Jacoby, D., *Benjamin of Tudela and his "Book of Travels"*, in: Herbers, K., Schmieder, F. (eds.), *Venezia incrocio di culture. Percezioni di viaggiatori europei e non-europei a confronto. Atti del Convegno, Venezia, 26-27 gennaio 2006*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 135-164.
- JACOBY 2002 Jacoby, D. *Benjamin of Tudela in Byzantium*, in: *Palaeoslavica*, 10, 1, 180-185.
- JACQUIN 1993 Jacquin, G., *Robert de Clari, témoin et contour*, in: Aubailly, J.-C., Baumgartner, E., Dubost, F., Dulac, L., Faure, M. (eds.), *Et c'est la fin pour quoy sommes ensembles. Hommage à Jean Dufournet. Littérature, histoire et langue du Moyen Age*, vol. 2, Champion, Paris, 747-757.
- KALDELLIS 2007 Kaldellis, A., *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KATSAROS 2011 Κατσαρός, Β., *Ειδήσεις για τους Βλάχους από το έργο του μητροπολίτου Ναυπάκτου Ιωάννου Αποκαύκου. Ζητήματα συμβίωσης Ρωμαϊζόντων με Ελληνίζοντες στη Μικρά Βλαχία*, in: Νιχωρίτις, Γ., Ευαγγέλου, Ε., Αθανασιάδης, Α. Γ. (eds.), *Σπαράγματα βυζαντινοσλαβικής κληρονομιάς. Χαριστήριος τόμος στον Ομότιμο καθηγητή Ιωάννη Χρ. Ταρνανίδη*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 279-305.
- KINOSHITA 2006 Kinoshita, S., *Medieval Boundaries. Rethinking Difference in Old French Literature*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- KULHÁNKOVÁ 2009 Kulhánková, M., *Ich bin auch eines schicken Mantels wert. Zum Manteltopos in der griechischen Literatur*, in: Kulhánková, M., Loudová, K. (eds.), *Έπεα πτερόεντα. Růženě Dostálové narozeninám*, Host, Brno, 191-200.
- LACERENZA 2007 Lacerenza, G., *Struttura letteraria e dinamiche compositive nel Sefer Massa'ot di Binyamin da Tudela*, in: *Materia giudaica*, 12, 1-2, 89-98.
- LACERENZA 2006 Lacerenza, G., *Appunti sulla letteratura di viaggio nel Medioevo ebraico*, in: Carbonaro, G., Casarino, M., Creazzo, E., Lalomia, G. (eds.), *Medioevo romanzo e orientale. Il viaggio nella letteratura romanze e orientali. V Colloquio Internazionale VII Convegno della Società Italiana di Filologia Romanza. Catania-Ragusa, 24-27 settembre 2003*, Rubbetino, Soveria Mannelli, 427-452.
- LAMPROPOULOU 1988 Λαμπρόπουλος, Κ., *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του*. Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1988.
- LATSIOS 2009 Latsios, S., *Die Konstruktion der Vlachen von 1640 bis 1720*, in: Reimitz, H., Zeller, B. (eds.), *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und europäische Erinnerungskultur*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 205-227.
- LĂZĂRESCU 1979 Lăzărescu, R. C., *Din nou despre vlahii din cronica lui Skylitzes*, in: *Buletinul Bibliotecii Române*, 11, 357-368.
- LAZAROU 1979 Lazarou, A. G., *La révolte des Larisséens en 1066*, in: Helly, B. (ed.), *La Thessalie. Actes de la table-ronde, 21-24 juillet 1975*, Lyon, Maison de l'Orient/Boccard, Lyon/Paris, 303-318.
- LEMERLE, GUILLOU, SVORONOS 1970 Lemerle, P., Guillou, A., Svoronos, N. (eds.), *Actes de Lavra*, P. Lethielleux, Paris.
- LINSKILL 1964 Linskill, J. (ed.), *The Poems of the Troubadour Raimbaut de Vaqueiras*, Mouton, The Hague.
- LITAVRIN 1972 Литаврин, Г. Г., *Влахи византийских X-XIII в.*, in: Гросул, Я. С. (ed.), *Юго-восточная Европа в средние века. Сборник статей*, vol. 1, Шттинца, Кишинев, 100-103.
- LITAVRIN 1956 Литаврин, Г. Г., *Восстание болгар и влахов в Фессалии в 1066 г.*, in: *VizVrem*, 11, 123-134.

- LIUBARSKII 2000 Liubarskij, I. N., *John Kinnamos as a writer*, in: Scholz, C., Markis, G. (eds.), *Πολύπλευρος νοῦς. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, K. G. Saur, München/Leipzig, 164-173.
- LONGNON 1948 Longnon, J. (ed.), *Henri de Valenciennes, Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople*, Paul Geuthner, Paris.
- LOUD 2010 Loud, G. A. (trad.), *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate, Farnham/Burlington.
- MACRIDES 1990 Macrides, R. J., *Subversion and loyalty in the cult of St. Demetrius*, in: *Byzantinoslavica*, 51, 2, 187-197.
- MADGEARU 2014 Madgearu, A., *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- MADGEARU 2013 Madgearu, A., *România și armata bizantină*, in: *Revista de istorie militară*, 1-2, 29-34.
- MADGEARU 2003-2004 Madgearu, A., *Urban unrest and centrifugal actions in Thessaly (1066)*, in: *Revista de Istorie Socială*, 8-9, 32-41.
- MADGEARU 1999 Madgearu, A., *Răscoala românilor din Thessalia (1066)*, in: *Anuar. Studii de politică de apărare și istorie militară*, 140-151.
- MAGDALINO 1993 Magdalino, P., *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MAISANO 1994 Maisano, R. (ed.), *Niceta Coniata. Grandezza e catastrofe di Bisanzio (Narrazione cronologica)*, vol. 1, Arnoldo Mondadori, Milano.
- MALINGOUDIS 1980 Malingoudis, P., *Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates*, in: *Byzantina*, 10, 51-147.
- MĂRCULEȚ 2008a Mărculeț, V. *A solicitat țarul vlaho-bulgar Ioniță Asan recunoașterea din partea latinilor în 1204? Considerații asupra începutului relațiilor Țaratului vlaho-bulgar cu cruciații apuseni în anul 1204*, in: Muntean, V. V. (ed.), *In memoriam. Εἰς μνήμην Alexandru Elian. Omagiere postumă a reputatului istoric și teolog, la zece ani de la trecerea sa în veșnicie (8 ianuarie 1998)*, Arhiepiscopia Timișoarei, Timișoara, 39-46.
- MĂRCULEȚ 2008b Mărculeț, V., *Țaratul vlaho-bulgar între Bizanțul ortodox și Occidentul catolic în timpul domniei țarului Ioniță Asan (1197-1207)*, in: *Buletinul Muzeului Militar Național*, 6, 23-38.
- MARINOW 2006 Marinow, K., *Hemus jako baza wypadowa i miejsce schronienia w okresie walk o restytucję państwowości bułgarskiej pod koniec XII i na początku XIII w.*, in: Krupczyński, P., Leszka, M. J. (eds.), *Cesarstwo bizantyńskie dzieje, religia, kultura. Studia ofiarowane profesorowi Waldemarowi Ceranowi przez uczniów na 70-lecie jego urodzin*, Leksem, Łódź, 181-199.
- MARKOV 2008 Марков, Н., *Балканите през погледа на един френски рицар на началото на XIII век. Бележки върху хрониката на Робер дьо Клари, Фабер, Велико Търново.*
- MARNETTE 2006 Marnette, S., *The Experiencing Self and the Narrating Self in Medieval French Chronicles*, in: Greene, V. (ed.) *The Medieval Author in Medieval French Literature*, Palgrave/MacMillan, New York/Basingstokes, 117-136.
- MEČEV 1979 Мечев, К., *Освободителната борба на българския народ в края на XII-начало на XIII в. (К въпросу о содержанию термина "влахы")*, in *Советское славяноведение*, 2, 35-47.
- MEINEKE 1836 Meineke, A., *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Weber, Bonn.
- MÖLK 2011 Mölk, U., *Robert de Clari über den Vierten Kreuzzug*, in: *Romanistisches Jahrbuch*, 61, 213-222.
- MÖLK 2009 Mölk, U., *Robert de Clari. Bemerkungen zu einer neuen Ausgabe der Conquête de Constantinople und zur Kopenhagener Handschrift*, in: *Zeitschrift für romanische Philologie*, 124, 1, 97-108.
- MORA 1996 Mora, F., *De l'Enéide à l'Enéas: le traducteur médiéval à la recherche d'une nouvelle stylistique*, in: *Bien dire et bien apprendre*, 14, 21-40.
- MORRISON 2011 Morrison, E., *Linking Ancient Troy and Medieval France: Illuminations of an Early Copy of the Roman de Troie*, in: Kelly, H. A., Baswell, C. (eds.), *Medieval Manuscripts, Their Makers*

- and Users. A Special Issue of Viator in Honor of Richard and Mary Rouse*, Brepols, Turnhout, 77-102.
- MÜLLER 2001 Müller, D. N., *Writing the Crusade, Writing the Present: Vernacular Prose Histories as Cultural Markers of Transformations in Thirteenth-Century Lay Society*, teză de doctorat la University of South California, Los Angeles.
- MURNU 1905 Murnu, G., *Când și unde se ivesc românii întâia data în istorie?*, in: *Convorbiri literare*, 39, 2, 97-112.
- NĂSTUREL 1989 Năsturel, P. Ș., *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, in: *Les Aroumains*, Langue d'O, Paris, 45-78.
- NĂSTUREL 1979 Năsturel, P. Ș., *Les Valaques balkaniques aux Xe-XIIIe siècles (Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine)*, in: *ByzF*, 7, 89-112.
- NĂSTUREL 1977-1984 Năsturel, P. Ș., *Vlacho-balcanica*, in: *ByzJB*, 22, 221-248.
- NĂSTUREL 1969 Năsturel, P. Ș., *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, in: *Byzantina*, 1, 178-184.
- NOM DE DEÚ 1989 Nom de Deú, J. R. M. (trad.), *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, Riopedras Ediciones, Barcelona.
- ONCIUL 1968a Onciul, D., *Scrieri istorice*, vol. 1, Ed. Științifică, București
- ONCIUL 1968b Onciul, D., *Scrieri istorice*, vol. 2, Ed. Științifică, București.
- PANAITESCU 2000 Panaitescu, P. P. *Introducere la istoria culturii românești*, Ed. Minerva, București.
- PAPACOSTEA 1965 Papacostea, Ș., *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, in: *RRH*, 4, 1, 15-24.
- PAGE 2008 Page, G., *Being Byzantine. Greek Identity Before the Ottomans, 1200-1420* Cambridge University Press, Cambridge/New York.
- PAUPHILET 1931 Pauphilet, A., *Sur Robert de Clari*, in: *Romania*, 67, 289-311.
- PECICAN 2010 Pecican, O., *Între cruciați și tătari. Creștinătate occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică (1204-1241)*, Ed. Limes, Cluj-Napoca.
- PERÉZ MARTIN 2012 Pérez Martin, I., *Ficción y realidad en las narraciones hispanas de viajes a Bizancio*, in: Arcaz Pozo, J. L., Montero, M. (eds.), *Mare nostrum. Viajeros griegos y latinos por el Mediterráneo*, Delegación de Madrid de la Sociedad Española de Estudios Clásicos, Madrid, 175-197.
- PERTZ 1874 Pertz, G. H. (ed.), *Chronica aevi Suevici*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, vol. 23, Hahn, Hannover.
- PERTZ 1861 Pertz, G. H. (ed.), *Annales aevi Suevici*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, vol. 17. Hahn, Hannover.
- PERTZ 1849 Pertz, G. H. (ed.), *Annales et chronica aevi Salici*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, vol. 5, Hahn, Hannover.
- PETIT 2002 Petit, A., *L'anachronisme dans les romans antiques du XIIe siècle. Le Roman de Thèbes, le Roman d'Enéas, le Roman de Troie, le Roman d'Alexandre*, Honoré Champion, Paris.
- PETRE 1990 Petre, D., *Le proche et le lointain. Lieux et images de l'alterité chez les historiens de la IVe Croisade*, in: *RRH*, 29, 1-2, 137-140.
- PETULLÀ 1968 Petullà, R., *Il roman d'Eneas e l'Eneide*, in: *Filologia medievale e umanistica*, 102, 409-431.
- POZZA, RAVEGNANI 1993 Pozza, M., Ravegnani, G., *I tratatti con Bisanzio, 992-1198*, Il Cardo, Venezia.
- PRIMOV 1971 Primov, B., *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor*, in: Berza, M., Stănescu, E. (eds.), *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. 1, Ed. Academiei R.S.R., București, 9-55.
- PRINZING 2009 Prinzing, G., *Abbot or Bishop? The Conflict About the Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case no. 80 of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered*, in: Angelov, D. G. (ed.), *Church and Society in Late Byzantium*, Medieval Institute, Kalamazoo, 25-42.

- PRINZING 2002 Prinzing, G., *Das Papsttum und der orthodox geprägte Südosten Europas 1180-1216*, in: Hehl, E.-D., Ringel, I. H., Seibert, H. (eds.), *Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts*, Jan Thorbecke, Stuttgart, 137-184.
- PRINZING 1999-2000 Prinzing, G., *Demetrios-Kirche und Aseniden-Aufstand. Zur chronologischen Präzisierung der Frühphase des Aseniden-Aufstandes*, in: *ZborRadBeograd*, 38, 257-265.
- PRINZING 1972 Prinzing, G., *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204-1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie, München.
- RECUEIL 1906 *Recueil des historiens des croisades. Documents latins et français relatifs à l'Arménie*, Imprimerie Nationale, Paris.
- REINSCH, KAMBYLIS 2001 Reinsch, D., Kambylis, A. (eds.), *Annae Comnenae Alexias*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- ROUECHÉ 2000 Roueché, C., *Defining the Foreign in Kekaumenos*, in: Smythe, D. C. (ed.), *Strangers to Themselves. The Byzantine Outsider. Papers from the Thirty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies. University of Sussex, Brighton, March 1998*, Ashgate, Aldershot, 203-214.
- ROUZIÈS-LÉONARDI 2012 Rouziès-Léonardi, B., *Le roman d'Andronic, du bouc à l'agneau*, in: Heckmann, H., Lenoir, N. (eds.), *Mimétisme, violence, sacré. Approche anthropologique de la littérature narrative médiévale*, Paradigme, Orléans, 167-186.
- SCHMITZ 1994 Schmitz, R., *Benjamin von Tudela "Das Buch der Reisen". Realität oder Fiktion*, in: *Henoch*, 16, 2-3, 295-314.
- SCHON 1960 Schon, P. M., *Studien zum Stil der frühen französischen Prosa (Robert de Clari, Geoffroy de Villehardouin, Henri de Valenciennes)*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- SCHREINER 2000 Schreiner, P., *Robert de Clari und Konstantinopel*, in: Sode, C., Takács, S. A. (eds.), *Novum millennium. Studies in Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck, 19 December 1999*, Ashgate, Aldershot, 237-256.
- SCHREINER 1991 Schreiner, S. *Jüdische Reisen im Mittelalter*, Sammlung Dieterich, Leipzig.
- SHAWCROSS 2003 Shawcross, Th., *Re-Inventing the Homeland in the Historiography of Frankish Greece: the Fourth Crusade and the Legend of the Trojan War*, in: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 27, 120-152.
- SIBON 2010 Sibon, J., *Benjamin de Tudèle, géographe ou voyageur? Pistes de relecture du Sefer massa'ot*, in: Bresc, H., Tixier du Mesnil, E. (eds.), *Géographes et voyageurs au Moyen Age*, Presses universitaires de Paris ouest, Nanterre, 207-223.
- SIMPSON 2013 Simpson, A., *Niketas Choniates. A Historiographical Study*, Oxford University Press, Oxford.
- SMETS 2010-2011 Smets, A., *La mise en recueil des traités de fauconnerie médiévaux en latin et en langue vernaculaire (français et espagnol)*, in: *Reinardus*, 23, 2010-2011, 163-185.
- SOULIS 1963 Soulis, G. C., *The Thessalian Vlachia*, in: *ZborRadBeograd*, 8, 1, 272-273.
- SPADARO 1998 Spadaro, M. D. (ed.), *Raccomandazioni e consigli di un galantuomo: Strategikon*, Edizioni dell'Orso, Alessandria.
- SPĂTĂRELU 1985 Spătărelu, M., *Opera lui Kekaumenos și importanța ei pentru istoria românilor*, in *Glazul Bisericii*, 44, 7-9, 522-532.
- SPINEI 2013 Spinei, V., *An Oriental Perspective on the Ethnic Realities of the Balkans in the Eleventh-Twelfth Centuries: Michael the Syrian*, in: *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 20, 165-238.
- STABILE 2010 Stabile, G., *Valacchi e Valacchie nella letteratura francese medievale*, Nuova cultura, Roma.
- STĂNESCU 1971 Stănescu, E., *Les "Blachoi" de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, in: *RESEE*, 9, 3, 585-593.
- STRÄSSLE 2004 Strässle, P. M., *Das Feinbild der Petschenegen im Byzanz der Komnenen (11./12. Jh.)*, in: *ByzF*, 28, 297-313.
- TAMANI 2004 Tamani, G., *La letteratura ebraica medievale (secoli X-XIII)*, Morcelliana, Brescia.

- TANAȘOCA 1989 Tanașoca, N.-Ș., *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea țaratului bulgar*, in: Stănescu, E. (ed.), *Răscoala și statul Asăneștilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 153-181.
- TÄPKOVA-ZAIMOVA 2005 Tăpkova-Zaimova, V., *Réligion et légende dans la littérature hagiographique (Saint Démétrius et le Tzar bulgare Kalojan)*, in: *Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata*, 2, 221-237.
- THROOP 2011 Throop, S. A., *Crusading as an Act of Vengeance, 1095-1216*, Ashgate, Farnham/Burlington.
- THURN 1973 Thurn, H., *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- TODOROV 2007 Todorov, B. A., *The Bulgarians Between Two Romes: the Discourse of Power in Medieval Bulgaria*, teză de doctorat la University of California, Los Angeles, Los Angeles, 2007.
- USPENSKII 1879 Успенский, Ф. И., *Образование Второго Болгарского царства*, Печатано в типографий Г. Урриха, Одесса.
- VAN DEN ABEELE 1990 van den Abeele, B., *La fauconnerie dans les lettres françaises du XIIIe au XIV siècle*, Leuven University Press, Louvain.
- VAN DIETEN 1975 van Dieten, J. L. (ed.), *Nicetae Choniatae Historia*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- VAN DIETEN 1972 van Dieten, J. L. (ed.), *Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- VARVARO 1989 Varvaro, A., *Esperienza e racconto in Robert de Clari*, in: *Miscellanea di studi in onore di Aurelio Roncaglia a cinquant'anni dalla sua laurea*, Mucchi, Modena, 1413-1427.
- VATTERONI 2013 Vatteroni, S., *Blacs e Dragoiz. Valaques et Sklavènes dans un poème de Raimbaut de Vaqueiras*, in: *Romania*, 131, 467-472.
- WINDISCH 1980 Windisch, R., *Die frühesten Erwähnungen der Rumänen und ihrer Vorfahren in den antiken, byzantinischen, mittelalterlichen und neueren Quellen*, in: *Buletinul Bibliotecii Române*, 8, 12, 169-176.
- WINNIFRITH 1987 Winnifrith, T., *The Vlachs. The History of a Balkan People*, St. Martin's Press, New York.
- WOLFF 1949 Wolff, R. L., *The "Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204*, in: *Speculum*, 24, 167-206.
- XENOPOL 1884 Xenopol, A. D., *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană*, Tipografia Națională, Iași.
- ZINK 1985 Zink, M., *La subjectivité littéraire. Autour du siècle de saint Louis*, Ecriture, Paris.
- ZUFFEREY 2009 Zufferey, F., *Henri de Valenciennes et l'exhortation à la croisade*, in: Herbin, J.-Ch., Grosse, M. G. (eds.), *Croisades? Approches littéraires, historiques et philologiques*, Calhiste, Valenciennes, 255-267.
- ZUFFEREY 2004 Zufferey, F., *Henri de Valenciennes, auteur du Lai d'Aristote et de la vie de Saint Jean l'Evangéliste*, in: *Revue de linguistique romane*, 68, 335-358.
- ŽUGLEV 1949-1950 Жуглев, К., *Принос към историята на средновековна България във основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен*, in: *Годишник на Софийския Университет. Историко-филологически факултет*, 46, 2, 1-118.
- ŽUGLEV 1948 Жуглев, К., *Какво разбира Валансиен под "Blaquie" и "Blakie-le-Grant"*, in: *Известия на музеите от Югоизточна България*, 22-24, 159-169.